

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ**

**ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ**

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΘΕΣΜΟΙ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛ

Μακριδάκη Κωνσταντίνου Όλγα

Επιβλέπων: Πασχάλης Αρβανιτίδης, Αναπληρωτής Καθηγητής

Βόλος, 2020

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας αυτής της διπλωματικής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα κατά την προετοιμασία της είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στη διπλωματική εργασία. Επίσης, αναφέρω όλες τις πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε αυτές αναφέρονται ακριβώς όπως είναι, είτε παραφρασμένες. Ακόμη, βεβαιώνω ότι αυτή η πτυχιακή εργασία προετοιμάστηκε από εμένα την ίδια ειδικά για τις απαιτήσεις του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών στην Εφαρμοσμένη Οικονομική του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Βόλος, Ιούνιος 2020

*Αφιερωμένη στις κόρες μου Κατερίνα και Ελευθερία
και στη μνήμη της γιαγιάς μου Ελένης....*

Ευχαριστίες

Πρώτα από όλους, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Πασχάλη Αρβανιτίδη, για τις πολύτιμες του συμβουλές, την καθοδήγηση και την εμπιστοσύνη που έδειξε στο πρόσωπο μου από το πρώτο κίολας εξάμηνο των σπουδών μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών Εφαρμοσμένης Οικονομικής στη Δημόσια Διοίκηση και Τοπική Αυτοδιοίκηση του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, δίνοντάς μου την ευκαιρία να πραγματοποιήσω την εργασία σε ένα ενδιαφέρον πεδίο συσχετίζοντας με το υπόβαθρο των προηγούμενων μου σπουδών.

Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω στις συμφοιτήτριες Κατοίκου Ελισσάβητ, Τεντζεράκη Αθηνά, Ψυχούλη Ελένη, Κατσαρού Βαρβάρα και στους συμφοιτητές Κουτσογιάννη Κώστα και Νταχρή Αχιλλέα για την άψογη συνεργασία μας κατά την διάρκεια της φοίτησης μας το ακαδημαϊκό έτος 2016-2017.

Επίσης, ιδιαίτερες ευχαριστίες θα ήθελα να απευθύνω στην Διευθύντρια των ΚΕΠ Δ.Βόλου κ. Κωνσταντίνα Ηλιάδου κατά τα έτη 2015-2018 και την προϊσταμένη μου στο ΚΕΠ0452 του Δήμου Βόλου, Κατερίνα Βούλγαρη για την γενναία τους απόφαση να με «αποδεσμεύσουν» από τις υποχρεώσεις μου, παρά τις ανάγκες της υπηρεσίας, για να προσηλωθώ σε αυτήν την εργασία. Καθοριστική ήταν και η συμβολή της Τσενή Μαρίας για την προτροπή συμμετοχής μου στην μεταπτυχιακή εκπαίδευση και για τις πολύτιμες συμβουλές της καθ'όλη τη διάρκεια αυτού του κύκλου. Ιδιαίτερη μνεία αξίζουν οι συνάδελφοι : Χασιώτη Σοφία-Ιωάννα, Παντελίδου Παρθένα, Παπαδοπούλου Ευγενία, Ρόδιος Θωμάς, Θεοχάρη Ευαγγελία και Τσιμισίρη Χαρίκλεια για την αμέριστη τους συμπαράσταση τους. Θερμές ευχαριστίες στις φίλες μου: Νίκη Βιδάκη, Μαρίνα Κοκκινάκη, Ευαγγελία Τσικαλάκη, Χρυσούλα Περιβολοπούλου και Αλεξάνδρα Νοτοπούλου για το συνεχές ενδιαφέρον και την ενθάρρυνση που επέδειξαν και στην παρούσα εμπειρία.

Σε αυτό το σημείο θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρω τη συμβολή των θεολόγων καθηγητών μου στο Πειραματικό Γυμνάσιο και Λύκειο Ηρακλείου Κρήτης π. Μ .Λαμπράκη και κ. Σμαργιαννάκη οι οποίοι κέντρισαν το ενδιαφέρον μου για τις σπουδές μου στην Θεολογία καθώς και τους καθηγητές μου στον βιβλικό τομέα της Παλαιάς Διαθήκης: Καϊμάκη Δημήτριο, Κωνσταντίνου Μιλτιάδη και Μούρτζιο Ιωάννη στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης κατά τα έτη 1998-2003 για τις γνώσεις που μου μεταλαμπάδευσαν με την υπηρεσιακή διευκόλυνση που μου παρείχε αφειδώς ο Δήμαρχος Κρουσώνα Ν. Ηρακλείου, Ιωάννης Δρακουλάκης. Επίσης ευχαριστίες στον συμφοιτητή μου

και νυν επίκουρο καθηγητή του συγκεκριμένου τομέα στο Α.Π.Θ., Τιμολέοντα Γαλάνη για την άμεση ανταπόκριση του στις διευκρινίσεις που χρειάστηκα όλο αυτό το διάστημα.

Πρωτίστως όμως το μέγιστο ευχαριστώ και την πιο εγκάρδια αγκαλιά οφείλω στην οικογένεια μου, τις αξιολάτρευτες κόρες μου Κατερίνα και Ελευθερία, στις οποίες αφιερώνω την παρούσα μελέτη και τον σύζυγο και συνοδοιπόρο μου, Ευάγγελο Γιαρένη, τους αξιοσέβαστους γονείς μου Κωνσταντίνο, Ελευθερία και τον αδερφό μου Ιωάννη Μακριδάκη και την σύζυγό του Κωνσταντίνα Βαμβουκάκη οι οποίοι με περιβάλλουν με αγάπη, κατανόηση και έμπρακτη υποστήριξη σε όλη μου την πορεία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Εισαγωγή	11
----------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.1 Εισαγωγή	13
2.2 Ορισμός των θεσμών	13
2.3 Κατηγοριοποίηση των θεσμών	15
2.4 Ιδιοκτησία και Περιουσιακά δικαιώματα	17
2.4.1 Κατηγορίες, χαρακτηριστικά και δομή περιουσιακών δικαιωμάτων	19
2.4.2 Κληρονομιά, κληροδοτήματα, δωρεές	24
2.5 Οικονομία και περιουσιακά δικαιώματα	25
2.6 Συμπεράσματα	32

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΑ ΒΙΒΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

3.1 Εισαγωγή	34
3.2 Ιστορικό πλαίσιο	34
3.3 Θεσμοί και περιουσιακά δικαιώματα στην Παλαιά Διαθήκη	36
3.4 Δίκαιο, πολιτικοί θεσμοί και οικονομία	38
3.4.1 Η νομαδική ζωή και η οργάνωση των φυλών	41

3.4.2 Η ανάπτυξη του θεσμού της βασιλείας	45
3.4.3 Τα βασιλικά έσοδα και η φορολογία	47
3.4.4 Η σαββατική χρονιά και το Ιωβηλαίο έτος	50
3.5 Εξέλιξη κοινωνικών θεσμών και οικονομία	53
3.5.1 Η οικογένεια και ο Ισραηλιτικός γάμος	56
3.5.2 Η γυναίκα ως ιδιοκτησία	58
3.5.3 Η αποπομπή της γυναίκας και το διαζύγιο	60
3.5.4 Η μοιχεία και η πορνεία	62
3.6 Κληρονομικό δίκαιο	63
3.6.1 Η διαδοχή και η κληρονομιά	65
3.6.2 Κληρονομικά δικαιώματα στους πρωτότοκους	67
3.6.3 Κληρονομικό δικαίωμα στα επαγγέλματα	68
3.7 Ανθρώπινα Δικαιώματα	68
3.7.1 Ο θεσμός των αγγαρειών	69
3.8 Συμπεράσματα	71

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ

4.1 Εισαγωγή	74
4.2 Η προσωπική ιδιοκτησία και το δίκαιο κατοχής	74
4.3 Ακίνητη περιουσία και ο Κήπος της Εδέμ	76
4.3.1 Η έννοια του τιμαρίου	77
4.3.2 Όρια ιδιοκτησίας	79
4.3.3 Η μίσθωση της γης	81
4.4 Η μεταβίβαση της περιουσίας	81

4.4.1 Το συμβόλαιο	83
4.4.2 Η διαδικασία παρακαταθήκης	84
4.5 Η ενοικίαση και ο δανεισμός	85
4.6 Το ενέχυρο και η εγγύηση	87
4.7 Η κλοπή	89
4.8 Συμπεράσματα	90

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ

5.1 Εισαγωγή	93
5.2 Ο θεσμός του Γκοέλ	93
5.3 Ο Λευρατικός γάμος	94
5.3.1 Συγκριτική ανάλυση Λευρατικού γάμου και φυλής των Γιορούμπα	96
5.4 Ο τάφος των πατριαρχών	98
5.5 Το αμπέλι του Ιεζραελίτη Ναβουθαί	101
5.6 Συμπεράσματα	102

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

Συμπεράσματα	104
---------------------	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	108
------------------	-----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	111
---------------------	-----

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία μελετά τη θεσμική δομή της κοινωνίας και της οικονομίας στα βιβλικά χρόνια του Ισραήλ δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο θεσμό των περιουσιακών δικαιωμάτων. Πυρήνας της αναζήτησης αποτελεί η πλούσια πηγή κειμένων της Παλαιάς Διαθήκης η οποία, καθώς καλύπτει μια μακρά χρονική περίοδο, αντικατοπτρίζει τις φιλοσοφικές, θεολογικές και θρησκευτικές ιδέες και αντιλήψεις και περιγράφει τους πολιτικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς θεσμούς της εποχής. Ειδικότερα γίνεται μια προσπάθεια να διερευνηθεί πως η θεοκρατική δομή της κοινότητας του αρχικά νομαδικού λαού και στη συνέχεια η εξέλιξη της οργάνωσης της κοινωνίας σε θεσμικό επίπεδο, δέχθηκαν επιρροές από την έννοια της περιουσίας και διαμόρφωσαν το πλαίσιο ανάπτυξης της οικονομίας. Η εργασία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα περιουσιακά δικαιώματα αποτελούσαν βασικό συνδετικό κρίκο της κοινωνίας του «λαού του Θεού» και η διαχείρισή τους, σύμφωνα με τις εντολές Του, ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες για την επιβίωση και τη σωτηρία του.

Λέξεις-κλειδιά: Παλαιά Διαθήκη, θεσμοί, περιουσιακά δικαιώματα.

ABSTRACT

This dissertation examines the institutional structure of society and economy in the biblical years of Israel with particular emphasis on the institution of property rights. The core of the research is the rich source of Old Testament texts which, as it covers a long period of time, reflects the philosophical, theological and religious ideas and perceptions and describes the political, economic and social institutions of each era. In particular, an attempt is made to identify how the theocratic structure of the community of these initially nomadic people and then the evolution of the institutional organization of the society, were influenced by the concept of property and at the same time shaped the context of their economic development. The paper concludes that property rights were a linchpin in the religious society of Israel and their management, that followed God's will and law, was one of the most important factors for their survival and salvation.

Keywords: Old Testament, institutions, property rights

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία εμφανίζεται ως ζωτική ανάγκη των μελών μιας κοινωνίας στην μακράιωνη ιστορική πραγματικότητα και αποτελεί διαχρονικά θεμελιώδες στοιχείο του θεσμικού πλαισίου της οικονομίας εν γένει, συμβάλλοντας στην ανάπτυξη και στην ευημερία της. Η Παλαιά Διαθήκη αποτελεί ένα από τα πιο δημοφιλή κείμενα στον κόσμο και ταυτόχρονα μια πλούσια πηγή πληροφοριών για τους θεσμούς, την οικονομία και την πρακτική του νόμου για τα περιουσιακά δικαιώματα στα βιβλικά χρόνια του Ισραήλ, με αναφορές σε ζητήματα τίτλων ιδιοκτησίας, κανόνων και θεσμών που αφορούν τη διαχείρισή τους, την προστασία τους από παραβίαση και τις διαδικασίες μεταβίβασης τους. Η μέχρι στιγμής περιορισμένη βιβλιογραφία όσον αφορά στη μελέτη των περιουσιακών δικαιωμάτων στο βιβλικό Ισραήλ με σύγχρονους οικονομικούς όρους, δίνει το έναυσμα για τη διερεύνηση της λειτουργίας των θεσμών και της οικονομίας σε μία χρονική περίοδο όπου κυριαρχεί ο νόμος του Θεού ως ενοποιητική δύναμη επιβίωσης και διαμόρφωσης της κοινωνίας.

Σκοπός λοιπόν της παρούσας εργασίας είναι να αναλύσει τους κοινωνικούς, πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς που ρυθμίζουν τα περιουσιακά δικαιώματα στο λαό του Ισραήλ κατά την περίοδο των βιβλικών χρόνων. Η εργασία επικεντρώνεται στη μελέτη των κειμένων της Παλαιάς Διαθήκης μέσα από το πρίσμα της Οικονομικής των Θεσμών και την προσέγγιση των περιουσιακών δικαιωμάτων. Έμφαση δίνεται στο θεσμικό πλαίσιο της εποχής και στον τρόπο εμφάνισης και διαχείρισης των περιουσιακών δικαιωμάτων στα βιβλικά χρόνια του Ισραήλ κι αυτό μέσα από τη λειτουργία των θεσμών, των μηχανισμών επιβολής τους αλλά και τη μελέτη περιπτώσεων.

Η εργασία διαρθρώνεται σε έξι συνολικά κεφάλαια το περιεχόμενο των οποίων περιγράφεται συνοπτικά παρακάτω:

Το πρώτο κεφάλαιο αποτελεί την εισαγωγή η οποία μας δίνει τις βασικές πληροφορίες για το περιεχόμενο, το σκοπό και τη δομή της παρούσας εργασίας, ώστε να οριστεί το πλαίσιο της θεματικής η οποία ερευνάται.

Το δεύτερο κεφάλαιο αφορά στο θεωρητικό πλαίσιο ξεκινώντας με τις έννοιες των θεσμών και των περιουσιακών δικαιωμάτων και στη συνέχεια ακολουθεί η μελέτη του θεσμικού πλαισίου υπό το πρίσμα της οικονομίας.

Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στο κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό σύστημα του λαού του Ισραήλ και στον τρόπο λειτουργίας του υπό την καθοδήγηση του μωσαϊκού νόμου. Επίσης δίνονται πληροφορίες για τα περιουσιακά και κληρονομικά δικαιώματα κατά τη λειτουργία των θεσμών, με αναφορά στα ανθρώπινα δικαιώματα της εποχής.

Το τέταρτο κεφάλαιο εστιάζει σε θέματα δομής της περιουσίας και των περιουσιακών δικαιωμάτων στην Παλαιά Διαθήκη. Παρουσιάζονται πληροφορίες σχετικά με την ακίνητη περιουσία και με τους τρόπους αντιμετώπισης θεμάτων αξιοποίησής της, ενώ γίνεται αναφορά στις διαδικασίες διαχείρισης και μεταβίβασης της περιουσίας υπό το βλέμμα του δικαίου κατοχής.

Το πέμπτο κεφάλαιο επικεντρώνεται σε συγκεκριμένες σχετικές περιπτώσεις της Παλαιάς Διαθήκης που αφορούν σε θεσμούς και διαδικασίες διαχείρισης των πόρων κι οι οποίες κατά βάση αποσκοπούν στη διατήρηση της περιουσίας στα όρια της οικογένειας και της φυλής και στη διασφάλιση της διαδοχής των περιουσιακών δικαιωμάτων.

Το έκτο κεφάλαιο, τέλος, δίνει τα γενικότερα συμπεράσματα της εργασίας και προτείνει κατευθύνσεις για περαιτέρω έρευνα στο αντικείμενο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.1 Εισαγωγή

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο γίνεται παρουσίαση του θεωρητικού πλαισίου που διέπει το σύστημα των θεσμών και των περιουσιακών δικαιωμάτων μέσα από το πρίσμα της οικονομίας μιας κοινωνίας. Αρχικά επιχειρείται μια προσέγγιση στο πεδίο των θεσμών ως βασικό συστατικό της συγκρότησης της κοινωνίας για την κατανόηση του τρόπου που εκείνοι συμβάλλουν στο να επιτυγχάνεται η συνοχή και η ανάπτυξή της. Στη συνέχεια, παρατίθενται οι έννοιες της περιουσίας και των περιουσιακών δικαιωμάτων, όπου περιγράφονται τα χαρακτηριστικά και η δομή τους, καθώς μαζί με τους θεσμούς που τους συγκροτούν αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της οικονομίας. Έπειτα προχωρούμε στη συζήτηση για τη σημασία και το ρόλο των θεσμών και των περιουσιακών δικαιωμάτων στην οικονομία και την οικονομική ανάπτυξη. Στο τέλος του κεφαλαίου συνοψίζονται τα συμπεράσματα.

2.2 Ορισμός των θεσμών

Οι ανθρώπινες αλληλεπιδράσεις μέσα στο πέρασμα των αιώνων και στα πλαίσια μιας κοινωνίας ατόμων, δημιούργησαν συνθήκες επικοινωνίας όπου αναπτύχθηκαν καθορισμένες σχέσεις συμπεριφοράς ανάμεσα στα μέλη της και ενίοτε χρειάστηκε να επιλύουν προβλήματα που εμφανίζονταν. Για να καταστεί εφικτή η συμβίωση και η διαχείριση των ανθρωπίνων σχέσεων μέσα στις κοινωνίες οριοθετήθηκαν και παγιώθηκαν κοινές συμπεριφορές και διαδικασίες, οι οποίες εξασφάλιζαν την προοπτική συνέχισης και προόδου των μερών και του συνόλου. Το περιβάλλον, οι συνθήκες που επικρατούν σε έναν τόπο και οι εκάστοτε γεωγραφικές και ιστορικές συντεταγμένες διαμόρφωναν στο πέρασμα των χρόνων τη λειτουργία των κοινωνιών, εξελίσσοντας και μεταλλάσσοντας αυτές τις αλληλεπιδράσεις και συνήθειες. Κατά τον North (2006) οι κανόνες μιας κοινωνίας που διαμορφώνονται μέσα από την ανθρώπινη αλληλεπίδραση και οι οποίοι ωθούν τα άτομα για κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές ανταλλαγές, δίνοντας νόημα στην ιστορική αλλαγή, αποτελούν τους θεσμούς.

Ως μορφές κοινωνικής ζωής οι θεσμοί γίνονται αποδεκτοί ή επιβάλλονται από μια κοινότητα ατόμων, ισχύουν στα όριά της και προέρχονται από τα βιώματά της, το παρελθόν της, τον πολιτισμό και τα ήθη της. Σύμφωνα με τον Γέμτο (2001), οι θεσμοί εμπεριέχουν μια μορφή κοινωνικού ελέγχου, δίνοντας συχνά λύσεις σε συγκρούσεις ανάμεσα στα άτομα. Η ψυχογραφία μιας κοινότητας, μιας κοινωνίας ή ενός λαού αποτυπώνεται κι αφήνει το στίγμα της στο γράφημα των θεσμών, πολιτικών, θρησκευτικών, οικονομικών που χαρακτηρίζουν ανάγλυφα την καθημερινότητα του συνόλου, αποκτώντας σημαντική σπουδαιότητα μέσα στο εκάστοτε ιστορικό πλαίσιο. Στο πέρασμα της ιστορίας η τέχνη, η επιστήμη, η θρησκεία, οι ιδέες σκιαγραφούνε τους κανόνες που τα άτομα διαλέγουνε ή απλά συνήθισαν να έχουν στην οικογένειά τους, στην πόλη τους, στο εμπόριο, στις σχέσεις τους με άλλους λαούς, στη δικαιοσύνη και σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής τους ζωής.

Οι θεσμοί πηγάζουν κατά συνέπεια από την κοινωνική ζωή, συντονίζουν και συντηρούν την τάξη στην κοινωνία ελέγχοντας τις σχέσεις και τις συναλλαγές, ορίζοντας ταυτόχρονα τους κανόνες και διασφαλίζοντας την όσο το δυνατόν αρμονική συνεργασία και συνύπαρξη των ομάδων. Σημαντικός είναι ο ρόλος των θεσμών στην αύξηση της ευημερίας της κοινωνίας έχοντας το ουσιαστικό ρόλο του συντονιστή της (Γέμτος, 2001). Η ευημερία των ατόμων και των ομάδων βρίσκονται στο βασικό πυρήνα λειτουργίας των θεσμών, επηρεάζοντας και οργανώνοντας τις σχέσεις και τις συναλλαγές μεταξύ των ανθρώπων και λειτουργούν ως κατευθυντήρια εργαλεία αποφάσεων και διαχείρισης υλικών και άυλων πραγμάτων.

Σε σχέση με την οικονομική ανάπτυξη οι θεσμοί, καθώς οριοθετούν τις επιλογές και διαμορφώνουν τα κίνητρα των ανθρώπων ορίζοντας κανόνες, επηρεάζουν τις βασικές οικονομικές δραστηριότητες στην κοινωνία και τις επενδύσεις σε κεφάλαια και τεχνολογικό εξοπλισμό, διαφοροποιώντας τις κοινωνίες ως προς την οικονομική ανάπτυξη, τον πλούτο και την ευημερία, λαμβάνοντας όμως πάντα υπόψη πολιτιστικούς και γεωγραφικούς παράγοντες (Shirley, 2008). Η ίδια η κοινωνία εν δυνάμει δημιουργεί τους θεσμούς και τους προσδιορίζει ως συλλογικές επιλογές της. Η επιλογή όμως των εκάστοτε θεσμών από όλα τα άτομα ή τις διάφορες ομάδες της κοινωνίας δεν είναι πάντα δεδομένη, καθώς εμφανίζεται συχνά αντίθεση συμφερόντων. Όταν για παράδειγμα διαφορετικοί οικονομικοί θεσμοί οδηγούν σε διαφορετικές κατανομές των πόρων, σε αυτή την περίπτωση αυτό που θα κρίνει την επιλογή των θεσμών που θα προτιμηθούν θα είναι η αποτελεσματικότητά τους μεν, σε συνδυασμό όμως με την πολιτική βούληση.

2.3 Κατηγοριοποίηση θεσμών

Όπως ειπώθηκε, οι θεσμοί είναι ουσιαστικά ρυθμίσεις που διαμορφώνουν οι άνθρωποι για να συντονίσουν τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις (North, 1990). Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι οι θεσμοί αναφέρονται σε ένα σύστημα που αντανακλά τις αρχές οργάνωσης και λειτουργίας μιας κοινωνίας. Η εξέλιξη της κοινωνίας ιστορικά σε μεγάλη αριθμητικά και πολύπλοκη δομικά μορφή, οδήγησε συστηματικά στην ανάγκη δημιουργίας οργανωμένου πλαισίου λειτουργίας, όπου θα υπάρχει έλεγχος τήρησης αλλά και επιβολή των κανόνων, στοχεύοντας στην επίλυση των περίπλοκων και σύνθετων κοινωνικών προβλημάτων που προκύπτουν. Το κράτος είναι εκείνο που διαμορφώνει και επιβάλλει τους επίσημους θεσμούς όπως οι πολιτικοί κανόνες, οι οικονομικές ρυθμίσεις και το σύστημα δικαίου που τα διέπει.

Οι θεσμοί κατά το North (1990) διακρίνονται σε τυπικούς και άτυπους συν το πλαίσιο επιβολής τους. Θέλοντας δηλαδή να διακρίνουμε τους θεσμούς σε κατηγορίες μπορούμε να υιοθετήσουμε το διαχωρισμό σε τυπικούς κανόνες και σε άτυπους κανόνες και σε θεσμούς που δομικά ρυθμίζουν ενδεχόμενες συγκρούσεις διαμορφώνοντας ένα πλαίσιο ελέγχου και επιβολής των θεσμών. Κατά το Γέμτο (2001) οι πιο σημαντικές μορφές άτυπων θεσμών είναι οι συμβατικοί κανόνες (π.χ. οι μονάδες μετρήσεις), που ουσιαστικά αυτοεπιβάλλονται καθώς όλοι τους ακολουθούν για το κοινό τους συμφέρον, οι ηθικοί κανόνες, που το άτομο τους επιβάλλει αυτοβούλως στον εαυτό του (έχουν δηλαδή έναν εσωτερικό μηχανισμό ελέγχου και επιβολής) και οι κοινωνικές νόρμες, τα ήθη και έθιμα όπου τον έλεγχο και την επιβολή των οποίων έχει η κοινωνία.

Σε κάθε περίπτωση φυσικά, η κοινωνία είναι εκείνη που, εν τέλει, είτε άμεσα είτε έμμεσα, επικυρώνει κι επιβάλλει τους θεσμούς, που σύμφωνα με τον Rejonich (1995) συνθέτουν το σύνολο προτύπων συμπεριφοράς και κοινωνικών αξιών που αποτελούν τον πυρήνα της κουλτούρας ενός λαού. Πρέπει βέβαια να αναφέρουμε ότι οι μηχανισμοί διαμόρφωσης και επιβολής μπορεί πολλές φορές να απορρέουν από εξωτερικό καταναγκασμό, αλλά είναι τελικά πετυχημένοι και αποτελεσματικοί όταν ενσωματώνεται στα κοινωνικά πρότυπα και διαμορφώνουν νόρμες οι οποίες μέσα από διαδικασίες μάθησης καθιστούν γνωστό στους παίκτες ότι τους συμφέρει να τους ακολουθούν (Γέμτος, 2001) με γνώμονα την εξασφάλιση της συνέχειας και την ευημερία της κοινωνίας.

Οι άτυποι θεσμοί είναι κανόνες συμπεριφοράς που δεν βασίζονται στην κρατική εξουσία και επιβολή. Προήλθαν από τις εμπειρίες του παρελθόντος, τα πρότυπα συμπεριφοράς, τις παραδοσιακές αξίες και τα θρησκευτικά πιστεύω, τις ιδεολογίες και τις αντιλήψεις για τον κόσμο και γίνονται μέρος της κληρονομιάς και της κουλτούρας μιας κοινωνίας καθώς μεταφέρονται από γενιά σε γενιά μέσω της εκπαίδευσης ή της μίμησης (Rejonich,1995). Συχνά τα μέλη των κοινωνιών χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν επαναλαμβανόμενα προβλήματα κοινωνικής συμβίωσης και σχέσεων που ήταν απόρροια της φύσης του ανθρώπου, δημιουργώντας κοινωνικές κατασκευές και ηθικούς κανόνες με καθολικό και πανανθρώπινο συχνά χαρακτήρα, με τους μηχανισμούς για τον έλεγχο της τήρησής τους να βρίσκονται μέσα στο ίδιο τον άνθρωπο. Αυτοί οι άτυποι κοινωνικοί κανόνες είναι άρρηκτα δεμένοι με τη συνοχή και τη λειτουργία της κοινωνίας, καθώς στοχεύουν στη δημιουργία και διατήρηση των κοινωνικών σχέσεων, ενώ οι μηχανισμοί ελέγχου της τήρησής τους βρίσκονται μέσα στην ίδια την ανθρώπινη προσωπικότητα. Παραδείγματα ηθικών κανόνων είναι η προστασία των παιδιών, η μη αφαίρεση της ανθρώπινης ζωής, η τήρηση των υποσχέσεων και ο σεβασμός στους ηλικιωμένους (Γέμτος, 2001).

Στις μικρές κοινωνίες οι στενές προσωπικές σχέσεις των μικρών ομάδων εξασφαλίζουν την εφαρμογή των άτυπων κοινωνικών θεσμών με αποτελεσματικούς μηχανισμούς. Όταν όμως οι ομάδες μεγαλώνουν, ο έλεγχος για την τήρηση των κοινωνικών κανόνων είναι δύσκολο να επιτευχθεί καθώς χάνεται η προσωπική επαφή και εμπιστοσύνη και αυξάνει η αβεβαιότητα στις αλληλεπιδράσεις. Οι άτυποι κοινωνικοί θεσμοί, που τόσο αποτελεσματικά πολλές φορές ρύθμιζαν τις σχέσεις και τις συναλλαγές των ατόμων σε μία μικρή κοινωνία, δεν μπορούν πλέον, όσο αυξάνεται η κινητικότητα και οι κοινωνίες εξελίσσονται, διευρύνονται και γίνονται πιο απρόσωπες και πιο σύνθετες, να έχουν την εξασφάλιση ότι θα τηρούνται και θα εφαρμόζονται. Χρειάστηκε να δημιουργηθούν νέου τύπου θεσμοί και κανόνες, οι λεγόμενοι τυπικοί, που θα εξασφάλιζαν τις παραπάνω συνθήκες λειτουργίας, για το καλό και την πρόοδο των επιδιωκόμενων στόχων των ατόμων και της κοινωνίας (Rejonich,1995).

Στους τυπικούς κανόνες μιας κοινωνίας συμπεριλαμβάνονται η έννομη τάξη και το πλαίσιο Δικαίου, οι οποίες καθορίζονται και καθορίζουν το πολιτικό σύστημα, το οικονομικό σύστημα και το σύστημα ασφαλείας και επιβάλλονται από το κράτος. Η τυπική εφαρμογή και

η λειτουργία των κανόνων αυτών εκλαμβάνεται από την συντεταγμένη κοινωνία συνολικά ως συμφέρουσα τόσο σε ατομικό όσο και σε ομαδικό επίπεδο.

Κατά συνέπεια κατά την οργάνωση των ομάδων, των κοινοτήτων και των λαών στην πορεία εξέλιξης της παγκόσμιας ιστορίας γίνεται αναγκαία η δημιουργία του κράτους ως νέου θεσμού, πυλώνα, που με τις κυρώσεις που επιβάλλει διασφαλίζει την τήρηση των κοινωνικών κανόνων από ανθρώπους που έχουν το ίδιο συμφέρον και επιθυμούν να αποκομίσουν όλο το όφελος από κάποια δραστηριότητα, χωρίς να είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν το κόστος (Γέμτος,2001). Με τον όρο κράτος ως κοινωνικό φαινόμενο περιγράφεται ένα καλά οργανωμένο σύνολο πολιτικών και οικονομικών κανόνων ενός συστήματος, που διοικείται με στόχο την ομαλή συνύπαρξη, ευημερία, ανάπτυξη και αλληλεπίδραση των ατόμων στην κοινωνία. Το κράτος είναι ο θεσμός που δημιουργεί δίκαιο είτε δημιουργώντας με συνειδητή απόφαση νέους κανόνες δικαίου, είτε επικυρώνοντας υφιστάμενους προσαρμοσμένους άτυπους θεσμούς (Γέμτος, 2001). Τότε η έννομη τάξη εξασφαλίζεται με σύστημα κεντρικού καταναγκασμού και κυρώσεων, διαφοροποιώντας τη από την τάξη που δημιουργούν οι άτυποι θεσμοί.

Όσο βέβαια κι αν το κράτος φροντίζει για την προστασία, διασφάλιση και επιβολή κανόνων, η ισχύς των θεσμών έχει αποδειχτεί ιστορικά με σαφήνεια ότι είναι αδιαμφισβήτητη, όπως πολύ έντονα εμφανίζεται και σε περιπτώσεις όπου, ακόμη και μετά την αλλαγή που επήλθε σε μια κοινωνία, αυτή συνέχιζε να διατηρεί τη θεσμικό της «κληρονομιά» για μεγάλο χρονικό διάστημα, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των αποικιών (Shirley, 2008).

2.4 Ιδιοκτησία και περιουσιακά δικαιώματα

Η ιδιοκτησία είναι ένας πρωταρχικός και διαχρονικός θεσμός, και αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους θεσμούς της οικονομίας και της κοινωνίας (Pujari, 2020). Η ιδιοκτησία βέβαια αναφέρεται σε πολύ περισσότερα πράγματα από τα υλικά στοιχεία Σύμφωνα με τον Ευαγγελόπουλο (2000) ο όρος ιδιοκτησία μας παραπέμπει στην εικόνα μιας αποκλειστικής σχέσης του κατόχου (ιδιοκτήτη) με ένα αγαθό ή και σε προηγούμενες στιγμές της ιστορίας και με έναν άνθρωπο, όταν ακόμη υπήρχε η σχέση αφέντη με δούλο, η οποία είναι στην ουσία μια σχέση εξουσίας που προϋποθέτει ισχύ. Ο όρος ιδιοκτησία αποδίδει

ιστορικά την πραγματική σχέση εξουσίας του ανθρώπου προς το αγαθό και κατά την ευρεία έννοιά της ταυτίζεται με τον όρο περιουσία.

Η περιουσία αποκτάται με διάφορους τρόπους, κληρονομικά, ως δώρο (δωρεά), και κυρίως από τη συναλλαγή και το εμπόριο, και δέχεται εξωτερικές επιδράσεις. Ένα περιουσιακό δικαίωμα είναι κατά συνέπεια η αποκλειστική εξουσία που καθορίζει πως ένας πόρος χρησιμοποιείται και κατά πόσο ο πόρος αυτός είναι ιδιοκτησία ενός προσώπου με την ευρεία έννοια, συμπεριλαμβανομένου και του κράτους ή μιας μικρότερης ομάδας ανθρώπων. Θέλοντας να αποκωδικοποιήσουμε τις έννοιες περιουσία και περιουσιακά δικαιώματα αντιλαμβανόμαστε την ιδιοκτησία ως ένα θεσμό που περιλαμβάνει δικαιώματα σε πόρους ή αγαθά ατόμων ή ομάδων, τα οποία δίνουν στον κάτοχό τους τη δυνατότητα να τα χρησιμοποιούν, να τα μεταβιβάζουν, να αλλάζουν τη μορφή τους όπως οι ίδιοι κρίνουν και σύμφωνα με τους Anderson & Huggins (2003) καθορίζουν για παράδειγμα ποιος θα καλλιεργήσει ένα χωράφι, ποιος μπορεί να παρκάρει και που σ' ένα χώρο πάρκινγκ και ποιος μπορεί να κερδίσει από την πώληση μουσικής.

Ανά τον κόσμο η περιουσία και τα δικαιώματα επί αυτής αναγνωρίζονται από το δίκαιο και προστατεύονται από τους εκάστοτε νόμους, με την κοινωνία να εγκρίνει τα δικαιώματα ενός ιδιοκτήτη πάνω στην περιουσία του μέσω της νομοθεσίας και της δύναμης επιβολής που διαθέτει το κράτος. Το Σύνταγμα του κράτους κι οι νόμοι προστατεύουν την περιουσία ως θεσμό οικονομικής οργάνωσης, αφού αντικειμενικά η περιουσία αφορά οικονομικό θεσμό ανεξάρτητο από πρόσωπα και αγαθά κι επίσης την προστατεύει ταυτόχρονα ως ατομικό δικαίωμα και οικονομική ελευθερία του υποκειμένου στην απόκτηση και διαχείριση ενός αγαθού. Σύμφωνα με τον Robinson (2006) η οικονομική ανάπτυξη και ευημερία ενός κράτους συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με την ασφάλεια των περιουσιακών δικαιωμάτων.

Σε όλα τα κοινωνικοοικονομικά συστήματα τα περιουσιακά δικαιώματα καθορίζουν σχέσεις μεταξύ των μερών που συμμετέχουν, καθώς «περιουσία» είναι ουσιαστικά η ροή των πλεονεκτημάτων, των κερδών και των παροχών από μια συγκεκριμένη πηγή, ενώ το δικαίωμα στα κέρδη είναι έκφραση ισχύος για τον ιδιοκτήτη (Meyer, 2001). Είναι ένα σύνολο κατά το Γέμπτο (2001) ρυθμίσεων και δικαιωμάτων που ορίζουν τις σχέσεις των κοινωνικών μονάδων αναφορικά με τους πόρους και τα αγαθά, οριοθετώντας τους επιτρεπτούς χώρους δράσης και κοινωνικής ελευθερίας, ενώ ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στα εμπράγματα

δικαιώματα, τα οποία δημιουργούν άμεσες και προστατευόμενες έναντι τρίτων σχέσεις προσώπων προς πράγματα.

Σήμερα όταν αναφερόμαστε στους θεσμούς δεν μπορούμε να μην συμπεριλάβουμε το θεσμό των περιουσιακών δικαιωμάτων στη συζήτηση, καθώς η ανάλυσή τους καθορίζει στην ουσία τη θεωρία των θεσμών και τη διεπιστημονική τους προσέγγιση. Αναλύοντας τους όρους των περιουσιακών δικαιωμάτων αξιοποιούμε βασικούς όρους κι έννοιες των κοινωνικών επιστημών σε ένα πολύ ευρύ επιστημονικό πεδίο συνειδητοποιώντας ότι η περιουσία ως θεσμός συνάδει άμεσα και σε μεγάλο βαθμό με την ορθολογική χρήση των πόρων. Είναι εμφανές ότι τα περιουσιακά δικαιώματα εκφράζουν τη σχέση της κοινωνίας με τους πόρους που διαθέτει, μπορούν να διαιρεθούν, να κατανέμονται και να ανταλλάσσονται στην αγορά στοχεύοντας στην πιο αποτελεσματική κατανομή τους. Προσπαθώντας να αποκωδικοποιήσουμε τη φύση των περιουσιακών δικαιωμάτων αντιλαμβανόμαστε ότι διεισδύουμε στην ανάλυση κοινωνικών συμπεριφορών και κανόνων. Αντιλαμβανόμαστε τον ευρύ ρόλο τους στο να επιλύουν αντιθέσεις και προβλήματα με τέτοιο τρόπο που η παρουσία του κράτους και των λύσεων που αυτό προτείνει, συχνά μη βέλτιστων, να καθίσταται πλέον μη αναγκαία. Η ιδιοσυγκρασία των περιουσιακών δικαιωμάτων σε ένα πρόβλημα κατανομής πόρων προωθεί εναλλακτικές λύσεις ανάμεσα στα εμπλεκόμενα μέρη δίνοντας τους τη δυνατότητα να διευθετούν μόνοι τους το πρόβλημα (Coase, 1960). Επομένως να μπορούν να καταλήγουν σε λύσεις που συνδέουν την μέγιστα δυνατή κοινωνικά ατομική ελευθερία και το μέγιστο δυνατό κοινωνικά σημείο και οι οποίες λύσεις να σέβονται τις επιθυμίες των ατόμων μέσα από συνεργασία και να κατοχυρώνουν το απρόσβλητο της ατομικότητας από την κοινωνία. Κι όπως ανέφεραν οι Anderson & Huggins (2003), κατά το φιλόσοφο Hobbes, η ζωή σ' έναν κόσμο αναρχίας χωρίς κανόνες και ιδιοκτησιακά δικαιώματα θα ήταν δυσάρεστη, κτηνώδης και μικρή.

2.4.1 Κατηγορίες, χαρακτηριστικά και δομή των περιουσιακών δικαιωμάτων

Οι μορφές με τις οποίες εμφανίζεται η ιδιοκτησία στην κοινωνία μπορούν να διακρίνονται σε ιδιωτική, δημόσια και κοινή περιουσία. Η ιδιοκτησία μπορεί να είναι ατομική ή συλλογική όσον αφορά στον κάτοχο αυτής, αλλά σε σχέση με το αγαθό διακρίνεται σε ιδιοκτησία κινητών, ακινήτων και σε πνευματική ιδιοκτησία. Σύμφωνα με τον Pujari (2020) με τον όρο ιδιωτική περιουσία αναφερόμαστε σε δικαιώματα που κατέχουν άτομα ή ομάδες

ατόμων που ενεργούν για τα συμφέροντά τους. Για την ιδιωτική ιδιοκτησία η κοινότητα αποκλείει τους άλλους από ένα περιουσιακό στοιχείο και αναγνωρίζει τα περιουσιακά δικαιώματα στον κάτοχό του. Η ιδιωτική περιουσία υποδηλώνει ότι η κοινότητα αναγνωρίζει το δικαίωμα του ιδιοκτήτη να τους εξαιρεί όλους τους άλλους από την εξάσκηση των περιουσιακών δικαιωμάτων. Δομικά στοιχεία της ιδιοκτησίας είναι η αποκλειστικότητα του δικαιώματος της επιλογής για το πώς θα χρησιμοποιήσει κάποιος την περιουσία του, δηλαδή το δικαίωμα χρήσης και αλλαγής της μορφής, η αποκλειστικότητα του δικαιώματος της επικαρπίας και το δικαίωμα μεταβίβασης του περιουσιακού στοιχείου με αμοιβαία συμφωνημένους όρους.

Όσον αφορά τη δημόσια περιουσία περιλαμβάνει τα δικαιώματα που κατέχει το κράτος κι οι πολίτες του μπορούν να κάνουν χρήση αυτών, όπως για παράδειγμα οι δημόσιοι δρόμοι και σε αυτή την περίπτωση το κράτος είναι αυτό που με πολιτικές διαδικασίες αποκλείει άτομα από τα περιουσιακά του δικαιώματα. Σύμφωνα με τον Demsetz (1967) η δημόσια περιουσία χαρακτηρίζεται από τη συνθήκη όπου το κράτος μπορεί να εξαιρέσει οποιονδήποτε από τη χρήση ενός δικαιώματος από τη στιγμή που ως κράτος εφαρμόζει αποδεκτές πολιτικές διαδικασίες για να καθορίσει ποιος δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει την κρατική περιουσία.

Επομένως κι όσον αφορά στα περιουσιακά δικαιώματα, η δημόσια και η ιδιωτική περιουσία διαφέρουν μεταξύ τους καθώς η ιδιωτική περιουσία ανήκει σε ένα άτομο ή σε ομάδα ατόμων, ενώ η δημόσια περιουσία ανήκει στην πολιτεία, η ιδιωτική περιουσία χρησιμοποιείται από τον ιδιοκτήτη προς όφελός του, ενώ η δημόσια περιουσία χρησιμοποιείται για το δημόσιο καλό και η ιδιωτική περιουσία ρυθμίζεται από τους νόμους του κράτους, ενώ η δημόσια περιουσία ανήκει στο κράτος και δεν υπόκειται σε ρυθμίσεις τρίτων (Pujari, 2020).

Η ύπαρξη κοινών δικαιωμάτων αφορά στα δικαιώματα που κατέχουν εξ αδιαίρετου τα μέλη μιας κοινότητας και στα οποία το κράτος ή οι ιδιώτες δεν έχουν κανένα δικαίωμα επέμβασης σχετικά με τη διαχείρισή τους. Επομένως στην περίπτωση της κοινόχρηστης ιδιοκτησίας η κοινοκτημοσύνη αφορά σε ένα περιουσιακό δικαίωμα που μπορεί να ασκηθεί από όλα τα μέλη της κοινότητας, η οποία σε αυτή την περίπτωση δεν επιτρέπει σε άλλους να επενεργούν. Η περίπτωση της κοινόχρηστης ιδιοκτησίας γης δίνει τη δυνατότητα σε κάθε άτομο της κοινότητας να δραστηριοποιείται σχετικά με αυτή χωρίς επιβαρύνεται με ιδιαίτερο

κόστος, όπως για παράδειγμα το ψάρεμα σε μια λίμνη ή η υλοτόμηση στη γη αυτή, επιβαρύνοντας ίσως όμως το συνάνθρωπό του και τη γενιά που θα έρθει και εφαρμόζοντας συχνά κοινόχρηστους κανόνες που μπορεί να είναι αποτελεσματικοί ή όχι. Ο πλούτος της γης σε πολλές περιπτώσεις περιορίζεται και το κάθε μέλος πρέπει να συμφωνήσει με αμοιβαία ικανοποιητική απόφαση στην εκμετάλλευσή του και με όρους μεγιστοποίησης της αξίας των δικαιωμάτων του επί αυτής, λαμβάνοντας επιπλέον υπ όψιν του την προσφορά και τη ζήτηση για μεγάλο χρονικό διάστημα. Δε θα μπορούσε βέβαια να μην γίνει αναφορά στην ύπαρξη άλλων ειδών ιδιοκτησίας, τα οποία υπήρξαν σε παλαιότερες μορφές οργάνωσης της κοινωνίας, όπως η ιδιοκτησία της φυλής, η ιδιοκτησία του βασιλιά, του μονάρχη ή μιας θεότητας.

Ο έλεγχος της περιουσίας και των δικαιωμάτων που απορρέουν από την κατοχή αυτής και όσον αφορά στον έλεγχο και την εφαρμογή τους εναπόκεινται στο θεσμό του κράτους και των άτυπων κοινωνικών κανόνων. Βασικό στοιχείο της ιδιοκτησίας είναι το γεγονός ότι τα άτομα έχουν τον έλεγχο των πόρων, συμπεριλαμβανομένων και των ιδεών τους και αυτό το δικαίωμα μπορεί να πουληθεί και να μεταβιβαστεί, σύμφωνα με τον Demsetz (1966). Αποτελούν μια δέσμη δικαιωμάτων σχετικών με νόμους και έθιμα τα οποία περιγράφουν τι ένα άτομο μπορεί ή δεν μπορεί να κάνει σε ένα αγαθό το οποίο κατέχει, τον βαθμό που μπορεί να το έχει, να το χρησιμοποιήσει, να το μεταβιβάσει ή να αποκλείσει άλλους από τη χρήση του.

Τα περιουσιακά δικαιώματα είναι αντιληπτό ότι αποτελούν μια δέσμη δικαιωμάτων που διαθέτει κανείς πάνω σε ένα αγαθό, υλικό ή άυλο. Κατά συνέπεια δεν είναι το αγαθό που ανήκει σε κάποιον, αλλά η δέσμη των δικαιωμάτων που του δίνει το δικαίωμα κυριότητας του αγαθού (Alchian and Demsetz, 1973, Anderson and Huggins, 2003). Προσπαθώντας ουσιαστικά να αποδομήσουμε τον όρο περιουσιακά δικαιώματα στα βασικά του συστατικά και με τη χρήση του νομικού πλαισίου, εμφανίζονται η ερμηνεία του αστικού δικαίου, όπου η περιουσία είναι μόνο φυσικά ή υλικά αντικείμενα και η ερμηνεία του αγγλοαμερικανικού ή εθιμοτυπικού δικαίου, όπου η περιουσία περιλαμβάνει και άυλα στοιχεία, όπως τα πνευματικά δικαιώματα, τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας και τα δικαιώματα των συμβάσεων.

Βάζοντας ως κριτήριο το άτομο τα περιουσιακά δικαιώματα σύμφωνα με την Ostrom (1990) μπορεί να είναι φυσικά ή υλικά στοιχεία, τα οποία μπορούν να είναι (α) ακίνητα, όπως τα κτίρια, τα οικόπεδα, η γη και άλλα, δηλαδή η ακίνητη περιουσία και οτιδήποτε τη

βελτιώνει και της δίνει αξία, (β) κινητά, όπως τα χρήματα, οι μετοχές και άλλα, ή (γ) πόροι, όπως τα πάρκα, τα δάση, τα βοσκοτόπια. Σχετικά με τη διάκριση ανάμεσα σε κινητή και ακίνητη περιουσία πρέπει να αναφερθεί ότι η ακίνητη ιδιοκτησία, επειδή ακριβώς είναι ακίνητη, είναι πιο εύκολο να εξασφαλίσει στον κάτοχό της δανεισμό, σε σχέση με ένα κινητό περιουσιακό στοιχείο, καθώς ο οφειλέτης το κινητό περιουσιακό του στοιχείο μπορεί εύκολα να το αφαιρέσει ή να το αποκρύψει από τον πιστωτή. Όσον αφορά στους πόρους, όταν το κράτος έχει τον έλεγχο και την κυριότητα τους οι πόροι είναι κρατικής ιδιοκτησίας. Υπάρχει και η περίπτωση βέβαια οι πόροι να ανήκουν σε κάποιο πρόσωπο, δηλαδή τα περιουσιακά δικαιώματα να έχουν αποδοθεί σε αυτό. Μια τρίτη περίπτωση είναι οι πόροι να είναι κοινόκτητοι και η ιδιοκτησία ανήκει από κοινού σε μια ομάδα. Στην τελευταία περίπτωση ανήκουν οι πόροι ανοιχτής πρόσβασης, όπου κανένας δεν έχει την κυριότητα, ούτε ασκεί έλεγχο επί αυτών.

Στη σύγχρονη εποχή συναντάμε κι ένα είδος δικαιωμάτων που αφορά σε άυλα στοιχεία και πιο συγκεκριμένα σε προϊόντα του πνεύματος. Στα διανοητικά δικαιώματα ιδιοκτησίας, ή αλλιώς άυλα δικαιώματα, ανήκουν τα πνευματικά δικαιώματα (π.χ. συγγραφικά δικαιώματα, καλλιτεχνικά δικαιώματα), τα δικαιώματα για βιομηχανική και ερευνητική αξιοποίηση (όπως οι ευρεσιτεχνίες και οι πατέντες) και τα εμπορικά σήματα.

Τα περιουσιακά δικαιώματα περιλαμβάνουν επίσης κι ένα αριθμό δικαιωμάτων που σχετίζονται με τα ανθρώπινα δικαιώματα όπως για παράδειγμα το δικαίωμα της ελευθερίας του ατόμου, το δικαίωμα της ψήφου και άλλα, τα οποία αποτελούν περιουσιακό στοιχείο που καθορίζει τη θέση του ατόμου στην κοινωνία (Furubotn and Richter, 1997). Τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι θεμελιώδης ηθικές αρχές σε συγκεκριμένα πρότυπα ανθρώπινης συμπεριφοράς, τα οποία προστατεύονται από το εθνικό και διεθνές δίκαιο και εμφανίζονται ως αδιαμφισβήτητο αγαθό από τη στιγμή της γέννησης του ανθρώπου. Είναι μια σειρά δικαιωμάτων όπως το δικαίωμα στη ζωή, στην ελευθερία, στην έκφραση του λόγου, στην ισότητα και πολλά ακόμη, τα οποία, αν και σήμερα είναι αναπόσπαστο και νόμιμο αγαθό, όμως δεν ήταν πάντα στο πέρασμα των χρόνων και στο σύνολό τους αυτονόητα. Αστικά, κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά, το δικαίωμα στην υγεία, στην παιδεία στην εργασία είναι δικαιώματα ανθρώπινα, τα οποία συχνά κατακτήθηκαν στο πέρασμα του χρόνου και μέσα από την μακραίωνη εξέλιξη των κοινωνιών.

Όσον αφορά στο θέμα της διάκρισης των περιουσιακών δικαιωμάτων γίνεται διαχωρισμός στο δικαίωμα χρήσης του αγαθού, το οποίο καθορίζει πως μπορεί ο κάτοχος να το χρησιμοποιήσει, στο δικαίωμα να καρπώνεται το κέρδος όπως κι όποιο άλλο όφελος προκύπτει από αυτό, στο δικαίωμα να μεταβιβάζει δηλαδή κάποιος το αγαθό του σε τρίτους, στο δικαίωμα να αλλάζει τη μορφή και τα συστατικά του αγαθού και στο δικαίωμα να αποκλείει άλλους από τη χρήση του καθώς και να την επιβάλλει. Μπορεί να γίνει επιπλέον κατηγοριοποίησή τους, σύμφωνα με τους Schlager και Ostrom (1992), σε δικαιώματα πρόσβασης, αφαίρεσης, διαχείρισης, αποκλεισμού και αλλοτρίωσης. Σε αυτή την περίπτωση σημαντικό ρόλο κατέχει ο εξουσιοδοτημένος χρήστης του αγαθού ο οποίος μπορεί να είναι ο απαιτών, ο κάτοχος και ο ιδιοκτήτης. Το δικαίωμα πρόσβασης είναι το δικαίωμα που έχει κάποιος να μπει σε μια ορισμένη περιοχή απολαμβάνοντας τα οφέλη της. Το δικαίωμα αφαίρεσης το έχει κάποιος που μπορεί να αποκτήσει με κάποιο τρόπο τα προϊόντα του αγαθού. Το δικαίωμα στη διαχείριση ανήκει στο άτομο που ρυθμίζει πως θα χρησιμοποιηθεί ή θα βελτιωθεί το αγαθό. Δικαίωμα αποκλεισμού είναι το δικαίωμα που έχει κάποιος να ορίσει ποιος θα έχει πρόσβαση στο αγαθό και ποιος όχι, καθώς και πως αυτά τα δικαιώματα θα μεταφερθούν. Δικαίωμα αλλοτρίωσης είναι το δικαίωμα να πουλήσει το αγαθό ή να μισθώσει το δικαίωμα διαχείρισης και αποκλεισμού. Ο ρόλος του εξουσιοδοτημένου χρήστη, όσον αφορά στα δικαιώματα, περιορίζεται από εκείνους που έχουν τη διαχείριση και τον αποκλεισμό του πόρου. Ο απαιτών είναι το άτομο που μπορεί να έχει τα δικαιώματα του εξουσιοδοτημένου χρήστη και επιπλέον το δικαίωμα διαχείρισης. Ο κάτοχος έχει τη δυνατότητα να έχει το δικαίωμα του αποκλεισμού και τα δικαιώματα του αιτούντα. Βεβαίως ο ιδιοκτήτης έχει στη διάθεσή του όλα τα περιουσιακά δικαιώματα του πόρου.

Τα περιουσιακά δικαιώματα μεταβιβάζονται από τον κάτοχό τους κατά την πώληση, ανταλλάσσονται, κληροδοτούνται ή δίνονται ως δωρεά και μπορούν να μεταφερθούν από μια γενιά στην επόμενη. Αφορούν την κυριότητα είτε /και την κατοχή ενός αγαθού (καθώς ένα άτομο μπορεί να είναι νόμιμος ιδιοκτήτης αλλά το αγαθό να κατέχεται από κάποιον άλλο, είτε νομίμως είτε παρανόμως), δίνουν ισχύ στον κάτοχο, ενώ μπορεί να είναι εργαλείο που ελέγχει τη ζωή και την εργασία άλλων (Pujari, 2020).

Η αποτελεσματικότητα των περιουσιακών δικαιωμάτων έγκειται στην ικανοποίηση μιας σειράς προϋποθέσεων, όπου θα πρέπει, σύμφωνα με τους Gillis, Perkins, Roemer και Snodgrass (2003), να έχουν καθοριστεί με σαφήνεια και να διαφυλάσσουν την αποκλειστικότητά τους, ώστε να μην αφήνουν αμφιβολίες στους ιδιοκτήτες τους και σε

πιθανούς διεκδικητές σχετικά με το τι προφέρεται και σε ποιον. Επίσης το δικαστικό σύστημα θα πρέπει να έχει φροντίσει ώστε τα περιουσιακά δικαιώματα να έχουν εξασφαλιστεί και να μην υπάρχει κίνδυνος απώλειας με νομικές αμφισβητήσεις ή μέσω απαλλοτρίωσης. Είναι αναγκαίο ταυτόχρονα να είναι εδραιωμένα για μεγάλο χρονικό διάστημα για να μπορεί ο ιδιοκτήτης να τα εκμεταλλεύεται μακροπρόθεσμα και να είναι μεταβιβάσιμα, ώστε να μπορεί να ρευστοποιήσει τα οφέλη πουλώντας τους πόρους ανά πάσα στιγμή.

2.4.2 Κληρονομιά, κληροδοτήματα, δωρεές

Σε μία έννομη κοινωνία που αναγνωρίζει την ατομική ιδιοκτησία είναι αυτονόητη η αναγνώριση και του δικαιώματος του ιδιοκτήτη να καθορίζει την τύχη της περιουσίας του τόσο όσο είναι εν ζωή όσο και μετά τον θάνατό του. Λόγω της αποστολής του εκάστοτε κράτους να προστατεύει την οικογένεια, συχνά όμως υπάρχουν και ποικίλοι νομικοί περιορισμοί, με σεβασμό όμως πάντα στη βούληση του διαθέτη. Το κληρονομικό δικαίωμα είναι το δικαίωμα του διαθέτη να ορίσει την τύχη της περιουσίας που είχε εν ζωή και μετά τον θάνατό του, αλλά και το δικαίωμα των κληρονόμων να διαδεχθούν τον αποθανόντα στην κυριότητα της περιουσίας του.

Η νομική και κοινωνική φύση της πρακτικής της κληρονομιάς αφορά στη μεταφορά περιουσίας, δικαιωμάτων, τίτλων, χρεών και υποχρεώσεων από ένα άτομο που έχει φύγει από τη ζωή στους νόμιμους κληρονόμους. Η κληρονομιά περιλαμβάνει την κινητή και ακίνητη περιουσία του ατόμου που αποβιώνει, καθώς και τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτή, το σύνολο των οποίων μεταφέρεται στους κληρονόμους. Αφορά οικονομικούς πόρους, πνευματικά δικαιώματα και άλλα τα οποία ανήκαν αποδεδειγμένα στον κληρονομούμενο πριν από τον θάνατό του (Σιγανού, 2004).

Κληροδοσία σύμφωνα με την Αγαλλοπούλου (2003) είναι η μεταβίβαση της περιουσίας σε κάποιον με διαθήκη και η κτήση της κληροδοσίας πραγματοποιείται μετά το θάνατο του κληροδοτούμενου. Ο ωφελούμενος είναι ο κληροδόχος, ο οποίος μπορεί να αποδεχθεί και να οριστικοποιήσει με αυτό τον τρόπο την κληροδοσία ή να αποποιηθεί το κληροδότημα, ενώ ο παρέχων την περιουσιακή ωφέλεια είναι ο βεβαρημένος. Στην περίπτωση της κληρονομιάς υπάρχει καθολική διαδοχή, ενώ στην περίπτωση της κληροδοσίας, ειδική. Ο κληρονόμος

λαμβάνει όλη την κληρονομιά ή ένα ποσοστό της, ενώ ο κληροδόχος λαμβάνει συγκεκριμένο ποσοστό ή πόρους.

Η τελευταία επιθυμία ενός ατόμου περιέχεται σε μια διάταξη η οποία ονομάζεται διαθήκη και περιλαμβάνει τη θέλησή του για τη διαχείριση της περιουσίας του μετά το θάνατό του, τον καθορισμό των κληρονόμων του και τα άτομα που θα εμπλακούν σε αυτή. Η ιδιόγραφη, η οποία γράφεται ολόκληρη με το χέρι του διαθέτη, είναι ο ένας τύπος διαθήκης, με τη δημόσια, όπου δηλώνει προφορικά την τελευταία του βούληση ενώπιον συμβολαιογράφου και τη μυστική, όπου παραδίδεται με έγγραφο στο συμβολαιογράφο, να αποτελούν τις άλλες δύο (Αγαλλοπούλου, 2003).

Κατά τη διαδικασία της δωρεάς ο δωρητής, που παρέχει τη δωρεά, έρχεται σε συμφωνία με το δωρεοδόχο, ο οποίος λαμβάνει τη δωρεά, να αναλάβει την υποχρέωση να του μεταβιβάσει πόρους ή δικαιώματα χωρίς κάποιο αντάλλαγμα. Σε αυτή την περίπτωση όπως αναφέρει η Αγαλλοπούλου (2003), η δωρεά δίνει υποχρεώσεις μόνο στο δωρητή και μπορεί να γίνει εν ζωή ή αιτία θανάτου, όπου το αντικείμενο της δωρεάς θα έλθει στον δωρεοδόχο όταν θα αποβιώσει ο δωρητής.

2.5 Οικονομία και περιουσιακά δικαιώματα

Οι επιλογές ατόμων και ομάδων, όπως αναφέρθηκε και προηγούμενα, ορίζονται από τους θεσμούς, οι οποίοι έχουν ως βασικό τους ρόλο τον περιορισμό της αβεβαιότητας σε μια κοινωνία, δίνοντας σταθερές στην ανθρώπινη αλληλεπίδραση, συχνά βέβαια όχι τόσο αποτελεσματικά (Arvanitidis, 2014). Κι οι θεσμοί βέβαια δεν μπορούν να αντισταθούν στην διαρκή ροή της εξέλιξης κι εμφανίζουν στη δομή τους την ιδιότητα να μεταλλάσσονται και να παρασύρουν ταυτόχρονα τις επιλογές που κάθε φορά είναι διαθέσιμες στα άτομα.

Από τη στιγμή που κάνουμε δεκτό ότι οι θεσμοί οριοθετούν, και σε ένα βαθμό περιορίζουν το σύνολο των επιλογών των ατόμων, δεν μπορούμε να παρακάμψουμε και να αγνοήσουμε τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζουν στην οικονομική διαδικασία. Σύμφωνα με τον Adam Smith (1999) το κεφάλαιο, η τεχνολογία και οι θεσμοί είναι τα στοιχεία που παίζουν ουσιαστικό ρόλο στην ανάπτυξη της οικονομίας μιας χώρας, θεωρία που επηρέασε δραματικά τη συζήτηση για το πώς το ανθρώπινο κεφάλαιο, η ειδίκευση, το

εμπόριο, οι επενδύσεις, η μηχανολογική εξέλιξη κι οι εκάστοτε πολιτικές μπορούν να φέρουν αύξηση στο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης. Ιδιαίτερη έμφαση στους θεσμούς δίνεται στη συνέχεια από την Σχολή σκέψης της Αυθεντικής Θεσμικής Οικονομικής Ανάλυσης (Original ή Old Institutional Economics), σύμφωνα με την οποία οι θεσμοί θεωρούνται στρατηγικός πυλώνας για τη λειτουργία της οικονομίας, επισημαίνοντας ταυτόχρονα ότι η οικονομική συμπεριφορά του ατόμου είναι άρρηκτα δεμένη με το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο των θεσμών, συνηθειών κι εθίμων και πιστεύοντας ότι, καθώς οι αγορές εξαρτώνται από την εξουσία και τους θεσμούς, πρέπει να είναι υπό έλεγχο.

Κι ενώ το θεσμικό περιβάλλον αποτελεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα η ανθρώπινη δράση, μόλις τις τελευταίες δεκαετίες η συμβατική οικονομική επιστήμη στράφηκε στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο οι θεσμοί σχετίζονται με την οικονομία. Η Νέα Θεσμική Οικονομική προσέγγιση (New Institutional Economics), επαναφέροντας στο προσκήνιο της ακαδημαϊκής συζήτησης τους θεσμούς, επιχείρησε να τους συνδυάσει με την οικονομία, την κοινωνιολογία, τις πολιτικές και κοινωνικές επιστήμες και τους νόμους, στρεφόμενη σε έννοιες όπως το δίκαιο και το κράτος.

Σύμφωνα με τον North (2006), σημαντικό εκπρόσωπο της Νέας Θεσμικής Οικονομικής Σχολής, αδιαμφισβήτητα όχι μόνο οι θεσμοί επηρεάζουν την οικονομία, αλλά και η οικονομία, όπως εξελίσσεται στο πέρασμα του χρόνου, σχετίζεται με τον τρόπο που εξελίσσονται οι θεσμοί. Η εμφάνιση της Νέας Θεσμικής Οικονομικής με επίκεντρο τους θεσμούς, οικονομικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς, επαναπροσδιόρισε τη μελέτη της οικονομίας διεπιστημονικά, συμπεριλαμβάνοντας μεγάλο μέρος των κοινωνικών επιστημών και της ορολογίας τους, χρησιμοποιώντας όμως πάντα τη γλώσσα των οικονομικών. Υπό το πρίσμα της οικονομικής σκέψης και έρευνας γίνεται στόχος της Νέας Θεσμικής Οικονομικής η εξήγηση της έννοιας των θεσμών, η μελέτη της προέλευσής τους, των σκοπών που εξυπηρετούν και της διαδικασίας εξέλιξής τους και σύμφωνα με τον Coase (1998) τα εργαλεία της μπορούν να χρησιμοποιηθούν στη μελέτη της λειτουργίας του νομικού, πολιτικού και φυσικά οικονομικού συστήματος. Κατά συνέπεια ο τρόπος που αντιμετωπίζονται οι θεσμοί ως βασική συνισταμένη του οικονομικού γίνεσθαι διαφέρει πλέον, καθώς το ενδιαφέρον εστιάζεται στην κατανόηση της διαδικασίας εμφάνισης, λειτουργίας κι εξέλιξης των θεσμών, βάζοντας στη συζήτηση νέες έννοιες όπως το συναλλακτικό κόστος και τα περιουσιακά δικαιώματα.

Σε μια κοινωνία, καθώς τα άτομα αποκτούν κέρδη και δημιουργούν δαπάνες, η ευημερία των μελών της εξαρτάται από τη ροή των αγαθών και των υπηρεσιών και αναπόσπαστα συνδέεται με την παραγωγικότητα της οικονομίας της. Το κλειδί βέβαια της παραγωγικότητας είναι και ο καταμερισμός της εργασίας, ο οποίος και αυτός αφορά μια μορφή συναλλαγής (εργασίας-αμοιβής). Οι συναλλαγές είναι αυτές που καθορίζουν την παραγωγικότητα καθώς, όσο πιο χαμηλό είναι το κόστος των συναλλαγών, τόσο πιο μεγάλη η παραγωγικότητα στο κοινωνικό και οικονομικό σύστημα. Το κόστος των συναλλαγών όμως βρίσκεται υπό την επιρροή των θεσμών ενός κράτους που διέπουν όλες τις λειτουργίες του, πολιτικούς, νομικούς, κοινωνικούς, βάζοντας έτσι τη Νέα Θεσμική Οικονομική σε ρόλο καθοριστικό για την οικονομική ανάλυση όλου του συστήματος.

Η οικονομία μιας κοινωνίας ερμηνεύεται άμεσα μέσα από έννοιες όπως ο πλούτος, που αφορά υλικά ή μη αγαθά στα οποία ο άνθρωπος αναγνωρίζει και δίνει αξία. Η απόκτησή τους γίνεται μέσω αυτών των συναλλαγών, με αποτέλεσμα την αναζήτηση τρόπων ώστε να γίνει πιο εύκολη η συναλλαγή μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών, προκειμένου να υπάρξει δημιουργία και αύξηση του πλούτου. Τα κόστη συναλλαγής μπορεί να αφορούν για παράδειγμα το κόστος πληροφόρησης, διαπραγμάτευσης ή το κόστος ενός συμβολαίου κι άλλα, ενώ όσο μεγαλύτερο είναι το συναλλακτικό κόστος, τόσο πιο δύσκολη η συμμετοχή στις συναλλαγές που οδηγούν στη δημιουργία πλούτου. Μπορούμε να πούμε ότι το χρήμα αποτελεί ένα βασικό θεσμικό εργαλείο που συμβάλλει στη μείωση του συναλλακτικού κόστους, με σημαντικό στοιχείο τη σταθερότητα, οδηγώντας έτσι σε ανάπτυξη του εμπορίου, ενώ κι άλλοι οικονομικοί και κοινωνικοί θεσμοί συμβάλλουν σε αυτή την κατεύθυνση της μείωσης του κόστους συναλλαγής, όπως οι νόμοι και τα με σαφήνεια εφαρμοσμένα περιουσιακά δικαιώματα.

Τα σύγχρονα θεσμικά οικονομικά (Νέα Θεσμική Οικονομική) μελετούν την σχέση ανάμεσα στην περιουσία ως δικαιώματα και το συναλλακτικό κόστος. Στην περίπτωση που αντιμετωπίζουμε μια σύμβαση με οικονομικούς πλέον όρους και προσπαθώντας να συλλάβουμε τους πραγματικούς θεσμούς της οικονομίας της αγοράς στα πλαίσια των Νέων Θεσμικών Οικονομικών, μας ενδιαφέρουν οι σχέσεις που δημιουργούνται ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη. Στη σύμβαση αυτή ο συναλλασσόμενος προσφέρει αγαθά αν η τιμή της αγοράς υπερβαίνει την αξιολόγησή του ή το κόστος παραγωγής και ζητά αγαθά αν η αξιολόγησή του υπερβαίνει την αξιολόγηση της αγοράς. Το κόστος συναλλαγής, απομακρύνει το ενδεχόμενο σύναψης μιας τέτοιου τύπου άριστης σύμβασης.

Το κόστος μιας συναλλαγής προέρχεται συχνά από την ίδια την αγορά, αλλά μπορεί να προέρχεται και από τους τυπικούς (κανόνες δικαίου, φόροι) και άτυπους θεσμούς (κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς), δηλαδή από το κράτος και την κοινωνία αντίστοιχα. Τα συναλλακτικά κόστη ποικίλουν και όταν αναφερόμαστε σε χρηματικά κόστη φέρουμε ως παράδειγμα τα έξοδα της γραφειοκρατίας, των δικηγόρων, των συμβολαιογράφων, των λογιστών, των μεσιτών, της εφορίας, τα έξοδα επικοινωνίας και μεταφοράς και άλλα. Υπάρχουν βέβαια τα κόστη της έρευνας για τη συγκέντρωση πληροφορίας και της διαπραγματεύσεως ανάμεσα στους συναλλασσόμενους. Συχνά και λόγω του υψηλού τους κόστους, οι οικονομικοί φορείς επιλέγουν να ενσωματώσουν αυτές τις συναλλαγές στη δομή τους. Το κόστος συναλλαγής μπορεί βέβαια να αυξηθεί και από την αποτροπή μιας συναλλαγής λόγω εμποδίων όπως πιθανά από κάποιους κανόνες ηθικής και κοινωνικής συμπεριφοράς

Η ανθρωπότητα στο πέρασμα της ιστορίας της έχει πολλαπλά συνδέσει την ευημερία και εξέλιξή της με τη μείωση του συγκεκριμένου κόστους που προέκυπτε από τις συναλλαγές ανάμεσα στους ανθρώπους. Το κόστος συναλλαγών εμπεριέχεται κατεξοχήν στο κράτος, στους θεσμούς, στις σχέσεις που διέπουν την περιουσία και κρίνει την αποδοτικότητα της οικονομίας. Κατά το North (2000) η απρόσκοπτη λειτουργία των θεσμών οδηγεί σε χαμηλό κόστος συναλλαγών και βοηθά σε μεγάλο βαθμό την οικονομική ανάπτυξη. Καθώς τα περιουσιακά δικαιώματα οριοθετούν τον τρόπο που κάποιος κατέχει και χρησιμοποιεί ένα αγαθό, το σύστημα που εφαρμόζεται σε μια κοινωνία σχετικά με τα περιουσιακά δικαιώματα εμφανίζει ένα κόστος προκειμένου να λειτουργήσει, με συνέπεια η βέλτιστη κατανομή περιουσιακών δικαιωμάτων θεωρείται εκείνη που μεγιστοποιεί τα καθαρά οφέλη από το ισοζύγιο με τα κόστη. Η αλλαγή των θεσμών συνδέεται με το κόστος συναλλαγών και το κόστος συναλλαγών εξηγεί, κατά ένα μεγάλο μέρος, τις αλλαγές στα περιουσιακά δικαιώματα.

Οι θεσμοί όπως επισημαίνει ο North (2006) λειτουργούν ως κίνητρο κι επηρεάζουν την συμπεριφορά του ανθρώπου με συνέπεια οι θεσμοί να είναι εκείνοι που δημιούργησαν τις σχέσεις ιδιοκτησίας, οι οποίες εμπεριέχουν και τα κίνητρα για την ανάπτυξη της τεχνολογίας και την παραγωγή πλούτου και κέρδους. Σήμερα για παράδειγμα παρατηρούμε πως η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας, με πολλούς τρόπους και σε πολύ μεγάλο βαθμό, μείωσε τα συναλλακτικά κόστη της ανθρώπινης συναναστροφής και αλληλεπίδρασης, με το

διαδίκτυο να αποτελεί ένα βασικό ζωντανό παράδειγμα. Οι θεσμοί γενικότερα παρέχουν το πλαίσιο με το οποίο τα μέλη μιας κοινωνίας έχουν προσπαθήσει να μειώσουν την αβεβαιότητα στις μεταξύ τους συναλλαγές και σε συνδυασμό με την τεχνολογία καθορίζουν το συναλλακτικό κόστος και άρα το βαθμό στον οποίο κάποιος έχει όφελος να εμπλακεί σε μια οικονομική δραστηριότητα. Συνδέοντας το παρελθόν με το παρόν και το μέλλον αντανακλούν μέσα από την εξέλιξή τους την ιστορική και την οικονομική διάσταση του κοινωνικού συστήματος και σύμφωνα με το North (2006) επιτρέπουν την κατανόηση της σχέσης που αναπτύσσεται μεταξύ του πολιτικού συστήματος και της οικονομικής μεγέθυνσης ή της στασιμότητας.

Στην προσέγγιση της Νέας Θεσμικής Οικονομικής βασικό στοιχείο όπως αναφέρθηκε αποτελεί η έννοια του συναλλακτικού κόστους, η οποία όμως γίνεται κατανοητή στην ουσία της μέσα από την έννοια των περιουσιακών δικαιωμάτων, καθώς αποτελεί το άθροισμα του κόστους αυτών που ανταλλάσσονται και του κόστους προστασίας των δικαιωμάτων, αστυνόμευσης και επιβολής των συμφωνιών. Τα περιουσιακά δικαιώματα αποτελούν κατά συνέπεια μέρος της οικονομικής ανταλλακτικής αλυσίδας φροντίζοντας για την καλύτερη κατανομή των αγαθών και την ατομική και συνολική ευημερία. Καθορίζουν τους κανόνες που διέπουν τις σχέσεις των ατόμων και των ομάδων με τα αγαθά και τους πόρους, δίνοντας τους την ελευθερία να επιλέξουν πως επιθυμούν να τα αξιοποιήσουν. Υποσύνολά τους είναι οι κανόνες, οι δομές κι οι οργανισμοί και κατανέμονται στη λογική του κόστους παραγωγής και κόστους συναλλαγών, όπου η κατανομή των περιουσιακών δικαιωμάτων που μεγιστοποιεί τα κέρδη από το εμπορικό ισοζύγιο όλων των εξόδων, είναι η βέλτιστη κατανομή.

Ένα οικονομικό σύστημα απαιτεί στην ουσία την ύπαρξη αξιόπιστων περιουσιακών δικαιωμάτων, δίνοντας την ευκαιρία στους ανθρώπους να χρησιμοποιούν συγκεκριμένα αγαθά και να έχουν στην κατοχή τους ιδιωτική περιουσία. Στην κοινωνία τα περιουσιακά δικαιώματα είναι δικαιώματα του ανθρώπου και φυσικά έρχονται σε αρμονία με τα ανθρώπινα δικαιώματα. Είναι μια πραγματικότητα το γεγονός ότι σ' έναν κόσμο όπου κανείς δεν ξέρει τι ανήκει σε ποιον και οι κανόνες που ορίζουν την ιδιοκτησία ποικίλουν από πολίτη σε πολίτη, δεν μπορεί παρά να επέλθει το χάος (De Soto, 2000). Όταν προστατεύονται τα ιδιωτικά περιουσιακά δικαιώματα και ισχυροποιούνται, προστατεύεται και ο τομέας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελευθεριών, ενώ η κατάργησή τους αποβαίνει μοιραία για το

κοινωνικό σύνολο. Αν και το να επιχειρήσει μια κοινωνία να ορίσει, να κατανείμει και να προστατέψει την ιδιωτική περιουσία και τα δικαιώματα επί αυτής είναι απαιτητικό εγχείρημα, είναι αναγκαίο κυβέρνηση και δικαιοσύνη να αποδίδουν τα περιουσιακά δικαιώματα, να τα προστατεύουν και να δίνουν τη δυνατότητα στον κάτοχο να προστατευτούν σχετικά με αυτά. Τα ιδιωτικά δε περιουσιακά δικαιώματα επιτρέπουν στον ιδιοκτήτη να έχει αποκλειστικότητα στο να χρησιμοποιεί τον πόρο, να επιλέγει τον τρόπο που θα τον χρησιμοποιήσει και να έχει δικαίωμα στις υπηρεσίες του πόρου, για παράδειγμα το ενοίκιο και στην πώληση, ανταλλαγή ή δωρεά με μια κοινά δεκτή μορφή.

Ένας νέος και δυναμικός ρόλος δόθηκε στην επιστήμη της Νέας Θεσμικής Οικονομικής από τον οικονομολόγο Coase, όταν διέβλεψε ότι σε πολλές περιπτώσεις οι συμμετέχοντες σε μια οικονομική σχέση μπορούν να επινοήσουν πιο ικανοποιητικές λύσεις στις διαφορές τους, σε σχέση με την εφαρμογή γενικών κανόνων και την εμπλοκή της εξουσίας του κράτους (Klein, 1998). Σύμφωνα με τον Coase (1960) όταν υπάρχουν αρνητικές εξωτερικότητες, όταν δηλαδή τα άτομα δεν καταβάλουν το αντίστοιχο τίμημα για τις συνέπειες των ενεργειών τους, τότε τα εμπλεκόμενα μέρη μπορούν να προβούν σε κατ' ιδίαν ενέργειες ώστε να τις αντιμετωπίσουν (να τις «εσωτερικεύσουν»), διασφαλίζοντας έτσι την αποτελεσματικότητα του οικονομικού συστήματος. Οι εξωτερικότητες αυτές μπορούν να αντιμετωπιστούν ως εν δυνάμει περιουσιακά δικαιώματα, των οποίων η θεσμοθέτηση επιτρέπει την εσωτερικοποίησή τους στην αγορά, καθιστώντας την συναλλαγή δυνατή και αξιόπιστη. Τα περιουσιακά δικαιώματα πρέπει βέβαια να είναι με σαφήνεια προσδιορισμένα κι εξασφαλισμένα από το κράτος, υπό την προστασία πάντα του κανόνα του δικαίου, γιατί έτσι έχουμε ταυτόχρονα και χαμηλό κόστος συναλλαγών.

Το κράτος ως θεσμός δημιουργεί δίκαιο, είτε κατασκευάζοντας νέους κανονισμούς ή προσαρμόζοντας υφιστάμενους άτυπους κανόνες κι επιβάλλει ταυτόχρονα τις αντίστοιχες κυρώσεις. Οι ηθικοί κανόνες, οι συνήθειες και τα ήθη, ως άτυποι θεσμοί, δημιουργούν τάξη χωρίς να υπάρχει κάποιος μηχανισμός που να ελέγχει κεντρικά την εφαρμογή τους. Στην περίπτωση όμως του κράτους δεν ισχύει αυτό, καθώς το κράτος εξασφαλίζει την ύπαρξη ενός οργανωμένου συστήματος επιβολής κι ελέγχου της εφαρμογής του δικαίου. Στην εκδοχή του ελληνικού Αστικού Κώδικα ο νομικός Γεώργιος Μπαλής (1961, παρ.22) δίνει τον ορισμό «δικαίωμα είναι η εξουσία που παρέχει η έννομη τάξη στο πρόσωπο, προκειμένου αυτό να πραγματοποιήσει το βιοτικό του συμφέρον». Τα δικαιώματα δηλαδή είναι στην ουσία προστατευόμενα από το νόμο συμφέροντα και το δίκαιο κατά συνέπεια πρέπει να διαλέξει

ποιο από τα συγκρουόμενα συμφέροντα θα προστατέψει και να το μετατρέψει σε δικαίωμα κι αυτό εμπλέκει και τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα.

Η εξέλιξη του θεσμού των περιουσιακών δικαιωμάτων μέσα στο χρόνο επηρεάζεται όπως είναι φανερό και από τις υπόλοιπες δυνάμεις μιας κοινωνίας και για το λόγο αυτό η μελέτη των περιουσιακών δικαιωμάτων απαιτεί επίσης την εξέταση των επίσημων και ανεπίσημων διευθετήσεων, που εξασφαλίζουν ότι τα περιουσιακά δικαιώματα προσδιορίζονται με σαφήνεια και επιβάλλονται (Besley & Ghatak, 2009). Ο ρόλος του δικαίου είναι διττός καθώς μειώνει το κόστος συναλλαγών αλλά ταυτόχρονα προστατεύει με αποτελεσματικό τρόπο τα δικαιώματα. Αυτό επιτυγχάνεται με τον καθορισμό των δικαιωμάτων με ακρίβεια ώστε, σε περίπτωση διαπραγμάτευσης και συναλλαγής, δε θα υπάρχουν αμφισβητήσεις, η αξίας των δικαιωμάτων θα προστατευτεί και δε θα κινδυνεύουν από υφαρπαγή.

Υπό το πρίσμα της οικονομικής επιστήμης τα περιουσιακά δικαιώματα αφορούν τα ιδιωτικά περιουσιακά δικαιώματα συνήθως, με βασικό τους συστατικό το γεγονός ότι νόμιμα μπορούν να αποκλείσουν άλλα άτομα από την χρήση ενός αγαθού ή περιουσιακού στοιχείου. Τα άτομα έτσι αποκτούν κίνητρα να προχωρούν σε παραγωγικές δραστηριότητες χρησιμοποιώντας το περιουσιακό στοιχείο, σε επενδύσεις οι οποίες επαυξάνουν την αξία του και σε τυποποιημένες συμβάσεις όπως πώληση ή μίσθωση. Προκειμένου να μπορεί να γίνεται αποτελεσματικά η κατανομή πόρων και η αντίστοιχη κατεύθυνση των παραγωγικών πόρων μέσα από το μηχανισμό των τιμών, είναι αναγκαίο να υφίσταται η δυνατότητα στον παραγωγό ενός αγαθού να αποκλείει από το όφελος που μπορεί να προκύψει όλους όσους δεν είναι διατεθειμένοι να καταβάλουν αντίτιμο, δηλαδή δε θα πληρώσουν, για αυτό το αγαθό. Αν αυτό δεν καθίσταται δυνατό για τον παραγωγό, τότε εκείνος δε θα μπορούσε να επιβάλλει τιμή για το αγαθό. Αυτού του τύπου αγαθά είναι τα ιδιωτικά αγαθά, όπου το όφελος αφορά όσους είναι διατεθειμένοι να πληρώσουν και ταυτόχρονα αποκλείει όλους τους άλλους. Σε κάποια αγαθά η εξατομίκευση αυτή δεν είναι δυνατή και η παραγωγή τους και το όφελος που προκύπτει από αυτά αφορούν και τον παραγωγό αλλά και άλλα άτομα, τα οποία όμως δεν συμμετέχουν δίνοντας αντίτιμο για το όφελος ή λαμβάνοντας αποζημίωση για το κόστος επιβάρυνσής τους. Όταν το κοινωνικό όφελος που προκύπτει από την παραγωγή των αγαθών είναι μεγαλύτερο από το ιδιωτικό έχουμε τη θετική επίδραση, ενώ όταν το κοινωνικό κόστος που προκύπτει από την παραγωγή αγαθών είναι μικρότερο από το ιδιωτικό έχουμε την αντίστοιχη αρνητική (Γεωργακόπουλος, 1997). Τότε έχουμε διάκριση στο όφελος ή κόστος

που έχει η κοινωνία στο σύνολο της από τα αγαθά αυτά και το όφελος ή κόστος που έχει ο παραγωγός των αγαθών αυτών, συνειδητοποιώντας εξωτερικές επιδράσεις που επιφέρουν τα αγαθά αυτά.

Καθώς τα περιουσιακά δικαιώματα ορίζουν τις συμπεριφορές κατά την εκχώρηση και χρήση των αγαθών, η επιρροή τους στο οικονομικό γίνεσθαι αποβαίνει πολύ ουσιαστική. Η έρευνα αυτής της επιρροής στις διακυμάνσεις και τις διαφορές που εμφανίζονται στην ανάπτυξη και την ευημερία των κοινωνιών σε κάθε χρονική περίοδο είναι στο σύνολό της ιδιαίτερα σημαντική (Libecap, 1986). Η προσέγγιση της Νέας Θεσμικής Οικονομικής και η φυσιολογία των περιουσιακών δικαιωμάτων καθοδηγεί τη συνθήκη όπου η ανάπτυξη της οικονομίας εμφανίζει ως αναγκαία τη δημιουργία ενός ικανού πλαισίου για τη θέσπιση και κατοχύρωση των περιουσιακών δικαιωμάτων, που να ελαχιστοποιεί το κόστος συναλλαγής με αποτέλεσμα την αύξηση του οικονομικού πλούτου.

2.6 Συμπεράσματα

Η κοινωνία των ανθρώπων προκειμένου να υπάρχει τάξη και ασφάλεια στις μεταξύ τους σχέσεις δημιούργησε θεσμούς, κανόνες δηλαδή που ορίζουν τις σχέσεις και συμπεριφορές των ατόμων και ρυθμίζουν τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο. Οι κανόνες αυτοί διαμορφώνουν δικαιώματα και υποχρεώσεις, που στη σύγχρονη οικονομική ορολογία ονομάζονται περιουσιακά δικαιώματα. Η περιουσία δηλαδή είναι κάτι περισσότερο από τη γη και τα αγαθά. Αναφερόταν στην ουσία σε δικαιώματα που η κοινωνία αποδίδει σε πρόσωπα αναφορικά με πόρους, υλικούς και άυλους, κινητούς και ακίνητους.

Οι καλά ορισμένοι αυτοί θεσμικοί κανόνες οδηγούσαν πάντα στη συνεργασία και την πρόοδο κι απομάκρυναν τις διαμάχες και τις συγκρούσεις. Μπορεί να διακρίνονται σε άτυπους, ή τυπικούς, να έχουν μετρήσιμα ή μη αποτελέσματα, ωστόσο έχουν πολλαπλά χαρακτηριστικά τα οποία παρουσιάζουν διαφορετικές όψεις του ιδιοκτησιακού καθεστώτος, όπως το δικαίωμα της χρήσης ενός πόρου, το δικαίωμα αποκλεισμού άλλων από τη χρήση του και το δικαίωμα μεταβίβασής του σε άλλους. Μέσω του κληρονομικού δικαιώματος και των διαδικασιών κληροδοσίας, διαθήκης και δωρεάς τα περιουσιακά δικαιώματα μπορούν να

καθορίσουν την τύχη της ιδιοκτησίας που έχει κάποιος στην κατοχή του. Τα περιουσιακά δικαιώματα είναι αυτά που επιτρέπουν στον ιδιοκτήτη να χρησιμοποιεί τους πόρους με τρόπο που να μην είναι επιβλαβής, να κερδίζει από αυτούς, να τους τροποποιεί και να τους καταστρέφει και συχνά ενισχύονται ή υπόκεινται σε περιορισμούς.

Η Νέα Θεσμική Οικονομική Σχολή έβαλε εκ νέου στο επίκεντρο της συζήτησης τους θεσμούς σε μια διεπιστημονική προσέγγιση, όπου κατά τον North (1994) οι θεσμοί δεν δημιουργούνται για να είναι κοινωνικά αποτελεσματικοί, αλλά για να εξυπηρετούν τα συμφέροντα αυτών που έχουν τη μεγαλύτερη διαπραγματευτική δύναμη να θεσπίζουν κανόνες. Σε μια έννομη κοινωνία που αναγνωρίζει και προστατεύει το θεσμό της περιουσίας, τα περιουσιακά δικαιώματα παίζουν εξαιρετικά σημαντικό ρόλο στην ομαλή λειτουργία και την ευημερία της οικονομίας της, καθώς οι κάτοχοι γης, κεφαλαίου πόρων και εργατικής δύναμης δεν θα είναι σε θέση να διατηρήσουν και να βελτιώσουν την περιουσία τους και κατ' επέκταση να επενδύσουν, αν δεν έχουν εξασφαλίσει τα δικαιώματά τους, υπό την επικράτηση του κανόνα του δικαίου. Το εκάστοτε θεσμικό περιβάλλον επηρεάζει ουσιαστικά τη διαδικασία λήψης απόφασης ατόμων, ομάδων κοινοτήτων όσον αφορά στην κοινωνική και οικονομική συμπεριφορά τους, με τις έννοια του συναλλακτικού κόστους να καθορίζει σε μεγάλο βαθμό την πρόοδο μιας οικονομίας.

Οι θεσμοί είναι αυτοί που δημιουργούν τα κίνητρα ή αντικίνητρα για την ανθρώπινη δραστηριότητα στη διάθεση πόρων, τις επενδύσεις, τον έλεγχο της χρήσης των πόρων και των δικαιωμάτων επί αυτών, τα οποία παρασύρουν την αποτελεσματικότητα της οικονομίας. Οι επαρκείς κοινωνικοί και οικονομικοί θεσμοί, καθώς μειώνουν την αβεβαιότητα, μπορούν να φέρουν την ανάπτυξη, την ευημερία και την κοινωνική ομαλότητα. Σε περίπτωση που αυτό δε συμβαίνει το θεσμικό περιβάλλον μπαίνει στη διαδικασία αναπροσαρμογής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΑ ΒΙΒΛΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

3.1 Εισαγωγή

Σε αυτό το Κεφάλαιο θα αναφέρουμε αναλυτικά το πλαίσιο των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών θεσμών που διέπουν την κοινωνία της Παλαιάς Διαθήκης. Θα επικεντρωθούμε στον τρόπο οργάνωσης των φυλών από τα αρχικά στάδια της νομαδικής ζωής μέχρι την τελική καθιέρωση του θεσμού της βασιλείας, η οποία κι είχε ως συνέπεια την σταδιακή θέσπιση διαφόρων μορφών φορολόγησης, Ως αντίποδας στην περιουσιακή ανισότητα που δημιουργήθηκε σταδιακά στο λαό του Ισραήλ περιγράφεται η πρόνοια των θεσμών της σαββατικής χρονιάς και του Ιωβηλαίου έτους. Παρουσιάζεται επίσης το πως οι κοινωνικοί θεσμοί, με κεντρικό πυρήνα την οικογένεια, λειτουργούν και γίνεται παράθεση των χαρακτηριστικών του Ισραηλιτικού γάμου, επισημαίνεται ο ρόλος της γυναίκας στην Παλαιά Διαθήκη ως ιδιοκτησία, αναλύονται οι διαδικασίες αποπομπής και διαζυγίου της και η αντιμετώπιση των φαινομένων μοιχείας και πορνείας.

Έπειτα, γίνεται αναφορά στο κληρονομικό δίκαιο και στις διατάξεις μωσαϊκού νόμου που αφορούν στην διαδοχική κληρονομιά, τα δικαιώματα των πρωτότοκων, καθώς και τα επαγγελματικά κληρονομικά δικαιώματα. Τέλος συναντάμε την θεώρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο βιβλικό Ισραήλ από την σκοπιά των δούλων και των αγγαρειών που καλούνταν να κάνουν, σκλάβοι ή μη, ελεύθεροι ή μισθωτοί.

3.2 Ιστορικό πλαίσιο

Πριν ξεκινήσουμε τη μελέτη των θεσμών στα βιβλικά χρόνια του Ισραήλ είναι σκόπιμο να αναφέρουμε το χρονικό πλαίσιο με τα κυριότερα γεγονότα που διαδραματίζονται, προκειμένου να γίνει κατανοητό το ιστορικό περιβάλλον στην Παλαιά Διαθήκη. Βρισκόμαστε στην εποχή που ο Αβραάμ, κατόπιν Θείας εντολής μεταβαίνει από την Μεσοποταμία στην Παλαιστίνη (1750 π.Χ). Το 1220 π.Χ. οι Ισραηλίτες πραγματοποιούν την

Έξοδο από την Αίγυπτο μετά από την μακροχρόνια αιχμαλωσία τους με αρχηγό τον Μωυσή. Ο λαός του Ισραήλ, ως ο εκλεκτός λαός του Γιαχβέ, ζει σε ημινομαδική μορφή αναχωρώντας από το ένα μέρος στο άλλο μέχρι την ανεύρεση και την κυριαρχία μιας ιδιαίτερης περιοχής, της γης της Χαναάν (Εξ. 3,8). Ο Μωυσής καθίσταται αποδέκτης του Μωσαϊκού Νόμου στο όρος Σινά και υπό την καθοδήγηση του Ιησού του Ναυή πραγματοποιείται η τελική εγκατάσταση στη Γη της Επαγγελίας, τη Χαναάν. Εκεί έχουμε τη σύσταση μιας αμφικτιονίας αποτελούμενη από τις δώδεκα φυλές του Ισραήλ στις οποίες και διανεμήθηκε αρχικά η γη, με έναν αρχηγό να προϊστάται σε κάθε φυλή. Ακολουθεί η εποχή των Κριτών (1200-1040 π.Χ.) οι οποίοι ασκούσαν «μια εξουσία χαρισματικού χαρακτήρα» (Καϊμάκης, 2000. 157) «ως προστάτες του λαού και ως δέκτες του θεϊκού δικαίου» (Καϊμάκης, 2000.158).

Αργότερα ο λαός του Ισραήλ από μόνος του επιζητάει έναν μονάρχη για να είναι ισχυρότερος απέναντι σε εχθρικές επιβουλές και έτσι έχουμε τη σύντομη βασιλεία του Σαούλ έως την εκθρόνιση του (1040-1005π.Χ.) με το Δαβίδ να τον διαδέχεται και την Ιερουσαλήμ να γίνεται πρωτεύουσα του κράτους (1005-966 π.Χ.). Ο γιος του ο Σολομώντας ακολουθεί τη βασιλική διαδοχή (966-926 π.Χ.), με ορόσημο την ανέγερση του ομώνυμου Ναού του Σολομώντα το 963 π.Χ. Με τη λήξη της βασιλείας του Σολομώντα έχουμε τη διαίρεση του βασιλείου σε βόρειο βασίλειο του Ισραήλ, με πρωτεύουσα τη Συχέμ της Σαμάρειας και σε νότιο βασίλειο του Ιούδα, με πρωτεύουσα την Ιερουσαλήμ (926 π.Χ.). Στο βόρειο βασίλειο έχουμε διαδοχικές βασιλείες οι οποίες ξεκινούν με τον Ιεροβοάμ (926-911) και φτάνουν στο 725 π.Χ, με τον Σαλμανάσαρ ως βασιλιά των Ασσυρίων και το 722 π.Χ, στην κατάλυση του βασιλείου. Αντίστοιχα στο νότιο βασίλειο έχουμε διαδοχικές βασιλείες με πρώτο βασιλεία το Ροβοάμ (926-915), το 701 π.Χ, την πολιορκία της Ιερουσαλήμ από το βασιλιά των Ασσυρίων Σεναχηρίμ, το 597 π.Χ, , την κατάληψη της Ιερουσαλήμ από τους Βαβυλώνιους και την καταστροφή του Ναού (586 π.Χ,) και το 500 π.Χ, τη δράση του προφήτη Μαλαχία (Βελλας Β.,1956).

Εκτεινόμενη όπως βλέπουμε σε ένα μεγάλο χρονικό εύρος σχεδόν δυο χιλιάδων χρόνων η βιβλική πραγματικότητα του λαού του Ισραήλ όπως περιγράφεται στην Παλαιά Διαθήκη εμφανίζεται να εξελίσσεται σταδιακά, δημιουργώντας την ανάγκη μελέτης της έχοντας πάντα ως γνώμονα τον κυρίαρχο ρόλο του Θεού στη ζωή και την ιστορική εξέλιξη του εκλεκτού λαού Του. Οι θεσμοί των βιβλικών χρόνων λόγω της σπουδαιότητάς τους αποτελούν σημαντικό μέρος της ιστορίας του αρχαίου Ισραήλ με κύρια πηγή μελέτης τους την ίδια τη Βίβλο, η οποία περιγράφει το θρησκευτικό, τελετουργικό και νομικό πλαίσιο,

δείχνοντας έμμεσα και μέσα από τα προφητικά και ιστορικά βιβλία, αυτό που γινότανε στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή και στο βιβλικό ιστορικό πλαίσιο. Συχνά η σύγκρισή τους με παρόμοιους θεσμούς γειτονικών λαών, με τους οποίους το Ισραήλ ήταν σε στενή επαφή, μας δίνει μεγαλύτερη κατανόηση των αρχών και όρων που τους χαρακτήριζαν, δίνοντάς τους μεγάλη ισχύ.

3.3 Θεσμοί και περιουσιακά δικαιώματα στην Παλαιά Διαθήκη

Στην Παλαιά Διαθήκη ο Θεός υποσχέθηκε στον Αβραάμ, τον Ισαάκ και τον Ιακώβ τη Γη της Επαγγελίας (Εξ. 3,8) ως αιώνια κληρονομιά (Γεν.,13-15), την οποία ο λαός του Ισραήλ κατέκτησε μετά το θάνατο του Μωϋσή και η οποία χωρίστηκε στις δώδεκα φυλές. Κατά την έξοδο των Ισραηλιτών από την Αίγυπτο έπειτα από τη μακροχρόνια σκλαβιά τους αποδίδεται στο Μωυσή και στο λαό του Ισραήλ η Διαθήκη του Θεού, με τους νόμους και οδηγίες για τη διαχείριση της περιουσίας του Θεού από τους ανθρώπους. Μεταξύ άλλων, συμπεριλαμβάνεται ο Δεκάλογος, ένας κώδικας από νόμους που αποτελούνταν από δέκα εντολές, και κατασκευάζεται η σκηνή του μαρτυρίου που περιλαμβάνει την Κιβωτό της Διαθήκης, όπου και ορίζει τη θέση Του Θεού ανάμεσα στον λαό Του. Στο Δευτερονόμιο αναφέρονται οι αποχαιρετιστήριες οδηγίες του Μωυσή προς τον Ισραήλ, οι οποίες δόθηκαν στις πεδιάδες του Μωάβ λίγο πριν εισέλθουν στη Γη της Επαγγελίας, με απώτερο σκοπό η νέα γενιά να ακούσει για δεύτερη φορά τον Θεϊκό νόμο και να διδαχθεί την καθιέρωση των αρχών στα νέα δεδομένα. Στοχεύει στο να ανανεώσει τη συνθήκη που είχε κάνει ο Θεός με τους πατέρες τους, η οποία πρέπει να εφαρμοστεί με πίστη και ευλάβεια ως βασική προϋπόθεση του Θεού για την είσοδο στη γη της Χαναάν.

Σύμφωνα με τον Evans (1906) ο Γιαχβέ επέλεξε το Ισραήλ για ηθικούς και θρησκευτικούς σκοπούς (Γεν. 18,19) και ο μονοθεϊσμός έφερε ως ιδανικό τη διδασκαλία των θρησκευτικών και ηθικών διδαγμάτων στον πιστό που κατοικούσε στη γη της Επαγγελίας. Περιλάμβανε διατάγματα και νόμους θρησκευτικούς, ηθικούς και πολιτικούς, που ρύθμιζαν τη συμπεριφορά των μελών του λαού του Θεού στη μεταξύ τους σχέση και στη σχέση τους με τα άλλα έθνη. Σε μια θεοκρατική κατά τον Evans (1906) μορφή διακυβέρνησης και χωρίς το διαχωρισμό μεταξύ εκκλησίας και κράτους, τα βαθιά ριζωμένα έθιμα κι οι θεσμοί ορίστηκαν για να αποτελέσουν πρότυπο προς συμμόρφωση αλλά και προς περαιτέρω διαμόρφωση. Η αγάπη και η ευγνωμοσύνη προς το Θεό και η συμπαράσταση κι η

γενναιοδωρία προς τους ανθρώπους αποτελούσαν τα αλτρουιστικά κίνητρα τα οποία, μέσα από την νομοθεσία, απέτρεπαν τον πιστό από την υποταγή στις ανθρώπινες αδυναμίες που εποφθαλμιούσαν στα υπάρχοντα του πλησίον, είτε αυτός ήταν άνθρωπος είτε φυλή είτε έθνος.

Μέσα από το Δεκάλογο και την εντολή «Εγώ είμαι ο Κύριος ο Θεός σου, που σε έβγαλα από την Αίγυπτο, τον τόπο της δουλείας» (Εξ.20,2) ο λαός του Ισραήλ απέκτησε το Θεό και βασιλιά του. Προειδοποιήθηκε να μην μπει στον πειρασμό να θεωρήσει ότι ο πλούτος, τα σπίτια, οι δεξαμενές, τα αμπέλια (Δευτ. 6,10-15) που θα αποκτήσει, οφείλεται στον ίδιο (Δευτ .8,12-14) και ότι η γη ήταν η γη του Γιαχβέ (Ωσ. 9,3, Ψαλμ.85,1, Ιερ., 16,18). Ο Θεός στο όρος Σινά μέσω του Μωϋσή ανακοίνωσε στο λαό Του ότι στο Ισραήλ τα εδάφη και οι πόροι, όλη η περιουσία ανήκε στον Κύριο, «η γη δεν θα πουλιέται σε απαλλοτρίωση, επειδή είναι δική Μου, για το λόγο ότι εσείς είστε ξένοι και πάροικοι μπροστά Μου» (Λευιτ.25,23), χωρίς να μπορεί ο λαός να έχει κανένα άλλο δικαίωμα σε αυτή, παρά αυτό του απλού μισθωτή και επικαρπωτή, ο οποίος δε θα εμφανίζεται ενώπιόν Του με άδεια χέρια (Εξ. 23,15), παρά με προσφορές προς στο Θεό για όλα όσα του είχε δώσει.

Στην Παλαιά Διαθήκη κατά το θέλημα του Θεού το δικαίωμα στην ιδιοκτησία είχε ένα ιδιόμορφο καθεστώς σύμφωνα με το οποίο ο ιδιοκτήτης όλης της γης κι όλων των υλικών και άυλων επί αυτής, συμπεριλαμβανομένης και της Γης της Επαγγελίας, ήταν ο Γιαχβέ, ενώ στους ανθρώπους δόθηκε η υποχρέωση της ορθής διαχείρισης και μάλιστα σύμφωνα με το Νόμο Του. «Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν» (Γεν. 1,1) και τον κόσμο αυτό, μαζί με τους πόρους του, τα έδωσε στο δημιούργημά Του, τον άνθρωπο, για να κυριαρχήσει επί αυτών και να τα υποτάξει σύμφωνα με το νόμο Του. Η διατήρηση από το λαό του Ισραήλ του νόμιμου δικαιώματος επί της Γης της Επαγγελίας εξαρτιόταν από την εκπλήρωση της αποστολής του ως «ο εκλεκτός λαός του Θεού» και αν και νόμιμος κληρονόμος, δεν μπορούσε να διαθέσει αυτή την περιοχή.

Σύμφωνα με τον Kaiser (2012) την ανθρώπινη αυτή εξουσία στη γη, υπό την κυριαρχία όμως του Κυρίου επί παντός επιστητού, οριοθέτησε με τις εντολές Του, οι οποίες όριζαν τον τρόπο διαχείρισης της περιουσίας που τους εμπιστεύθηκε. Με την εντολή «ου κλέψεις» (Εξ. 20,15) καθόρισε ρητά το θεσμό της ατομικής περιουσίας και το δικαίωμα στην ιδιοκτησία καθώς και το παράνομο του να πάρει κάποιος ανέντιμα την ιδιοκτησία του άλλου. Κι ενώ το δικαίωμα στην ιδιοκτησία αναγνωρίστηκε και προστατεύτηκε με πολλούς νόμους,

όπως για παράδειγμα από κλοπή (Εξ. 22,1-3), από αμέλεια (Εξ. 21,33), από απροσεξία (Εξ 22,5- 7), οι νόμοι για δικαιοσύνη, φιλανθρωπία, καλοσύνη κι εκτίμηση, όπως «Θα αγαπάς τον πλησίον σου ως σε αυτόν» (Μρκ.12,31) προστατεύουν τον ίδιο τον άνθρωπο αλλά ταυτόχρονα προστατεύουν και τα υπάρχοντά του (Εξ. 20,13-17). Μελετώντας, κατά τον Evans (1906), την Παλαιά Διαθήκη αντιλαμβανόμαστε ότι οι κανόνες της περιέγραφαν ως ιδανικό πρόσωπο το άτομο το οποίο διέθετε αλτρουιστικά κίνητρα κι όχι απληστία για πλούτο, όπως ο Αβραάμ (Γεν. 14,23,24), αποτέλεσαν τα ιδεώδη ακόμη κι όταν οι φυλές συνενώθηκαν κι ο βασιλιάς Σολομώντας περιφρούρησε με σοφία τα σύνορά του και αύξησε την ευημερία του λαού του (Α' Βασ. 3,9).

Η νομική και κοινωνική πρακτική του κληρονομικού δικαιώματος είχε και έχει έως σήμερα σημαντικό ρόλο στις κοινωνίες των ανθρώπων και σύμφωνα με αυτό μεταβιβάζονται οι περιουσίες, τα δικαιώματα, οι τίτλοι και οι υποχρεώσεις του ατόμου που έφυγε από τη ζωή στους νόμιμους κληρονόμους του. Στην Παλαιά Διαθήκη αν και ο όρος «διαθήκη» παραπέμπει σε μια συμφωνία του λαού του Ισραήλ με το Θεό, ως επικαρπωτή της περιουσίας Του, στο λαό του Ισραήλ καθιερώθηκε και κυριάρχησε το δικαίωμα στη διαδοχή μέσα από το θεσμό της πατριαρχικής οικογένειας. Οι συνήθειες των νομάδων, η κατοπινή οργάνωση των φυλών και η μελέτη των πολιτικών, οικογενειακών και θρησκευτικών θεσμών του αρχαίου Ισραήλ σε σχέση με τη διαχείριση των οικονομικών και περιουσιακών πόρων μας δίνει πληροφορίες για την ανίχνευση του ρόλου των θεσμών στο συγκεκριμένο κοινωνικό και οικονομικό ιστορικό παρελθόν, οδηγώντας αναπόφευκτα σε συγκρίσεις με το σημερινό γίνεσθαι.

3.4 Δίκαιο, πολιτικοί θεσμοί και οικονομία

Στην Παλαιά Διαθήκη τόσο η συμπεριφορά όσο και η καθημερινότητα των ανθρώπων ρυθμίζονταν από το Μωσαϊκό Νόμο, ο οποίος οριοθετούσε την αλληλεπίδραση των σχέσεων των ατόμων και των ομάδων σύμφωνα με το θέλημα του Θεού για αποχή από την αμαρτία και σε μια προσπάθεια αποτροπής της παρανομίας επισείοντας στους επίδοξους παραβάτες το φόβο της τιμωρίας. Κι ενώ στον κοινό κόσμο η συνδρομή του νόμου είναι απαραίτητη για την προστασία των περιουσιακών δικαιωμάτων από την παραβίαση από άλλους, στην Αγία Γραφή ο Δεκάλογος παρακινεί τους ανθρώπους να μην κλέβουν, δηλαδή να μην παραβιάζουν δικαιώματα σε πόρους που έχουν εκχωρηθεί σε άλλους (Παρ. 20,15, Δευτ. 5,19, βλ. Επίσης

Λευιτ. 19,11). Η εντολή του να μην επιθυμεί κάποιος την ιδιοκτησία των άλλων, δηλαδή να σεβαστεί τα περιουσιακά δικαιώματα τόσο βαθιά ώστε να μην προκύπτει η επιθυμία να τα παραβιάσει (Εξ. 20,17, Δευτ. 5,21), διατυπώνεται, όπως επισημαίνει ο Miller (2013), με νομικούς όρους και παραδείγματα βασικών κατηγοριών ιδιοκτησίας όπως, ακίνητα (σπίτια και αγροκτήματα), δικαιώματα ως επικεφαλής του νοικοκυριού (συζύγους), δούλοι (άνδρες και γυναίκες) και προσωπική περιουσία όπως βοοειδή και γαϊδούρια.

Πολλές φορές ο αρχηγός του λαού του Ισραήλ ή ο βασιλιάς αργότερα γίνεται κριτής και επέχει ρόλο δικαστικό. Ενδεικτικά παραδείγματα, μεταξύ πολλών άλλων, αποτελούν ο Μωυσής (Εξ.18,16), ο Ιησούς του Ναυή (Δευτ.34,9, Ησ.Ναυ.7,19-25 και 24,25), ο Ιεφθαέ (Κριτ.12,7), και ο Σαμουήλ (Α΄Βασ.7,16-17). Σύμφωνα με τις Παροιμίες η δικαιοσύνη εξάλλου αποτελεί την βάση του βασιλικού θρόνου (Παρ.16,12 .25,5. 29,14). Γνωστές είναι και πολλές περιπτώσεις που κλήθηκε να αναλάβει ο Σολομώντας κατά την διάρκεια της βασιλείας του (Β΄Βασ .12,1-6 . 14,4-11) με την περίφημη ιστορία της απόδοσης του βρέφους στην μητέρα (Γ΄Βασ.3,16-28) και την δήλωση ενός σπιτιού ή χωραφιού (Δ΄Βασ.8,3).

Σύμφωνα με τον Zimmerli (1981) όσον αφορά στη δικαιοσύνη, στους δικαστές και στο ρόλο τους στην απόδοση δικαιοσύνης, ενώ σε μια παλαιότερη εποχή η παρέμβαση του ιερατείου στη δικονομία γίνεται σε δυσεπίλυτες περιπτώσεις ενοχικού δικαίου (Εξ.22,7), στη συνέχεια έχουμε την σταδιακή ανάπτυξη του ρόλου των Λευιτών στην απονομή της δικαιοσύνης (Δευτ.31,9 κ.ε, Δευτ.27,14 κ.ε). Το Δευτερονόμιο αναφέρεται στον ιερέα και τον κριτή να βρίσκονται δίπλα-δίπλα και να είναι επιφορτισμένοι και με την αρμοδιότητα των δικαστικών καθηκόντων (Δευτ.17,8). Επίσης οι ιερείς δικάζουν και οφείλουν να κάνουν διευθέτηση των διαφορών και να παίρνουν αποφάσεις βάσει των νόμων του Γιαχβέ (Εξ.44,24).

Πολύ αργότερα (Β΄Χρον.19,5-11) και στα πλαίσια της θρησκευτικής μεταρρύθμισης του βασιλιά Ιωσαφάτ για ανασυγκρότηση της δικαιοσύνης καθιερώθηκε ένα σώμα δικαστών το οποίο περιόδευε σε όλες τις πόλεις του Ιούδα, για να απονέμεται δικαιοσύνη με την εντολή να δικάζονται οι υποθέσεις όχι εξ ονόματος κάποιου ανθρώπου αλλά εξ ονόματος του Θεού, δηλαδή χωρίς αδικίες, δωροδοκίες και προσωποληψίες (Β΄Χρον.19,6-7). Ταυτόχρονα, στην Ιερουσαλήμ συγκροτείται ένα δικαστικός ιερατικός θεσμός αποτελούμενος από λευίτες, ιερείς και τους αρχηγούς των φυλών του Ισραήλ (Β΄Χρον.19,8) με στόχο την εκδίκαση τόσο αστικών όσο και θρησκευτικών υποθέσεων. Το συγκεκριμένο δικαστήριο είχε δυο

προέδρους, έναν αρχιερέα πρόεδρο για θρησκευτικά ζητήματα και έναν άλλον, τον αρχηγό του οίκου του Ιούδα για τα βασιλικά ζητήματα (Μούρτζιος, 1999). Το σώμα των δικαστών στην Ιερουσαλήμ έχει διπλή λειτουργία και ασχολείται με δύο βασικά διαφορετικούς νομικούς τομείς: τις υποθέσεις του Γιαχβέ και εκείνες του βασιλιά. (Β' Χρον.19,8-11,). Ωστόσο, το σώμα των δικαστών που ιδρύθηκε από τον βασιλιά στην Ιερουσαλήμ είχε επικουρικό ρόλο στο «να προσφέρει ένα είδος επίσημης επικουρικής βοήθειας στην τοπική διοίκηση δικαιοσύνης, με την απονομή της δικαιοσύνης να παρέμεινε τελικά στην αρμοδιότητα του τοπικού δικαστηρίου, χωρίς να καταργεί την ισχύ του» (Boecker,1980,σελ.48-49).

Σχετικά με την οικονομία στην Παλαιά Διαθήκη έχουμε αναφορές σε μέσα εμπορικών συναλλαγών. Η αρχαιότερη μορφή εμπορίου είναι ο αντιπραγματισμός στην περιοχή της αρχαίας Παλαιστίνης. Συγκεκριμένα, μέσα συναλλαγής ήταν διάφορα εμπορεύματα όπως για παράδειγμα ζώα, βοοειδή κι αμνοερίφια (Encyclopedia Judaica, 2007). Έτσι έχουμε τον Αβραάμ (Γεν.21,28-30) να συναλλάσσεται με αμνοερίφια και στο Γεν.13,2 η συναλλαγή να περιέχει βοοειδή αλλά και ασήμι και χρυσό, αναφορές που μας εντάσσουν στο επόμενο στάδιο της χρήσης των μετάλλων.

Στα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης συναντάμε κυρίως την χρήση του σίκλου, ως μονάδα μέτρησης βάρους κι ως μέσο συναλλαγής, αποτελώντας και τον πρόδρομο της νομισματικής διακίνησης. Έτσι το σίκλο, ως βασική μονάδα βάρους, επέχει τη θέση των νομισμάτων και διακρίνεται σε υποδιαίρεσεις (<https://www.jewishvirtuallibrary.org/weights-measures-and-coins-of-the-biblical-and-talmudic-periods>). Υπάρχουν αναφορές σε τρία είδη σίκλων με διαφοροποίηση ως προς το βάρος τους: το ένα είδος σε σχέση με την εμπορική αγορά «ἀργυρίου δοκίμου ἐμπόροις...» (Γεν. 23,16), το άλλο στην Έξοδο 30,13 «...τὸ ἅγιον.... εἰσφορὰ Κυρίῳ.» σε σχέση με την θρησκευτική εισφορά και το «ἐν τῷ σίκλῳ τῷ βασιλικῷ» (Β' Βασ. 14,26) ως το βασιλικό σίκλο. Υποδιαίρεσεις του σίκλου ήταν το μισό σίκλο «ἐνώτια χρυσᾶ ἀνὰ δραχμὴν ὀλκῆς καὶ δύο ψέλλια ἐπὶ τὰς χεῖρας αὐτῆς, δέκα χρυσῶν ὀλκῆ αὐτῶν» (Γένεση 24,22), το ένα τέταρτο «τέταρτον σίκλου ἀργυρίου» (Α Βασ. 9,8) και το ένα τρίτο «ἡμᾶς τρίτον τοῦ διδράχμου» (Νεεμ. 10,32). Η μνα αποτελεί ένα άλλο βάρος της εποχής και ισοδυναμεί με το βάρος περίπου 50 σίκλων «πεντήκοντα σίκλοι ἢ μνᾶ ἔσται ὑμῖν» (Ιεζ. 45,12) και η αμνά αναφέρεται ως η πιο μικρή μονάδα βάρους «ἐκατὸν ἀμνῶν» (Γένεση 33,19). Όσον αφορά στα μέταλλα εμφανίζεται η χρήση του χαλκού «λουτήρα τὸν χαλκοῦν καὶ τὴν βάσιν αὐτοῦ χαλκῆν» (Εξ. 38,26), του χρυσού «ἐγένετο χρυσοῦ τοῦ τῆς ἀπαρχῆς»

(Εξ. 39,1) και του ασημιού «και ἀργυρίου ἀφαίρεμα» (Εξ. 39,4). Το γεγονός ότι στα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης συναντάμε αναφορές και σε πολλά άλλα «νομίσματα», αποτελεί αντικείμενο περαιτέρω μελέτης και έρευνας.

3.4.1 Η νομαδική ζωή και η οργάνωση των φυλών

Καθώς οι Ισραηλίτες δεν ήταν αρχικά εγκατεστημένοι μόνιμα σε κάποιο γεωγραφικό σημείο ζούσαν νομαδικά και ημινομαδικά ως λαός της ερήμου. Η εγκατάστασή τους στη Γη της Επαγγελίας και ο διαμοιρασμός αυτής στις φυλές άλλαξε τη φυσιογνωμία της καθημερινότητάς τους, διατηρώντας όμως χαρακτηριστικά γνωρίσματα της πρότερης κατάστασης (Αρ. 34,16-29, Ιησ.Ν. 14,1-5). Σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000, σελ.13), «ούτε οι Ισραηλίτες, ούτε οι πρόγονοι τους ήταν πραγματικοί Βεδουίνοι, δηλαδή πραγματικοί βοσκοί κοπαδιών από καμήλες. Οι γονείς τους, οι πρόγονοι τους ήτανε βοσκοί κατσικιών και προβάτων και από τη στιγμή που βλέπουμε να παίρνουν μέρος στην ιστορία, οι πατριάρχες βρίσκονταν ήδη στην αρχή της μόνιμης εγκατάστασης τους σε ένα τόπο». Στην πραγματικότητα έζησαν κάποια περίοδο σε μορφή νομαδικής ή ημινομαδικής κατάστασης με συνέπεια να απαιτούνται συγκεκριμένη κοινωνική δομή και συμπεριφορά διαβίωσης. Στην έρημο η κοινωνική ομάδα οφείλει να είναι περιορισμένη, ώστε να έχει μια εύκολη μετακίνηση με μεγάλη δύναμη και αυτονομία στη διατήρηση της ασφάλειάς της, αποτελώντας τη φυλή.

Με τον όρο φυλή ο Καϊμάκης (2000, σελ.14-15) ορίζει «μια αυτόνομη ομάδα οικογενειών που πιστεύουν ότι προέρχονται από έναν μοναδικό πρόγονο. Πολλές φορές έχει το όνομα αυτού του προγόνου, καθώς και το χαρακτηριστικό του γιου του». Πολλές οικογένειες μαζί απαρτίζουν μια ομάδα, η οποία είθισται να ζει στο ίδιο μέρος και να συναθροίζεται σε κοινές θρησκευτικές εκδηλώσεις και σε δείπνα που ακολουθούσαν των θυσιών στον ίδιο λατρευτικό χώρο. Αυτή η ομάδα ακολουθεί την εκδίκηση του αίματος κι όταν επίκειται πόλεμος παραχωρεί μια ομάδα χιλίων ανθρώπων με επικεφαλή έναν αρχηγό. Αρκετές ομάδες σαν κι αυτές αποτελούν τη φυλή της οποίας τα μέλη διοικούνται από τον ίδιο αρχηγό (Καϊμάκης, 2000). Εντοπίζουμε ομάδες από τον Αμαλήκ, Εδώμ, Μωάβ, υπάρχει ο χαρακτηρισμός Ισραήλ, ή Υιός Ισραήλ, ενώ εκτός από δυο φορές αντί του όρου «υιός» χρησιμοποιείται η λέξη «οίκος», υπό την έννοια της οικογένειας, καθώς συναντάμε πολλές φορές τον οίκο του Ιωσήφ και τον οίκο του Ισραήλ. Ένα άτομο εκτός φυλής στην έρημο επαφίεται στους νόμους της φιλοξενίας και του ασύλου των υπολοίπων φυλών για να την

διασχίσει με ασφάλεια, καθώς δεν υπάρχει αστυνόμευση, ούτε δικαιοσύνη ανωτέρα των φυλών.

Το χαρακτηριστικό που ενώνει τις φυλές είναι ο δεσμός του αίματος, πραγματικός ή υποθετικός και τα άτομα που συνθέτουν την φυλή θεωρούν, υπό μια ευρεία έννοια, ότι είναι αδέρφια. Όλοι στη φυλή του για τον Δαβίδ θεωρούνται αδέρφια του (Α΄Βασ.20,29) και επιπλέον σε άλλο σημείο απευθύνεται στους προκρίτους του Ιούδα «είστε αδελφοί μου, είστε από τη σάρκα και το αίμα μου» (Β΄Βασ.19,13). Η εκάστοτε φυλή έχει παραδόσεις που σχετίζονται με τον πρόγονο που υποστηρίζει ότι κατάγεται με την κυρίαρχη ιδέα του κοινού δεσμού αίματος κι προέλευσης σε σχέση με τα υπόλοιπα μέλη της φυλής. Κατά συνέπεια και τις φυλές μεταξύ τους τις χαρακτηρίζει η συγγενική σχέση. Πέρα όμως της εξ αίματος συγγένειας άλλοι παράγοντες διαμόρφωσης μιας φυλής είναι η κοινή σε ένα συγκεκριμένο μέρος παραμονή που έχει ως αποτέλεσμα την ένωση διαφορετικών οικογενειών, η συσπείρωση για την από κοινού αντιμετώπιση ενός κινδύνου, η ενσωμάτωση στη φυλή είτε με υιοθεσία είτε με την παραδοχή του αρχηγού της π.χ. οι σκλάβοι. Στις νέες αυτές ενότητες διακρίνουμε άλλοτε μεγαλύτερη και άλλοτε μικρότερη αυτονομία, με χαρακτηριστικό το αίσθημα της συγγένειας και κοινών στόχων π.χ. πολέμων ή μετακινήσεων και με αναγνώριση ενός αρχηγού στην κάθε φυλή ξεχωριστά.

Πέρα από την ένωση των φυλών αρκετές φορές συναντάμε το φαινόμενο της διαίρεσης και διάσπασης μιας φυλής σε δυο ομάδες και της ανεξαρτητοποίησής τους. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Αβραάμ και του Λωτ (Γεν.13,5,13), όπου όμως οι συγγενικοί δεσμοί υπερισχύουν όταν ο Λωτ αιχμαλωτίζεται από γειτονικούς βασιλείς και ο Αβραάμ σπεύδει για βοήθεια. Στην πραγματικότητα μια φυλή μπορούσε να ελαττωθεί τόσο πολύ αριθμητικά, που κατέληγε σε αφανισμό, όπως η φυλή του Ρουβίμ που μειώθηκε (Γεν.49,3,4 και Δευτ.33,6) και η φυλή του Λευί που δεν είχε ιερείς κι εξαφανίστηκε (Γεν.34,25. 49,5-7).

Τέτοιου είδους συνενώσεις διαφόρων φυλών του Ισραηλιτικού λαού πραγματοποιήθηκαν κατά κόρον, έως την τελική μορφή της ύπαρξης των δώδεκα φυλών. Οι δώδεκα υιοί του Ναχώρ είναι οι ομώνυμες δώδεκα αραμαϊκές φυλές (Γεν.22,20-24) και οι δώδεκα υιοί του Ισμαήλ εμφανίζονται ως οι αρχηγοί των αντίστοιχων φυλών (Γεν.25,12-16). Ο ίδιος αριθμός ισχύει και για τους απογόνους του Ησαύ στην περιοχή της Υπεριορδανίας (Γεν.36,10-14). Στη Συχέμ συμφωνείται μεταξύ των δώδεκα φυλών μια θρησκευτική ένωση

γύρω από ένα κοινό λατρευτικό τόπο, με κοινές καταβολές και ίδια πίστη στον Γιαχβέ (Ιησ.Ναυ.24,18-24), την οποία και είχαν αποδεχτεί όλοι (.Κριτ.24). Τέτοιες συνιστώσες αποφέρουν ως αποτέλεσμα την πολιτική σύμπνοια κι ενότητα (Ιησ.Ναυ.κεφ.24) σε διάφορες πτυχές της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Σε αυτήν την κατάσταση ζούσε ο λαός του Θεού στην έρημο και κατά την κατάληψη της γης της Χαναάν, αλλά και στη συνέχεια με την εγκατάστασή του.

Η διοίκηση της φυλής και των Ισραηλιτών όπως αναφέρθηκε παραπάνω βασίζεται στους δεσμούς αίματος. Κάθε οίκος αποτελείται από την οικογένεια του πατέρα και των παιδιών του, ακόμη κι όταν αυτά παντρεύονται μαζί με τις γυναίκες και τα παιδιά τους, καθώς επίσης και τους δούλους και τις οικογένειες τους. Ο πατριάρχης είναι ο μεγαλύτερος ηλικιακά και πιο σεβασμιός ανάμεσα τους. Χαρακτηριστικό είναι πως και οι δώδεκα φυλές έχουν κοινό δίκαιο (Ιησ.Ναυ.24,25) και συγκεντρώνονταν για να αποδώσουν τιμωρία σε παραβάσεις που είχαν σχέση με το εθιμικό δίκαιο, κυρίως σε υψίστης σημασίας υποθέσεις, όπως για παράδειγμα το έγκλημα της Γκιμπέα (Κριτ. Κεφάλαια 19 και 20). Σε ήσσονος σημασίας ζητήματα υπήρχαν αναγνωρισμένοι Κριτές από όλο το σύνολο των φυλών στους οποίους απευθύνονταν για επίλυση των διαφορών τους ασκώντας δικαστικά καθήκοντα, αναλυτικό κατάλογο των οποίων συναντάμε (Κριτ.10,1-5 12,8-15). Κι ενώ οι λεγόμενοι μικροί Κριτές (Καϊμάκης, 2000) υπάρχουν, με την αμφικτιονία να αποτελεί ένα όργανο διοίκησης χωρίς πραγματική πολιτική εξουσία, χωρίς κοινό αρχηγό, έχουμε την περίπτωση Κριτών που σε επικείμενο κίνδυνο εκλέχτηκαν από τον Γιαχβέ για μια αποστολή σωτηρίας (Κριτ.3. 9,15 και 4,7), καταλαμβάνοντάς τους το θείο πνεύμα (Κριτ.3,10.6,34 κλπ). Οι Κριτές εμφανίζονται σύμφωνα με τον Καϊμάκη «να ασκούν μια εξουσία χαρισματικού χαρακτήρα» (Καϊμάκης, 2000, σελ.157), «ως προστάτες του λαού και δέκτες του θεϊκού δικαίου» (Καϊμάκης, 2000, σελ.158).

Σε κάθε φυλή ανήκει μια περιοχή με τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις να ανήκουν σε κάποιες οικογένειες, ενώ τα βοσκοτόπια αποτελούν κοινής χρήσης εδάφη. Όσον αφορά τα όρια μιας περιοχής αυτά εμφανίζονται να μην είναι απολύτως καθορισμένα. Υπάρχει το φαινόμενο να κατοικούν ταυτοχρόνως στο ίδιο μέρος διάφορες ομάδες που προέρχονται από διαφορετικές φυλές και κάτι τέτοιο προϋποθέτει αρμονική σχέση και συνύπαρξη μεταξύ τους. Σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000, σελ.20) «η φυλή που από την αρχή είχε στην ιδιοκτησία της την περιοχή μπορεί να θέσει όρους και να απαιτήσει κάποια δικαιώματα σε σχέση με τη

βοσκή και τα βοσκοτόπια», εμφανίζοντας έτσι το δικαίωμα στην νομή και χρήση της ιδιοκτησίας και τον αποκλεισμό τρίτων από αυτή.

Δεν είναι λίγες οι φορές που λόγω μιας σχετικής ελευθερίας δημιουργούνται αντιπαράθεσεις σχετικά με την χρήση των δεξαμενών και των πηγαδιών. Όλοι στην έρημο οφείλουν να γνωρίζουν ότι στην περιοχή που υπάρχει νερό ανήκει σε αυτήν την ομάδα, με τους τίτλους ιδιοκτησίας να αμφισβητούνται και να έχουμε συχνές διαμάχες μεταξύ των βοσκών. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από την αντιπαράθεση των βοσκών του Αβραάμ και του Λωτ (Γεν.13,7), τους δούλους του Αβιμέλεχ που οικειοποιούνται ένα πηγάδι που διάνοιξε ο Αβραάμ (Γεν.21,25) και τον Ισαάκ, που με δυσκολία προσπαθεί να αποδείξει στους γείτονες του ότι τα πηγάδια στην περιοχή του Γεράρ και της Βηρσαβεέ που ο ίδιος άνοιξε, του ανήκουν (Γεν.26,19,22). Στην τελευταία περίπτωση έχουμε το δικαίωμα διαχείρισης ενός πόρου με αποκλεισμό τρίτων. Αν οι παραπάνω διαφορές δεν επιλύονταν ειρηνικά, κατέφευγαν στον πόλεμο με απόφαση του αρχηγού και με την υποχρέωση όλοι οι άντρες να τον ακολουθήσουν. Τα λάφυρα μοιράζονται ανάμεσα στους πολεμιστές με τον αρχηγό να παραλαμβάνει τη μεγαλύτερη ποσότητα. Χαρακτηριστικό ήταν ότι κάθε φυλή διέθετε την δική της σημαία. Κατά την διάρκεια των πολεμικών συρράξεων ο Ισραήλ συμπεριελάμβανε και την Κιβωτό της Διαθήκης, ως αισθητή παρουσία του Θεού στο πεδίο της μάχης (Α΄Βασ. 4,5.Β΄Βασ.6,15). Διαφορετικές από τις εμπόλεμες διαμάχες ήταν οι επιδρομές που αποσκοπούσαν στην αρπαγή λαφύρων, χωρίς να σκοτώσουν ανθρώπους και χωρίς να προκληθούν ζημιές. Οι επιδρομές είναι συχνό φαινόμενο της ερήμου και χρησιμοποιούνταν καμήλες και άλογα. Και στην Παλαιά Διαθήκη έχουμε παραδείγματα επιδρομών, όπως αυτή των Μαδιανιτών και των υιών της Ανατολής που ανέβηκαν στις καμήλες τους για να λαφυραγωγήσουν τον Ισραήλ (Κριτ.6,3-6).

Οι δώδεκα αυτές φυλές του Ισραήλ αποτελούν σταδιακά μια αμφικτιονία γύρω από την οποία συσπειρώθηκαν για την αντιμετώπιση των ισχυρών εισβολέων, με άλλοτε μεγαλύτερη και άλλοτε μικρότερη αυτονομία και με χαρακτηριστικό το αίσθημα της συγγένειας και κοινών στόχων π.χ. πολέμων ή μετακινήσεων και την αναγνώριση ενός αρχηγού στην κάθε φυλή ξεχωριστά. Κατά το πρώτο χρονικό διάστημα της εγκατάστασης στη γη της Χαναάν τη διοίκηση του Ισραήλ είχε η αμφικτιονία των δώδεκα φυλών, σύμφωνα με τα πρότυπα των γειτονικών λαών (Καϊμάκης, 2000). Η αναφορά στην αμφικτιονία των δώδεκα φυλών παραπέμπει στις αρχαίες ελληνικές αμφικτιονίες, με τη διαφορά ότι είναι μια

θρησκευτική ένωση των δώδεκα φυλών γύρω από ένα κοινό θρησκευτικό λατρευτικό τόπο, που εκτός από κοινές καταβολές έχει και ίδια πίστη στον Γιαχβέ (Κριτ.24).

3.4.2 Η ανάπτυξη του θεσμού της βασιλείας

Σύμφωνα με την Παλιά Διαθήκη χαρισματικοί αρχηγοί, οι οποίοι εμφανίζονταν σε περιπτώσεις ανάγκης και οι οποίοι υποδεικνύονταν από τον Γιαχβέ (Α΄Βασ.11,15), γίνονταν αποδεκτοί από το σύνολο του λαού. Οι Ισραηλίτες όμως, θέλοντας να μοιάσουν στους όμορους λαούς, ζήτησαν οι ίδιοι έναν βασιλιά (Α΄Βασ. 8,5). Στην αρχή ενθρονίζεται ο Σαούλ (Α΄Βασ.11,15) από τη φυλή του Βενιαμίν (Α΄Βασ. 9,1-2. 10,21. 14,51. Α΄ Παραλ. 8,33. 9,39. 12,1. 26,28) και αργότερα εκθρονίζεται (Α΄Βασ.15,10εξ.), με τον Δαβίδ να λαμβάνει τον θρόνο (Β΄Βασ.2,4) και να τον διαδέχεται ο υιός του ο Σολομώντας (Γ΄Βασ.1,39) και στη συνέχεια ο διάδοχος αυτού (Γ΄Βασ.12,1), καθιερώνοντας στο ιστορικό προσκήνιο την λεγόμενη δαυιδική δυναστεία.

Οι τρεις άξονες διαφοροποίησης του βασιλιά του Ισραήλ σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000) σε σχέση με τους άλλους λαούς είναι ότι δεν έχουμε ποτέ ταύτιση του βασιλιά με τον Γιαχβέ, ο ίδιος δεν αποτελεί ποτέ αντικείμενο λατρείας και η βασιλική δύναμη δεν υπερβαίνει τις δυνάμεις της φύσης και αυτό γιατί η πίστη στον Γιαχβέ είχε διαμορφωθεί ήδη πριν καθιερωθεί ο θεσμός της βασιλείας. Οι υποχρεώσεις και τα καθήκοντα του βασιλιά, (Α΄Βασ .8,2 «και δικάσει ημάς βασιλεύς ημών και πολεμήσει πόλεμον ημών») είναι δικαστικά, διοικητικά και στρατιωτικά, ως κριτής, αντιπρόσωπος και αρχηγός στον πόλεμο, κι ενώ οι αρμοδιότητες του βασιλιά αντιστοιχούν στην κοσμική εξουσία, δεν είναι λατρευτικός αρχηγός, καθώς η επικοινωνία με τον Γιαχβέ επιτυγχάνεται μέσω των προφητών και η ιεροτελεστία μέσω των ιερέων (Καϊμάκης,2000). Ο Καϊμάκης (2000, σελ.162)αναφέρει ότι «ο βασιλιάς είναι άνθρωπος που υπακούει στα θεία θελήματα και τιμωρείται αν τα παρακούσει».

Κατά γενική ομολογία οι βασιλείς της Αρχαίας Ανατολής διέθεταν πολλά κτήματα που καλλιεργούνταν, νοικιάζονταν ή παραχωρούνταν σε τρίτους για υπηρεσίες που τους παρείχαν, με τα δικαιώματα διαχείρισης και κάρπωσης να περιέρχονται σε άλλα άτομα λόγω των υπηρεσιών τους. Το ίδιο ισχύει και στον Ισραήλ, με τον Σαμουήλ να ενημερώνει τον λαό

ότι ο βασιλιάς που επιθυμεί πρόκειται να καλλιεργήσει, να θερίσει τα χωράφια με τους υπηκόους του και θα πάρει τους ελαιώνες και τους αμπελώνες για να προσφέρει στους υπηρέτες του. Ήδη επί των ημερών του Σαούλ πραγματοποιείται αυτός ο πλουτισμός, σε αντίθεση με την μικρή οικογενειακή περιουσία που αρχικά διέθετε και ακόμη κι αν αργότερα αξιωματούχοι του έγιναν δέκτες γεωτεμάχιων και αμπελώνων του, πεθαίνοντας ο Σαούλ είχε ήδη συγκεντρώσει πολλά περιουσιακά στοιχεία (Καϊμάκης, 2000). Με το να μην υπάρχει ευδιάκριτος διαχωρισμός μεταξύ προσωπικών και βασιλικών περιουσιακών αγαθών, το σύνολο της περιουσίας αποδίδονταν κληρονομικά στον διάδοχο του, ακόμα κι αν αυτά προερχόντουσαν από την οικογενειακή περιουσία του προκατόχου του. Ο Δαβίδ για παράδειγμα κληρονόμησε το σπίτι και το χαρέμι του Σαούλ, ως κληρονομικό περιουσιακό δικαίωμα τόσο επί των ανθρωπίνων όντων όσο και επί ακινήτου. Λόγω συμπάθειας αποδίδεται στο Μεριμπάαλ η γη του παππού του (Β΄Βασ.9,7), διατηρώντας δικαιώματα διαχείρισης πάνω σε αυτήν, με το να εξακολουθεί να την εποπτεύει. Αργότερα την ανέκτησε και την μοιράζεται με τον Τσιμπά (Β΄Βασ.19,30).

Η αύξηση της βασιλικής περιουσίας μπορούσε να επιτευχθεί με αγορά, ανταλλαγή, κατάληψη αφημένων περιουσιών, κατάσχεση, αποδοχή δώρων και πλεονεκτήματα από εμπορικές συναλλαγές. Ο Δαβίδ αγοράζει το χωράφι του Αραουνά του Ιεβουσαίου, ο Ομρί το λόφο της Σαμάρειας κι ο Αχαάβ προτείνει να ανταλλάξει ή να αγοράσει το αμπέλι του Ναβουθαί (Γ΄Βασ.21,15). Τα αγαθά των καταδικασμένων σε θάνατο για δημόσια αδικία περιέρχονταν στον βασιλιά (Γ΄Βασ.21,15), μέσω της απαλλοτρίωσης, όπως επίσης και στην περίπτωση εγκατάλειψης περιουσιών από ιδιοκτήτες λόγω φυγής τους από τη χώρα, είτε στην περίπτωση κατάσχεσης περιουσίας από έναν μοχθηρό βασιλιά.

Ο βασιλιάς είχε τη δυνατότητα να γίνει αποδέκτης προσφορών και δώρων. Η πόλη της Γκεζέρ είναι γαμήλιο δώρο προς τον Σολομώντα για τον γάμο με την κόρη του Φαραά, που περιέρχεται στην βασιλική κτήση. Ο Ιωσαφάτ (Β΄Παρ.17,11) δέχεται από τους Άραβες κοπάδια προβάτων. Και από εμπορικές επιχειρήσεις του βασιλιά είχαμε αύξηση και περαιτέρω αξιοποίηση της περιουσίας του θρόνου (Καϊμάκης, 2000). Στη Σοφία Σολομώντος συναντάμε την εξής φράση να προφέρεται από τον Σολομώντα: «Έβαλα να μου φυτέψουν αμπέλια, έβαλα να μου φτιάξουν κήπους και ποιμνιοστάσια και να μου φυτέψουν καρποφόρα δέντρα. Κατασκεύασα πηγάδια για να ποτίζω τις φυτείες μου, απόκτησα υπηρέτες και υπηρέτριες, ποιμνία, βόδια και αγέλες σε αφθονία». Ο βασιλιάς Οζίας (Β΄Παρ.26,3) ανέθεσε την κατασκευή πύργων στην έρημο και έσκαψε πολυάριθμες δεξαμενές προκειμένου να

ποτίζονται και να καλλιεργούνται τα χωράφια και τα αμπέλια. Ο Εζεκίας κατείχε αποθήκες για το κρασί, το λάδι και το σιτάρι του και διέθετε περιοχές βοσκής των προβάτων και των κοπαδιών μικρών και μεγάλων ζώων.

Αναφορικά με την διοίκηση των βασιλικών περιουσιακών στοιχείων δεν έχουμε σαφή εικόνα, παρά μονάχα στο βιβλίο των Παραλειπομένων που παρατίθεται μια κατάσταση των επιστατών της περιουσίας του Δαβίδ. Διαφορετικά άτομα ήταν υπεύθυνα εποπτείας για τα ζώα, για τις καλλιέργειες και τους αμπελώνες και για το λάδι, με τη διοίκηση να υφίσταται από έναν εξειδικευμένο υπάλληλο σύμφωνα με τα αιγυπτιακά πρότυπα (Καϊμάκης,2000).

3.4.3 Τα βασιλικά έσοδα και η φορολογία

Όπως προαναφέρθηκε, στον βιβλικό Ισραήλ δεν υπάρχει ευδιάκριτος διαχωρισμός μεταξύ προσωπικών και βασιλικών περιουσιακών αγαθών που ανάγονται στον θρόνο. Το ίδιο ισχύει και για τα προσωπικά έσοδα του βασιλιά και τα έσοδα ολόκληρου του βασιλείου. Τα πλούτη του ηγεμόνα αντικατόπτριζαν τόσο το την προσωπική ισχύ του ίδιου, όσο και την ισχύ του βασιλείου του (Γ'Βασ.10,23).

Τα οικονομικά βάρη του βασιλείου άπτονταν της βασιλικής αρμοδιότητας. Μισθοδοτούσε στρατιωτικούς και άλλους υπαλλήλους, επιχορηγούσε δημόσια έργα και ενίσχυε οικονομικά δομές εθνικής άμυνας, ελέγχοντας όλα τα κρατικά έσοδα. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι δεν υπήρχε διαχωρισμός μεταξύ του δημόσιου και ιερατικού ταμείου (πρβλ.Γ'Βασ.14,26). Τα λάφυρα καθώς και τα χρήματα από εχθρικές επιδρομές αποδίδονταν στο ναό (πρβλ.Ιησ.Ναυ.6,19), όπως και προσωπικά του δώρα με την μορφή της παραχώρησης. Ανέθετε επίσης σε αρμόδιους υπαλλήλους να εποπτεύουν τις προσφορές του λαού για το ναό (Δ'Βασ.12,19 κλπ).

Σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000,σελ.218) «ο βασιλιάς διέθετε τους πόρους από τα βασιλικά αγροκτήματα» και όλο το κέρδος που απέδιδαν οι εμπορικές και οι βιοτεχνικές επιχειρήσεις στο παλάτι, καθώς και τα δικαιώματα εισαγωγών και μεταφορών που πλήρωναν οι έμποροι των караβανιών (Γ'Βασ.10,15). Υπήρχαν επιπλέον και οι φόροι υποτέλειας που πλήρωναν οι γειτονικοί λαοί με ιδιαίτερη ακμή την εποχή του Δαβίδ και του Σολομώντα, γεγονός που σταμάτησε όταν χάθηκαν αυτές οι εδαφικές κτήσεις. Ο Μεσσία, ο βασιλιάς της

Μωάβ, για όσο διάστημα ήταν υποτελής στον Ισραήλ απέδιδε φόρο σε είδος εκατό χιλιάδες πρόβατα και μαλλί και εκατό χιλιάδες κατσίκια (Δ΄Βασ. 3,4). Και οι Άραβες αποδίδουν σαν δώρο και σαν φόρο στον βασιλιά Ιωσάφατ επτά χιλιάδες επτακόσια μεγάλα ζώα (Β΄Παραλ.17,11). Οι Αμμωνίτες (Β΄Παραλ.26,8) και οι Φιλισταίοι (Β΄Παραλ.17,11) πλήρωναν φόρο υποτελείας στον βασιλιά Οζία (Β΄Παραλ.26,8) και στον βασιλιά Ιωσαφάτ (Β΄Παραλ.17,11) αντίστοιχα. Ο Καϊμάκης (2000) αναφέρει πως αν και ορισμένοι ερευνητές ισχυρίζονται ότι εκτός από αυτές τις ευκαιριακές εισφορές, οι Ισραηλίτες δεν ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν φόρους κατά τακτά χρονικά διαστήματα, αυτό δεν φαίνεται να ισχύει. Ολόκληρο το βασίλειο του Ιούδα πλήρωνε φόρο του Ιωσαφάτ (Β΄Παρ.17,5), παραπέμποντας σε έναν ετήσιο φόρο κατ' αναλογία των φόρων υποτελείας που πλήρωναν κάποια κράτη στον Ισραήλ.

Όπως είθισται και στα όμορα έθνη, σύμφωνα με τα κείμενα της Ουγγαρίτ, ο βασιλιάς καρπώνεται την δεκάτη, το ένα δέκατο της παραγωγής των προϊόντων της γης και κοπαδιών προβάτων με το να εξαιρεί πολλές φορές από αυτόν τον φόρο αξιωματικούς του (Καϊμάκης,2000), κάνοντας τους ουσιαστικά δωρεά εισφοράς. Σύμφωνα με το Αμώς 7,1 διαφαίνεται πως ο ηγεμόνας είχε δικαίωμα στην «πρώτη συλλογή του χόρτου», ανάλογο δικαίωμα του κυρίαρχου της Ουγγαρίτ με τη βοσκή των αμνών. Γινόταν όμως και στον Ισραήλ και στην Ουγγαρίτ σε κάποια άτομα και στις οικογένειες τους απαλλαγή από αυτού του είδους φορολογίες καθώς και απαλλαγή από προσωπική προσφορά εργασίας.

Ο προφήτης Ιεζεκιήλ (Ιεζ.45,13-16), σε μια προσπάθεια ορθής διάθεσης και διαχείρισης των δικαιωμάτων και των περιουσιακών στοιχείων του λαού, καθορίζει τις οφειλές που όλος ο λαός πρέπει να αποδώσει στον πρίγκιπα του Ισραήλ σε είδος, όπως λάδι, σιτάρι, κριθάρι και διάφορα ζώα, με την υποχρέωση του τελευταίου όμως στην ορθή ανταπόδοση με τις ανάλογες θυσίες και προσφορές δημόσιου χαρακτήρα, όπως αρμόζει σε ένα θεοκρατικό έθνος (Ιεζ.45,17).

Κατά την επιστροφή του λαού από την βαβυλώνια αιχμαλωσία υπάρχει η επίσημη υποχρέωση να αποδίδεται στο ναό το ένα τρίτο του σίκλου ετησίως, τα πρωτότοκα των κοπαδιών καθώς και οι πρώτοι καρποί της σοδειάς (Νεεμ.10,33-40), με αρμόδιους υπαλλήλους για την περισυλλογή και τη διαφύλαξη τους (Νεεμ.12,44-47), εφαρμόζοντας το δικαίωμα κάρπωσης της υλικής περιουσίας τρίτων. Κάτι τέτοιο μας παραπέμπει και στην έννοια της εφαρμογής των ιερατικών νόμων της δεκάτης (της ιερατικής δεκάτης), που

αποδίδονταν στο ιερό και τους υπηρέτες του, με τη θρησκευτική νομοθεσία να είναι σε παράλληλη εφαρμογή με την πολιτική νομοθεσία (Καϊμάκης,2000).

Συνήθης πρακτική στο θεσμό της βασιλείας αποτέλεσαν οι «εθελοντικές ή εξαιρετικές» βασιλικές εισφορές. Είθισται οι απεσταλμένοι των ξένων λαών και διπλωμάτες να έφερναν ποικίλα δώρα στους βασιλείς του Ισραήλ. Έτσι, ο βασιλιάς της Χαμάτ αποστέλει χρυσό, ασήμι και χαλκό (Β΄Βασ.8,10) στον Δαβίδ και ο Μερωντάν Μπαλαντάν δώρα στον βασιλιά Εζεκία (Δ΄Βασ.29,12). Βασιλείς από όλο τον κόσμο επεδίωκαν να γίνουν ευπρόσδεκτοι στην αυλή του Σολομώντα κι έτσι ερχόντουσαν με δώρα (Γ΄Βασ.10,24-25), με την βασίλισσα του Σαββά να προτάσσεται σε πολυτέλεια (Γ΄Βασ.10,2,10). Γι' αυτές τις προσφορές όμως ο κάθε βασιλιάς έπρεπε να ανταποδώσει, τηρώντας το έθιμο της Ανατολής, άρα δεν υπήρχε ουσιαστικά μεγάλο όφελος (Καϊμάκης, 2000). Πιο πολλά κέρδη αποδίδονταν στον βασιλιά από εκείνους που όφειλαν να παρουσιαστούν ενώπιον του. Ο Δαβίδ παρουσιάζεται, έστω και με μια ταπεινή προσφορά ενώπιον του Σαούλ (Α΄ Βασ.16,20), σε αντιδιαστολή με την μεγαλεπήβολη προσφορά του Νεεμάν εκ μέρους του κυρίου του στον βασιλιά (Δ΄Βασ.5,5).Υπήρχε η συνήθεια κατά την εκθρόνιση του παλιού βασιλιά και με την ενθρόνιση του νέου να προσφέρονται δώρα με την ταυτόχρονη δήλωση πίστης (Γ΄Βασ.10,27). Ανάλογες αναφορές εισφορών υπάρχουν σε έγγραφα που βρέθηκαν στην Ουγγαρίτ (Καϊμάκης, 2000).

Υπάρχουν και οι ευκαιριακές εισφορές ή εισφορές εξαιρετικών περιστάσεων που ο βασιλιάς ζητάει μια εξαιρετική εισφορά. Για παράδειγμα ο Μεναχίμ για να ενισχύσει την συμπάθεια του Τεγλάτ Φαλασάρ Γ', ζητάει από όλους τους οικονομικά εύρωστους του Ισραήλ να δώσουν χίλια τάλαντα αργύρου, που για να συγκεντρώσει αυτό το ποσό έπρεπε η κάθε οικογένεια να πληρώσει πενήντα σίκλα αργύρου (Δ΄Βασ.15,19-20).

Αναφορικά με το εξωτερικό εμπόριο ο βασιλιάς ήταν αυτός που κινούσε τα νήματα (Καϊμάκης,2000). Ο βασιλιάς Σολομώντας είναι ο πρωτοπόρος στη συγκρότηση εμπορικού στόλου στην Ερυθρά Θάλασσα (Α΄Βασ.9,26-28 και 10,11-22) μεταφέροντας αγαθά καθώς και χρυσό προερχόμενα από την Αραβία. Στη συνέχεια κάνει ανταλλαγή με άλλα προερχόμενα εκ των ορυχείων του Ετσιόν Ζεμπέρ (Καϊμάκης ,2000). Αργότερα και ο βασιλιάς Ιωσαφάτ έκανε ανάλογο εγχείρημα χωρίς όμως την αντίστοιχη απήχηση (Γ΄Βασ.22,19-50). Πέρα του προαναφερθέντος στόλου ο Σολομώντας διέθετε και караβάνια (Γ΄Βασ.10,15), διενεργώντας ακόμα και μεταβατικό εμπόριο, αγοράζοντας ίππους από την

Κιλικία και άρματα από την Αίγυπτο και έκανε πωλήσεις αλόγων στους Αιγύπτιους και αρμάτων στην Κιλικία (Καϊμάκης,2000).Ο βασιλιάς Αχάβ έκανε εμπορική σύμβαση με τον Μπεν Χαντάτ εγκατάστασης παζαριού στη Δαμασκό, ακολουθώντας το παράδειγμα του Σύρου βασιλιά που διέθετε ήδη ένα στην περιοχή της Σαμάρειας (Γ΄Βασ.20,34). Ακολουθώντας λοιπόν τις παραπάνω τότε πρακτικές της εγγύς Μέσης Ανατολής, επιπλέον ο βασιλιάς Σολομώντας σύναψε εμπορικές σχέσεις με τη βασίλισσα του Σαβά (Γ΄Βασ.10,1-13) και με τον βασιλιά της Τύρου (Γ΄Βασ.5,15-26 ,Γ΄Βασ.9,27 και Γ΄Βασ.10,11-14).

3.4.4 Η σαββατική χρονιά και το Ιωβηλαίο έτος

Στα βιβλικά χρόνια ο αληθινός κύριος της γης ήταν ο Θεός και οι Εβραίοι ήταν μόνο οι επικαρπωτές της (Λευιτ. 25, 13-16, 23). Για να μην ξεχαστεί ποτέ από το λαό του Θεού αυτή η συνθήκη, ο Μωσαϊκός Νόμος περιείχε έναν κανονισμό όπου κάθε σαββατική χρονιά (μια φορά στα επτά χρόνια) η γη δεν έπρεπε να οργωθεί, αλλά να γιορτάσει το Σάββατο του Θεού, και κάθε χρόνο Ιωβηλαίου (μια φορά στα πενήντα χρόνια) κάθε Εβραίος που στερήθηκε τη γη του από πώληση να έχει εκ νέου το δικαίωμα ιδιοκτησίας ή εξαγοράς της. Καθόριζε ταυτόχρονα ότι στη γη της Χαναάν οι Ισραηλίτες πρέπει να διατηρήσουν την ελευθερία που απέκτησαν, μετά τη φυγή τους από την Αίγυπτο και ότι δεν θα αποχωριστούν τα εδάφη της γης της Επαγγελίας.

Ο έντοκος δανεισμός όμως, σε συνδυασμό με την εκποίηση των οικογενειακών υπαρχόντων, οδήγησαν στην μεγιστοποίηση της ένδειας του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού στην εποχή της Παλαιάς Διαθήκης. Μη μπορώντας να αντεπεξέλθουν λοιπόν στα χρέη οδηγούνταν οι ίδιοι και τα μέλη της οικογένειας τους στην κατάσταση των δούλων, καταργώντας την ισότητα. Η θρησκευτική νομοθεσία προκειμένου να αποκαταστήσει και τη νομική αυτή ανισότητα θέσπισε τους δυο νέους θεσμούς, την σαββατική χρονιά και το Ιωβηλαίο έτος.

Κατά τη σαββατική χρονιά ο κώδικας της Διαθήκης λοιπόν είχε την πρόβλεψη για έναν Ισραηλίτη σκλάβο να μην μπορεί να μένει σε αυτήν την κατάσταση. Την έβδομη χρονιά ο ιδιοκτήτης υποχρεούνταν να αποδώσει την ελευθερία στον δούλο, εκτός κι αν ο ίδιος εξέφραζε την επιθυμία να παραμείνει υπό την εξουσία του αφεντικού του (Εξ.21,2-6). Η εξαετία υπολογιζόταν από την ημερομηνία που ο κάθε σκλάβος τίθεται υπό την υπηρεσία

κάποιου. Στο βιβλίο του Δευτερονομίου αναφέρεται πως κάθε έβδομη χρονιά πραγματοποιείται η λεγόμενη «άφεση», η απελευθέρωση όλων όσων βρισκόντουσαν σε κατάσταση δουλείας λόγω χρεών (Δευτ.15,1-6). Η άφεση είναι γενική και λαμβάνει χώρα σε συγκεκριμένες ημερομηνίες. Στο Δευτ.15,7-11 αναφέρεται ότι κανείς δεν δικαιούται να αρνηθεί να δανείσει στον φτωχό του αδελφό προτρέποντας να το κάνει διότι «...είναι κοντά η έβδομη χρονιά, η χρονιά της άφεσης». Στο Δευτ. 31,1,-11 επιβεβαιώνεται η γενίκευση και η περιοδικότητα της εφαρμογής της άφεσης καθορίζοντας την ανάγνωση του νόμου σε συγκεκριμένη ημερομηνία ανά επταετία.

Ο κώδικας (Εξ.23,10-11) επιπρόσθετα προβλέπει την αγρανάπαυση το έβδομο έτος σε καλλιεργήσιμα χωράφια, αμπέλια και ελιές, (Δευτ.25,2-7) με τα παραγόμενα αγαθά να διατίθενται στους φτωχούς. Η γη πρέπει να μένει ακαλλιέργητη, σύμφωνα με έναν κύκλο που ξεκίνησε με μια σαββατική χρονιά ,με την είσοδο των Ισραηλιτών στην γη της επαγγελίας. Η παραγωγή των αγαθών αντικατοπτρίζει την ευλογία του Γιαχβέ για την εξαιτία με την δυνατότητα να μπορούν να έχουν απόθεμα μέχρι να περάσει η συγκομιδή της επόμενης χρονιάς μετά την σαββατική. Άλλωστε, η σαββατική χρονιά, ο κύκλος των επτά ετών, ως ορολογία παραπέμπει στον κύκλο των επτά ημερών της εβδομάδας με το Σάββατο, ως μέρα της ανάπαυσης (Δευτ.25,8. 26,34. 35,43).Κατά τη διάρκεια της σαββατικής χρονιάς γίνεται προτροπή για απελευθέρωση των σκλάβων από τον προφήτη Ιερεμία ,ο οποίος επικαλείται το χωρίο του Δευτερονομίου 15,12-13,χωρίς αυτή να έχει επιτευχθεί.

Μη εφαρμογή των σαββατικών ετών έχουμε κατά την βαβυλώνια αιχμαλωσία, ενώ μετά από αυτήν ο προφήτης Νεεμίας (Νεεμ.10,32) τονίζει την αναγκαιότητα της εφαρμογής της αγρανάπαυσης και της άφεσης των προσωπικών οφειλών. Χρονικό ορόσημο αποτελεί η χρονολογία 163-162 π.Χ. (Α΄Μακ.6,49,53) με τους Ιουδαίους να έχουν λίγες προμήθειες, λόγω σαββατικής χρονιάς. Ο ιστορικός Ιώσηπος μας επιβεβαιώνει την παραπάνω πληροφορία εφαρμογής της σαββατικής χρονιάς κατά την βασιλεία του Ηρώδη. Εκείνη την ιστορική περίοδο μαθαίνουμε και από άλλες πληροφορίες να υφίσταται η σαββατική χρονιά μαζί με τον προβληματισμό των δανειστών. Για να αποφευχθεί η ανησυχία των δανειστών στο να απαλλαγούν οι οφειλέτες από τα χρέη τους την σαββατική χρονιά ο Χιλλέλ προτάσσει μια νέα μέθοδο, την εισαγωγή μιας πρότασης στο συμβόλαιο κατά την οποία ο χρεώστης αποποιείται τα οφέλη που του παρείχε η σαββατική χρονιά, γνωστή ως *prosol* (Καϊμάκης,2000).

Το έτος του Ιωβηλαίου άρχιζε με ήχο σάλπιγγας (γιοβέλ, μουσικό κέρας), εξ' ού και η ονομασία ως Ιωβηλαίο έτος, και επανέρχεται κάθε πενήντα έτη, στο τέλος των επτά επταετιών. Άρχιζε με δυνατά σαλπίσματα κατά τον έβδομο μήνα (10η μηνός Τισρί) κατά την ημέρα της εορτής του Εξιλασμού. Η σύμπτωση εορτής Εξιλασμού-έναρξης Ιωβηλαίου έτους είχε συμβολικό χαρακτήρα. Όπως κατά την ημέρα του Εξιλασμού δινόταν άφεση αμαρτιών και καθαριζόταν η χώρα από κάθε μόλυσμα, έτσι και κατά το Ιωβηλαίο γινόταν άφεση χρεών και απελευθέρωση δούλων. (<https://www.pemptousia.gr/2012/12/palea-diathiki-ke-diachronikes-axies/>)

Το έτος του Ιωβηλαίου αποτελεί για την Βίβλο και μόνο σε αυτήν (Καϊμάκης,2000) την χρονιά που διενεργούνται τρεις ιδεατές πρακτικές: ανακτούν την ελευθερία τους όσοι είχαν περιέλθει σε κατάσταση δουλείας, δινόταν άφεση χρεών και κατά την αγρανάπαυση τα χωράφια έμεναν ακαλλιέργητα, και η πατρική περιουσία συμπεριλαμβανομένων των χωραφιών και των σπιτιών περιερχόταν ξανά στην ιδιοκτησία των αρχικών κατόχων τους. Αυτή η πρακτική δεν ίσχυε για τα σπίτια εντός πόλεων, τα οποία διέπει άλλο ιδιοκτησιακό καθεστώς (Καϊμάκης, 2000) και συγκεκριμένα ήταν δυνατόν να επανέλθει στον αρχικό ιδιοκτήτη αν πλήρωνε το τίμημα σε διάστημα ενός έτους. Σε αντίθετη περίπτωση δεν μπορούσε να την ανακτήσει ούτε κατά το Ιωβηλαίο έτος. Η διάταξη αυτή δεν ίσχυε για τις οικίες που βρίσκονταν εκτός οχυρωμένων πόλεων (Λευιτ. 25, 29-31). (<https://www.pemptousia.gr/2012/12/palea-diathiki-ke-diachronikes-axies/>)

Σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000) ο νόμος του Ιωβηλαίου είναι μια μεταγενέστερη και μάλλον αποτυχημένη προσπάθεια να καταστήσει το σαββατικό νόμο πιο πειστικό και να δώσει τα την δυνατότητα να επεκταθούν τα χρόνια της άφεσης κάθε είδους χρεών. Είχε τη βάση του σε αρχαίες συνήθειες, αλλά δεν κατάφερε να εμπεδωθεί, παρότι προσπάθησε να ενδυθεί θρησκευτικό ένδυμα. Έχουμε δηλαδή «...έναν ουτοπικό νόμο, ο οποίος ουσιαστικά έμεινε νεκρό γράμμα» (Καϊμάκης 2000, σελ.289). Ο Καϊμάκης (2000) αναφέρει επίσης πως η γη ανήκει στον Θεό, γι' αυτό δεν είναι δυνατόν να πουληθεί για πάντα, όπως και ότι οι Ισραηλίτες δεν μπορούν να γίνουν σκλάβοι για όλη τους τη ζωή, επειδή είναι υπηρέτες του Θεού, ενός Θεού που τους οδήγησε έξω από την αιχμαλωσία της Αιγύπτου». Συμπληρώνει πως κατά πάσα πιθανότητα ο νόμος του Ιωβηλαίου προτάσσει ένα ιδανικό δικαιοσύνης και κοινωνικής ισότητας που δεν πρέπει να εφαρμόστηκε ποτέ και παρουσιάζεται σαν μια εξέλιξη του σαββατικού νόμου που προστέθηκε στον κώδικα της Αγιότητας (Καϊμάκης,2000).

3.5 Εξέλιξη κοινωνικών θεσμών και οικονομία

Η κοινωνιολογική εξέλιξη του Ισραήλ στα βιβλικά χρόνια ακολούθησε μια πορεία που είχε ως πυρήνα τις ιδιαιτερότητες της οικογένειας και της φυλής. Στη νομαδική κοινωνία, εντός των κόλπων μιας φυλής, αν και υπάρχουν εύπορες και φτωχές οικογένειες, δεν υπάρχει σαφής κοινωνική διαστρωμάτωση. Επίσης, σε επίπεδο φυλών, κάποιες φυλές θεωρούνται, λόγω καταγωγής, περισσότερο «ευγενείς» σε σχέση με άλλες (π.χ. οι Βεδουίνοι σε σχέση με τους μόνιμους κατοίκους μιας περιοχής). Φυσικά υπάρχουν και οι σκλάβοι, οι οποίοι όμως και αυτοί δεν θεωρούνται άλλη τάξη διότι ήταν ιδιοκτησία της εκάστοτε οικογένειας, ως έμψυχη περιουσία επί ανθρώπινων όντων. Κατ' αναλογία ο ημινομαδικός λαός του Ισραήλ είχε τις αντίστοιχες δομές.

Στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας μπορούμε να διακρίνουμε μια ομάδα ανθρώπων, τους προύχοντες, που ήταν υπεύθυνοι για την τοπική αυτοδιοίκηση ασκώντας εξουσία στην κοινότητα. Αποτελούσαν από τους αρχηγούς των οικογενειών, των γερόντων δηλαδή (Α΄Βασ.30,26-31), που συνέθεταν ένα είδος συμβουλίου το οποίο διαχειριζόταν ζητήματα που αφορούσαν τις τοπικές κοινότητες και τους πολιτικούς υπαλλήλους ή στρατιωτικούς αξιωματούχους του βασιλιά που μαζί συγκροτούσαν την τοπική εξουσία.

Στη βάση της ιεραρχίας βρίσκεται θα λέγαμε ο «λαός της γης», μια έννοια με ποικίλες ερμηνείες. Άλλοτε υποδηλώνεται η κατώτερη κοινωνική τάξη, η μάζα του φτωχών ή οι φτωχοί χωρικοί σε αντίθεση με τους κατοίκους των μεγαλύτερων οικισμών ή πόλεων και άλλοτε χρησιμοποιείται γενικά για τους αντιπροσώπους του λαού προς την επίσημη κρατική εξουσία, ενδεχομένως κάποιας μορφής κοινοβούλιο. Κατά τον Καϊμάκη (2000) η ομάδα αυτή αποτελεί το σύνολο των ελευθέρων ανθρώπων σε μια χωρικά προσδιορισμένη που έχουν πολιτικά δικαιώματα. Παρόλα αυτά, εντοπίζεται μια εξελικτική πορεία της έννοιας. Πριν την βαβυλώνια αιχμαλωσία ο «λαός της γης» τίθεται σε αντιδιαστολή με τον βασιλιά ή τον πρίγκιπα (Δ΄Βασ.16,15), ενώ στον Έσδρα και Νεεμία υποδηλώνει τους μη Ιουδαίους κατοίκους της Παλαιστίνης που είναι εργάτες του Ναού, οι οποίοι παραβαίνουν το Νόμο.

Οι παρεπιδημούντες ξένοι ήταν οι περαστικοί ξένοι που κατά καιρούς βασίζονται στην φιλοξενία και χρήζουν του ασύλου για να επιβιώσουν. Η διαμονή τους όμως είναι προσωρινή σε αντίθεση με την ύπαρξη ξένων, είτε μεμονωμένων ατόμων ή ολόκληρων ομάδων που είναι μόνιμοι κάτοικοι ανάμεσα στους Ισραηλίτες. Είναι δηλαδή οι αρχαίοι

Χαναναίοι κάτοικοι που δεν σύναψαν γάμους με Ιουδαίους ή δεν μετατράπηκαν σε σκλάβους και έγιναν αποδεκτοί ως ξένοι ανάμεσα στους στην κοινωνία των νεοφερμένων. Όταν ένας Ισραηλίτης που απομακρύνεται από την φυλή του και ζει σε μια άλλη θεωρείται ξένος (Κριτ.19,16). Ακόμα και οι Λευίτες συμπεριλαμβάνονται σε αυτήν την κατηγορία οι οποίοι δεν έχουν δικαίωμα κατοχής ιδιοκτησίας γης (Κριτ.17,7-9. 19,1). Οι ξένοι εμπίπτουν σε ειδική νομολογία (Δευτ.12,12. 14,29 .26,12), θεωρούνται ελεύθεροι πολίτες σε σύγκριση με τους σκλάβους αλλά δεν μπορούν να ασκούν όλα τα αντίστοιχα πολιτικά δικαιώματα των Ισραηλιτών. Οι ξένοι στερούνται δικαιωμάτων και όσον αφορά στη γη, αφού αυτή ήταν στην κατοχή των Ισραηλιτών, οι οποίοι νοίκιαζαν τις υπηρεσίες τους (Δευτ.24,14) σαν τους λευίτες (Κριτ.17,8-10).

Η τάξη των παρεπιδημούντων ξένων ήταν φτωγή και αντιμετώπιζονταν όπως οι οικονομικά αδύναμοι π.χ. οι χήρες και τα ορφανά. Όταν αυξήθηκε σημαντικά ο αριθμός τους, ιδίως στο βασίλειο του Ιούδα, επιβλήθηκε η ανάγκη να υπάρξουν ειδικές διατάξεις που τους αφορούσαν. Ειδικότερα, οι Ισραηλίτες βάσει νόμου έπρεπε να επιτρέπουν σε αυτούς να μαζεύουν, κατόπιν της συγκομιδής, τα φρούτα και τις ελιές έμεναν πάνω στα δέντρα, και σπόρους μετά το θέρισμα (Λευιτ.19,10. 23,22) και να τρώνε τα προϊόντα της Σαββατικής χρονιάς (Δευτ.25,6) μέσω της κάρπωσης-παραχώρησης. Τόσο οι φτωχοί όσο και οι ξένοι, βρίσκονται υπό Θεϊκή προστασία¹ (Δευτ.10,18. Ψαλμ.146,9 κλπ.). Έχουν δικαιώματα απόκτησης περιουσίας (Λευιτ.25,47) και τυγχάνουν της ίδιας δικαιοσύνης (Δευτ.1,16, Λευιτ.17,8-13. 18,26) και των ίδιων ποινών (Λευιτ.22,24) με τους Ισραηλίτες. Είναι υποχρεωμένοι να τηρούν την αργία του Σαββάτου (Εξ.20,10 Δευτ.5,14) και τη νηστεία της ημέρας του Εξιλασμού (Λευιτ.16,29-30), και τους επιτρέπεται να προσφέρουν θυσίες (Λευιτ.17,8. 22,18), να συμμετέχουν στις θρησκευτικές γιορτές (Δευτ.16,11-14) και να συνεορτάζουν το Πάσχα με τους Ισραηλίτες, εφόσον είναι περιτμημένοι (Εξ.12,48-49. Αριθ.9,14).

Πέραν των δούλων υπήρχαν και οι ελεύθεροι πολίτες, οι μισθωτοί, ως έμμισθοι εργάτες για συγκεκριμένο χρόνο και συμφωνημένες αμοιβές. Έμμισθοι εργάτες φυσικά μπορούσαν να είναι και οι παρεπιδημούντες ή οι περαστικοί ξένοι (Εξ.12,45 Λευιτ.22,10 κλπ.). Η ένδεια και η απώλεια γης εξωθούσε πολύ συχνά και τους Ισραηλίτες να καταφεύγουν σε μισθωτή εργασία (Δευτ.24,14). Η ενασχόληση τους ήταν σε αγρούς

¹ Ας μην ξεχνάμε ότι και οι ίδιοι οι Ισραηλίτες υπήρξαν κάποτε στην Αίγυπτο παρεπιδημοί (Εξ.22,20. 23,9 κλπ.).

(Ρουθ2,3 εξ. Αμω3,12) και πληρώνονταν είτε με ημερομίσθιο (Λευτ.19,13 Δευτ.24,15) είτε με σύμβαση ετήσια πρόσληψης (Λευτ.25,50. Ησ.16,14). Οι συνθήκες διαβίωσής τους ήταν δύσκολες (Ιωβ 7,1-2 .14,6) και αναφέρονται περιπτώσεις όπου οι εργασιακές τους συμβάσεις καταπατώνται με τους εργοδότες τους αρκετές φορές να μην τους πληρώνουν (Ιερ.22,13 Σοφ.Σειρ.34,22). Τέτοιες κοινωνικές αδικίες στηλίτευαν οι προφήτες, υποστηρίζοντας τους εργάτες και κατηγορώντας τους πλούσιους για τις αυθαιρεσίες τους (Ιερ.22,13 και Μαλ.3,5), με το Δευτερονόμιο να αναφέρει ρητά ότι η αποζημίωση (μεροκάματο) πρέπει να αποδίδεται κάθε βράδυ (Δευτ.24,15).

Μια άλλη σαφής επαγγελματική τάξη που γνώρισε σημαντική αύξηση λόγω της αστικής και οικονομικής ανάπτυξης ήταν αυτή των τεχνιτών. Στα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης γίνεται αναφορά σε αρκετά επαγγέλματα. Όσοι είχαν το ίδιο επάγγελμα ζούσαν και εργάζονταν σε συγκεκριμένες εμπορικές οδούς και οικοδομικά τετράγωνα αποτελώντας συστάδα ομοειδών επαγγελμάτων. Στην Ιερουσαλήμ υπήρχε οδός με φουρνάρηδες (Ιερ.37,21), βαφείς, κατασκευαστές κοσμημάτων ή αγγειοπλάστες (Ησ.7,3 Ιερ.19,1 εξ.Εσδ.3,31-32). Κάποιες περιοχές εξειδικεύονταν σε έναν συγκεκριμένο τομέα ή τέχνη λόγω της εγγύτητας των πηγών παραγωγής και του εφοδιασμού των πρώτων υλών. Τέτοιες ύλες ήταν τα ορυκτά, ο άργιλος και το μαλλί των προβάτων. Οι Βενιαμίτες, για παράδειγμα, ήταν εξειδικευμένοι ξυλουργοί και επεξεργαστές μετάλλου (Εσδ.11,35). Οι εργασίες αρχικά λάμβαναν χώρο σε μικρές οικογενειακές εργαστηριακές μονάδες με τη συνδρομή σκλάβων ή έμμισθων εργατών με το επάγγελμα να μεταβιβάζεται κληρονομικά από πατέρα σε γιο και αργότερα να δημιουργούνται οι συντεχνίες με θέσπιση κανόνων και προάσπιση των δικαιωμάτων τους. Σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000) συχνά χαραγμένα σύμβολα πάνω σε αγγεία υποδηλώνουν το σημάδι εργαστηρίου ολόκληρης της συντεχνίας με το εμπορικό της σήμα. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι σπουδαιότερες βιοτεχνίες βρισκόντουσαν υπό τον έλεγχο του βασιλιά, όπως το παράδειγμα των αγγειοπλαστών στην Αϊτίμ και Γαδαρά που εργάζονταν σε ένα βασιλικό εργαστήριο (Α΄Παραλ.4,23).

Σε μεταγενέστερη εποχή εμφανίζεται η τάξη των εμπόρων στο Ισραήλ. Οι μεγάλες εμπορικές συναλλαγές ήταν υπό τον κρατικό έλεγχο του βασιλιά, ενώ οι ιδιώτες είχαν εμπορικές δραστηριότητες που περιορίζονταν σε τοπικό επίπεδο. Ειδικότερα, στην πλατεία της πόλης ή του χωριού όπου γινόταν η αγορά (Δ΄Βασ.7,1) οι τεχνίτες και οι χωρικοί πουλούσαν τα προϊόντα τους. Αυτού του περιορισμένου εύρους αγοραπωλησίες από τον παραγωγό στον καταναλωτή χωρίς ενδιάμεσους δεν επέτρεπε την δημιουργία κάποιων

συγκεκριμένης εμπορικής τάξης. Στο εξωτερικό εμπόριο στην Ανατολή κινούσαν τα νήματα οι ξένοι, κυρίως οι Φοίνικες (Ησ.23,2,8 Ιεζ.κεφ.27) και οι Ασσύριοι (Ναουμ.3,16). Οι Ιουδαίοι διακινούν τα αγροτικά τους προϊόντα στην Ιερουσαλήμ μετά την αιχμαλωσία στη Βαβυλώνα, με τους Τύριους εμπόρους να πουλούν εμπορεύματα εισαγωγής (Εσδ.13,15-16). Σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000) για τους πρώτους Ισραηλίτες έμπορους στην Παλαιστίνη γίνεται λόγος κατά την εποχή του Νεεμία (Εσδ.3,32), οι οποίοι ενδέχεται να δούλευαν στην ανακαίνιση για τα τείχη. Διερχόμενα караβάνια επίσης καταλάμβαναν μεγάλο μέρος του εσωτερικού εμπορίου, όπως οι Μαδιανίτες (Γεν.37,28) καθώς και περιπλανώμενοι πραγματευτές. Οι Εβραίοι ωθούνται στο εμπόριο μονάχα στη διασπορά εξαιτίας των επιτακτικών αναγκών. Όσοι από αυτούς δεν επέστρεψαν στην Ιερουσαλήμ μετά την βαβυλώνια αιχμαλωσία αποτελούν πελάτες και αντιπροσώπους εμπορικών επιχειρήσεων (Καϊμάκης, 2000). Τα κέρδη των εμπορικών πράξεων είναι νόμιμα (Σοφ.Σειρ.42,5), συμπληρώνοντας αργότερα πως ένας έμπορος είναι αδύνατο να μείνει χωρίς αμαρτία (Σοφ.Σειρ.26,29 και 27,2).

3.5.1 Η οικογένεια και ο Ισραηλιτικός γάμος

Στον βιβλικό Ισραήλ ο τύπος οικογένειας είναι πατριαρχικός και ο άντρας είναι ο κύριος του οίκου του. Ο πατέρας της οικογένειας έχει υπό την κυριαρχία του, τη σύζυγο, τα παιδιά και τις συζύγους των παιδιών του αν είναι έγγαμο, σε τέτοιο βαθμό που κατά την πρότερη αρχαιότητα ασκεί δικαίωμα ζωής και θανάτου (Γεν.38,24). Η διευρυμένη αυτή οικογένεια αποτελείται από όσους αποτελούν κοινότητα αίματος. Για παράδειγμα, στο Γεν.7,1 η οικογένεια του Νώε αποτελείται από την γυναίκα του, τους γιους του και τις συζύγους των γιων του και η οικογένεια του Ιακώβ περιλαμβάνει τρεις γενιές ατόμων που ζούσαν όλοι μαζί (Γεν.46,8-26). Στην οικογένεια ανήκουν επίσης οι δούλοι και οι οικογένειες τους, οι ξένοι που ζουν μαζί τους, οι απάτριδες, οι χήρες και τα ορφανά που βρίσκονται υπό την προστασία του αρχηγού της οικογένειας, του πατριάρχη (Καϊμάκης, 2000).

Το θέλημα του Θεού για την μονογαμική σύσταση του ζευγαριού απεικονίζεται σαφώς στην διήγηση της δημιουργίας των πρωτοπλάστων (Γεν.2,21-24). Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνται και οι πατριάρχες του γενεαλογικού δέντρου του Σεθ καθώς και ο ίδιος ο Νώε (Γεν.7,7). Την πολυγαμία την συναντάμε αρχικά στην γενεαλογία του Κάϊν, όπως για παράδειγμα ο Λάμεχ που διέθετε δυο συζύγους (Γεν.4,19) και όπως παραθέτει ο Καϊμάκης

(2000,σελ.41) «πολύ αργότερα στους βασιλείς το Ταλμούδ έθετε το περιθώριο των δεκαοκτώ γυναικών»,με το Ταλμούδ να αποτελεί το βασικό ραβινικό κείμενο μελέτης του θρησκευτικού νόμου. Ο πατριάρχης Αβραάμ αρχικά είχε μόνο την σύζυγο του τη Σάρρα, έως ότου τον προέτρεψε η ίδια λόγω της στειρότητας της να αποκτήσει σχέσεις με τη δούλη της την Άγαρ (Γεν.16,1-2). Αργότερα και μόνο μετά τον θάνατο της Σάρρας (Γεν.23,1-2) αναφέρεται ότι παντρεύτηκε και την Κετούρα (Γεν.25,1). Στο Γεν.25,6 υπάρχουν αναφορές για περισσότερες παλλακίδες στη ζωή του Αβραάμ. Ο Ναχώρ είχε αποκτήσει τέκνα και από την Μελγά τη σύζυγο του και από την παλλακίδα του, την Ρεημά (Γεν.22,20,24).

Γενικά οι πατριάρχες επηρεάζονται αναπόφευκτα από τα έθιμα της ευρύτερου γεωγραφικού περιβάλλοντος όπου βρίσκονται. Σύμφωνα με τον κώδικα του Χαμουραμί, περίπου στα 1700 π.Χ., στον άντρα δεν παρέχεται η δυνατότητα για δεύτερη γυναίκα παρά μόνο αν η πρώτη αντιμετωπίζει υπογονιμότητα και δεν έχει τεκνοποιήσει. Υπάρχουν βέβαια και οι περιπτώσεις που οι ίδιες οι γυναίκες προσφέρουν τις σκλάβες τους ως παλλακίδες στους συζύγους τους. Επιπλέον και οι σύζυγοι έχουν τη δυνατότητα να πάρουν την πρωτοβουλία να έχουν μια παλλακίδα τη φορά, ακόμα κι αν έχουν αποκτηθεί παιδιά από την σύζυγο του, με τα δικαιώματα της παλλακίδας ποτέ να μην είναι τα ίδια σε σχέση με αυτά της νόμιμης συζύγου. Όπως αναφέρει ο Καϊμάκης (2000, σελ.40) σε όλες αυτές τις περιπτώσεις «διατηρείται μια σχετική μονογαμία».

Εντοπίζουμε όμως και κάποια ακραία παραδείγματα όπου ο Ιακώβ παντρεύεται δύο αδελφές, τη Λεία και την Ραχήλ που η καθεμιά τους του παραχωρεί την δούλα της ως παλλακίδα (Γεν.29,15-30, Γεν.30,1-9). Ο Ησαΐ είναι παντρεμένος με τρεις γυναίκες οι οποίες έχουν ισάξια θέση (Γεν.26,34. Γεν. 28,9, Γεν. 36,1-5). Σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000) τα έθιμα της πατριαρχικής περιόδου είναι λιγότερα αυστηρά από εκείνα της Μεσοποταμίας την ίδια περίοδο. Τα χρόνια που ακολουθούν της εποχής των Κριτών και της μοναρχίας η παλιά νομοθεσία εξανεμίζεται. Ο Γεδεών διέθετε πολλές γυναίκες και τουλάχιστον μια παλλακίδα (Κριτ.8,30-31). Η διγαμία έχει πλέον ορθή νομική υπόσταση σύμφωνα με το Δευτ.21,15-17. Στην περίπτωση των βασιλέων έχουμε πολυπληθές χαρέμι, πολλές φορές χωρίς ποσοτικούς περιορισμούς. Κατόπιν μεγάλου χρονικού διαστήματος το Ταλμούδ περιορίζει τον αριθμό σε τέσσερις γυναίκες για έναν ιδιώτη, ενώ σε δέκα οκτώ για έναν βασιλιά. Οι πρίγκιπες ήταν οι μοναδικοί που είχαν την δυνατότητα να διαθέτουν ένα χαρέμι πολυάριθμο σε αντίθεση με τους κοινούς θνητούς που αρκούσαν στον αριθμό της μίας γυναίκας ή των δύο γυναικών κατά το μέγιστο (Καϊμάκης, 2000)

Η σύναψη ενός γάμου με δεύτερη σύζυγο είναι η συνισταμένη συμφερόντων στο να αποκτηθεί μια δούλη-υπηρέτρια καθώς και ως απόρροια της επιθυμίας για απόκτηση πολλών παιδιών, ιδίως αν η πρώτη σύζυγος είναι άτεκνη ή τα τέκνα της είναι μόνο κορίτσια. (Καϊμάκης, 2000). Η ύπαρξη δυο συζύγων εντός της οικογένεια φυσικά δεν ευνοούσε πολλές φορές την γαλήνια και ειρηνική ατμόσφαιρα. Η άτεκνη σύζυγος αντιμετωπίζονταν με περιφρόνηση από την δεύτερη, όπως το παράδειγμα της Άννα με τη Φενάνα (Α Βασ.1,6) ακόμα κι αν η δεύτερη ήταν η σκλάβα, όπως η περίπτωση της Σάρρας και της Άγαρ (Γεν.16,4-5). Η άτεκνη σύζυγος εκδήλωνε αισθήματα της ζήλειας σε αυτήν που μπορούσε να αποκτήσει (Γεν.30,1). Επιπλέον υπήρχαν φαινόμενα που ήταν εμφανής η προτίμηση του συζύγου σε μια γυναίκα έναντι της άλλης (Γεν.29,30-31.Α Βασ.1,5). Σε τέτοιες περιπτώσεις ο νόμος προστατεύει τα δικαιώματα των παιδιών της λιγότερο αγαπητής γυναίκας (Δευτ.21,15-17). Παρόλα αυτά, η μονογαμία θεωρείται η συνηθέστερη πρακτική στην βιβλική οικογένεια του λαού του Ισραήλ (Καϊμάκης,2000).

3.5.2 Η γυναίκα ως ιδιοκτησία

Στον Δεκάλογο αναφέρεται (Εξ.20,17) η γυναίκα ως κτήση μαζί με τις υπόλοιπες κτήσεις του ανδρός, τους δούλους (είτε γυναίκες ,είτε άνδρες) και τα ζώα (το γαϊδούρι και το βόδι). Η άγαμη κόρη τίθεται υπό την κυριαρχία του πατέρα της, ενώ η έγγαμη υπό την εξάρτηση του συζύγου της. Συγκεκριμένα ο σύζυγος κατονομάζεται ως κύριος της γυναίκας Εξ.2,1,Εξ.3,22.Β Βασ.11,26). Η παντρεμένη είναι ιδιοκτησία ενός κυρίου (Γεν.20,3 Δευτ.22,22). Αυτό άλλωστε επιβεβαιώνεται με την ίδια την ετυμολογία της λέξης παντρεύομαι στα εβραϊκά η οποία προέρχεται από την κοινή ρίζα «γίνομαι κύριος» (Δευτ. 21,13 και 24,1), επιβεβαιώνοντας πως η γυναίκα θεωρείται ως πραγματική ιδιοκτησία του συζύγου της (Καϊμάκης, 2000). Ο Καϊμάκης συνεχίζοντας διερωτάται αν ο σύζυγος αγοράζει την γυναίκα του, αναφέροντας πως αποτελεί συνήθης πρακτική κάποιων λαών ο γαμπρός να εξαγοράζει τη νύφη, ακόμα και για τον λαό του Ισραήλ. Η ιστορία της Ραχήλ και της Λείας είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα στο οποίο ο πατέρας τους τις πούλησε (Γεν.31,15). Σε περίπτωση σύναψης ενός αρραβώνα επικρατούσε το έθιμο ο αρραβωνιαστικός να απέδιδε κάποιο ποσό στον πατέρα της νεαρής προκειμένου να την αποκτήσει, με το ύψος του ποσού αυτού να διαφέρει αναλόγως των απαιτήσεων του πατρός (Γεν.34,12) ή του οικογενειακού κοινωνικού επιπέδου (Α Βασ.18,23).

Αναφορές σε ενchrήματες συναλλαγές έχουμε στις περιπτώσεις όπου σε γάμο κατόπιν βιασμού μιας παρθένου καθορίζεται να αποδοθεί το ποσό των πενήντα αργυρών σίκλων (Δευτ.22,29) ως ποινή με επιπρόσθετο πρόστιμο, διότι σε φυσιολογικές καταστάσεις η τιμή παρουσιάζεται μειωμένη. Σε περίπτωση θανάτου μιας δούλης αρκούσαν τα τριάντα σίκλα ως αποζημίωση για μια τέτοια απώλεια που πάθαινε κάποιος (Εξ.21,32). Σε περίπτωση εξαγοράς μιας γυναίκας που δινόταν αυτοβούλως ως τάμα σε ναό αρκούσαν 30 σίκλα, ενώ για μια κοπέλα κάτω των είκοσι ετών το ποσό των δέκα σίκλων (Λευιτ.27,4-5).

Αντί για ενchrήματη συναλλαγή για να αποκτηθεί μια γυναίκα θα μπορούσε να αντικατασταθεί με την εργασία, σύμφωνα με το παράδειγμα των δυο γάμων του Ιακώβ (Γεν.29,15-30) ή με προσχεδιασμένη στρατιωτική επιχείρηση, σύμφωνα με τις περιπτώσεις των γάμων του Δαβίδ με τη Μελχώλ (Α Βασ.18,20) και του Γοθονήλ με την κόρη του Χάλεβ (Ιησ.Ν.15,16).

Η συνήθεια για την υποχρέωση καταβολής χρημάτων στην Ισραηλιτική οικογένεια προσδίδει μια εντύπωση εξαγοράς στον θεσμό του γάμου όχι τόσο στην γυναικεία οντότητα, αλλά κυρίως μια χρηματική αναγνώριση για την οικογένεια της κοπέλας. Η ηθική υπόσταση έγκειται στο γεγονός ότι ο μέλλοντας σύζυγος αποκτά δικαιώματα πάνω στη γυναίκα, χωρίς όμως αυτή να μετατρέπεται σε εμπόρευμα. Περίπτωση πώλησης έχουμε όταν ένας πατέρας πουλάει την κόρη του σαν παλλακίδα σε έναν άνδρα με προορισμό γι' αυτόν ή τον γιο του, η οποία κατέληγε ως σκλάβο και μπορούσε να ξαναγίνει αντικείμενο αγοραπωλησίας σε κάποιον άλλον Ιουδαίο και όχι σε ξένο (Εξ.21,7-11). Η καταβολή του ποσού που πρόσφερε ο γαμπρός στον πεθερό του ενδεχομένως να αποτελούσαν ένα απόθεμα ασφάλειας που θα επιστρέφονταν κατά την περίοδο διαδοχής ή και σε περίπτωση θανάτου του συζύγου, κατά την οποία οι χήρες περιέρχονταν σε κατάσταση ένδειας. Υπό αυτό το πρίσμα θα μπορούσε να δικαιολογηθεί το παράπονο της Ραχήλ και της Λείας εναντίον του πατέρα τους που αφού τις πούλησε, καταχράστηκε τα χρήματα αυτά (Γεν.31,15). Ο υποψήφιος γαμπρός εκτός από το ποσό που κατέβαλε για τον επικείμενο γάμο προσέφερε και δώρα, ως ένδειξη ευχαριστίας στα μελλοντικά πεθερικά του και στη νύφη που τον υποδεχόταν στην οικογενειακή τους εστία ως νέο μέλος. Οι έννοιες του χρηματικού ποσού και των ευχαριστήριων δώρων είναι εκ διαμέτρου αντίθετες σύμφωνα με το χωρίο της Γεν.34,12 (Καϊμάκης, 2000). Όταν ολοκληρώθηκε η συμφωνία για το γάμο της Ρεβέκκας με τον Ισαάκ, ο δούλος του Αβραάμ εμφανίζει τα κοσμήματα και τα ενδύματα για τη νεαρή κοπέλα και πλουσιοπάροχα δώρα για τον αδερφό και την μητέρα της (Γεν.24,53). Αντίστοιχο έθιμο συναντάμε και στην Μεσοποταμία και στον Κώδικα του Χαμουραμπί όπου αναφέρεται ότι ο αρραβωνιαστικός

προσφέρει δώρα στην κοπέλα και τους γονείς της. Αν ο αρραβώνας διαλυόταν με υπαιτιότητά της, τότε η οικογένεια της όφειλε να επιστρέψει τα διπλάσια (Καϊμάκης, 2000).

Όσον αφορά το ζήτημα της προίκας δεν έχουμε σαφή εικόνα ύπαρξής της στην Παλαιά Διαθήκη. Ωστόσο οι γονείς πρόσφεραν κάποια δώρα στις κόρες όταν παντρεύονταν. Ο πατέρας της Σάρρας στον Τωβία προσφέρει τη μισή του περιουσία (Τωβίτ 8,21). Ο Φαραώ αποδίδει την πόλη της Γκεζέρ στον Σολομώντα ως γαμήλιο δώρο στην κόρη του και μέλλουσα σύζυγο του Σολομώντα (Α΄Βασ.9,16). Τα παραπάνω παραδείγματα όμως καταδεικνύουν εξωγενή έθιμα σε σχέση με τον Ισραήλ και ιδίως στην τελευταία περίπτωση που αφορά αιγυπτιακή συνήθεια (Καϊμάκης,2000). Στον Ισραήλ οι γονείς έδιναν σε αντιδιαστολή δώρα, σκλάβους (Γεν.24,59) και χωράφια (Ιησ.Ν.15,18-19) στην κόρη τους.

Αναφέρεται πως «η συνήθεια της προίκας δεν ευδοκίμούσε ως έθιμο στην Παλαιστίνη ανάμεσα στους Ιουδαίους» (Καϊμάκης ,2000,σελ.46). Αξίζει να σημειωθεί ότι μετά τον γάμο η κοπέλα εγκατέλειπε την πατρική της εστία και κατοικούσε στο εξής με την οικογένεια του συζύγου της κοντά στη φυλή του, στην οποία θα ανήκουν τα παιδιά που θα φέρει μελλοντικά στον κόσμο (Καϊμάκης,2000). Υπάρχουν βέβαια και κάποιες ελάχιστες εξαιρέσεις αλλά κατά κανόνα συνέβαινε ό,τι προαναφέρθηκε. Επιγραμματικά να αναφέρουμε τις περιπτώσεις του Ιακώβ που παντρεύτηκε την Λεία και τη Ραχήλ και παραμένει στην ίδια οικία με τον πεθερό του μέχρι κάποιο διάστημα, του Γεδεών που έχοντας μια παλλακίδα στη Συχέμ ζει με την οικογένεια της (Κριτ.8,31) και του Σαμψών που έχοντας νυμφευθεί μια Φιλισταία, συνεχίζει να την επισκέπτεται στο πατρικό της, αφού η τελευταία εξακολουθεί να διαμένει με τους γονείς της (Κριτ.14,8εξ.και 15,1-2) .

3.5.3 Η αποπομπή της γυναίκας και το διαζύγιο

Η γυναίκα μπορούσε να εκδιωχτεί από την συζυγική εστία από τον άντρα της, εφόσον βρεθεί κάποιο στοιχείο της που δεν του αρέσει (Δευτ.24,1). Λόγω της ευρείας έννοιας όμως κατά την διάρκεια της ραβινικής εποχής υπήρχαν διάφορες εκδοχές από κάποιες ιερατικές σχολές ραβίνων. Για παράδειγμα η σχολή του Σαμμάι αποδεχόταν την αποπομπή της γυναίκας όταν υπήρχε άσχημη συμπεριφορά ή μοιχεία. Η σχολή του Χιλλέλ έκανε δεκτή την αποπομπή και το διαζύγιο για κάθε αιτία ακόμα και ασήμαντη, όπως για παράδειγμα ένα καμένο γεύμα ή το να αρέσει περισσότερο κάποια άλλη γυναίκα στον άνδρα της

(Καϊμακης,2000). Στο χωρίο Σοφ.Σειρ 25,26. προτείνεται στον άντρα να διαζευχθεί τη σύζυγο του αν αυτή δεν του έχει καθολική και τυφλή υπακοή.

Η διαδικασία που γινόταν η αποπομπή ήταν πολύ απλή. Ο άντρας μπροστά στους γηραιότερους δήλωνε προφορικά το αντίθετο από αυτό που είχε κάνει όταν γινόταν ο γάμος. Αρκούσε να ειπωθεί «Δεν είσαι πια γυναίκα μου και δεν είμαι πια άντρας της» (Ωσ. 2,4). Όσον αφορά την αποικία την Ελεφαντίνης έλεγε ενώπιον μαρτύρων «χωρίζω από την γυναίκα μου». Στην περιοχή της Ασσυρίας ο σύζυγος δήλωνε: είτε «την διώχνω» είτε «δεν είσαι πια γυναίκα μου». Στην περιοχή του Ισραήλ ή της Μεσοποταμίας, ακόμα και στην Ελεφαντίνη ο άντρας ήταν υποχρεωμένος να συντάξει ένα είδος νομικής πράξης διαζυγίου (Δευτ.24,1-3 Ησ.50,1 Ιερ.3,8) με το οποίο δινόταν η δυνατότητα στη γυναίκα να παντρευτεί εκ νέου (Δευτ.24,2).

Σύμφωνα με τον νόμο υφίσταντο ελάχιστοι περιορισμοί στο δικαίωμα του συζύγου για διαζύγιο. Στην περίπτωση που ο άντρας κατηγορούσε άδικα τη σύζυγο του ότι δεν ήταν κατά τη νύμφευση τους παρθένα, δεν γινόταν να την διαζευχθεί (Δευτ.22,13,19), όπως και ένας άνδρας ο οποίος βίαζε την γυναίκα του προτού την παντρευτεί (Δευτ.22,28-29). Στην περίπτωση μιας διαζευγμένης γυναίκας που λόγω θανάτου του δευτέρου συζύγου ή λόγω ενός νέου διαζυγίου της δεν μπορεί να ξαναπαντρευτεί τον πρώτο της σύζυγο (Δευτ.24,3-4).

Σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000) δεν γνωρίζουμε το βαθμό που οι Ισραηλίτες σύζυγοι έκαναν χρήση του δικαιώματος τους να διώξουν τις συζύγους τους. Η συζυγική πίστη εξαιρείται στα κείμενα της σοφολογικής γραμματείας (Παρ.5,15,19 και Σοφ.Σολ.9,9). Στο βιβλίο του προφήτη Μαλαχία διδάσκεται ταυτόχρονα ότι ο γάμος ένωσε σε μια ύπαρξη δυο ανθρώπους και ο σύζυγος πρέπει να φυλάξει την πίστη του που ορκίστηκε στη σύζυγο του. Χαρακτηριστική η φράση «Μισώ το διαζύγιο λέγει ο Γιαχβέ, ο Θεός του Ισραήλ» (Μαλαχ.2,14-16). Αργότερα την εποχή της Καινής Διαθήκης ο Χριστός θα δηλώσει «ους ο Θεός συνέζευξεν, άνθρωπος μη χωριζέτω» (Ματθ.5,31-32. 19,1-9).

Για τις γυναίκες δεν υπήρχε η δυνατότητα να ζητήσουν διαζύγιο, με εξαίρεση την εβραϊκή αποικία της Ελεφαντίνης στην οποία είχαμε πληθώρα ξένων επιρροών που το διαζύγιο γινόταν δεκτό από την γυναίκα (Καϊμάκης, 2000). Στην περιοχή της Μεσοποταμίας, σύμφωνα με τον Κώδικα του Χαμουραμπί ο άντρας μπορούσε να διώξει τη σύζυγο ανακοινώνοντάς το, με την υποχρέωση να πληρώσει ένα συγκεκριμένο χρηματικό ποσό αναλόγως των περιπτώσεων. Αντιθέτως, η σύζυγος με την σειρά της δεν έχει τη δυνατότητα να ζητήσει διαζύγιο με μόνη εξαίρεση όταν υπάρχει εις βάρος του συζύγου της

καταδικαστική απόφαση. Παρόμοιο είναι και το μοτίβο των ασσυριακών νόμων σύμφωνα με τους οποίους η γυναίκα δεν έχει τη δυνατότητα να ζητήσει τη λύση του γάμου της σε αντιδιαστολή με τον άντρα που επιτρέπεται να διώξει τη γυναίκα του χωρίς να πληρώσει οποιοδήποτε χρηματικό ποσό (Καϊμάκης,2000). Στην Παλαιά Διαθήκη δεν αναφέρεται κάπου αν ο σύζυγος οφείλει να πληρώσει κάποιο ποσό στη γυναίκα που διώχνει (Καϊμάκης, 2000). Βάσει όμως των συμβολαίων γάμου της Ελεφαντίνης που έφερε στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη ο σύζυγος σε ανάλογη περίπτωση δεν λάμβανε πίσω τα χρήματα που είχε δώσει στον πατέρα της με τη σύναψη του γάμου. Επιπρόσθετα πλήρωνε τα έξοδα της διαδικασίας του διαζυγίου και η γυναίκα διατηρούσε το δικαίωμα να κρατήσει το είδος της προίκας που είχε. Αν συνέβαινε το αντίθετο με την γυναίκα να ζητάει το διαζύγιο, αναλάμβανε αυτή τα έξοδα διαζυγίου και έπαιρνε μαζί της τα πράγματα που της ανήκαν.

3.5.4 Η μοιχεία και η πορνεία

Η μοιχεία είναι καταδικαστέα από τον Δεκάλογο (Εξ.20,14). Στο Δευτ.5,18 γίνεται αναφορά του «Ου μοιχεύσεις» ανάμεσα στην ανθρωποκτονία και την κλοπή. Ως πράξη επισείει θεϊκής τιμωρίας (Γεν. 20,1-13 και 26,7-11). Η σωματική συνεύρεση ενός άντρα με μια έγγαμη γυναίκα τιμωρείται αυστηρότατα και οι δυο τους οδηγούνται στο θάνατο (Λευιτ.20,10) δια λιθοβολισμού (Δευτ.22,23 εξ. Ιεζ.16,40). Και η αρραβωνιασμένη κοπέλα εξισώνεται σε ανάλογη περίπτωση με την παντρεμένη (Δευτ.22,22) καθώς η αρραβωνιασμένη ανήκει στον άνδρα με τον οποίο είναι αρραβωνιασμένη, όπως η παντρεμένη στον σύζυγο της (Δευτ.22,23 εξ.). Παλιότερα, αναφέρει ο Καϊμάκης (2000) η ποινή ήταν θάνατος στην πυρά. Στο Γεν.38,24 ο Ιούδας καταδικάζει τη νύφη του Θαμάρ σε θάνατο με φωτιά, επειδή υποψιάζεται ότι συνευρέθηκε με άλλον άντρα, ενώ ως χήρα του γιου του προοριζόταν για έναν άλλο του γιο, τον Σελά βάσει του θεσμού του λειριρατικού γάμου. Στο βιβλίο των Παροιμιών Κεφ.1-9 υπάρχουν διδάγματα προς τους νέους να φυλάγονται από τα κάλλη μιας άπιστης προς τον άντρα της γυναίκας. Η τελευταία χαρακτηρίζεται ξένη, γιατί είναι γυναίκα κάποιου άλλου (Παρ.2,16,19). Μια τέτοιου είδους σχέσης οδηγείται στο θάνατο (Παρ.2,18 .5,5. 7,26-27), εννοώντας τον ηθικό θάνατο.

Πέραν όμως της μοιχείας στην Παλαιά Διαθήκη γίνεται λόγος και για την πορνεία. Υπάρχουν αναφορές σε πόρνες κατ' επάγγελμα, όπως η Ραάβ (Ιησ.Ναυή 2,1 και 6,17), με το Δευτερονόμιο όμως να απαγορεύει την εκπόρνευση των θυγατέρων και των υιών του Ισραήλ

(Δευτ. 23,18) και το Λευτικό να ακολουθεί τον ίδιο ηθικό προσανατολισμό (Λευτ.19,29), αιτιολογώντας στο βιβλίο των Παροιμιών πως η φτώχεια ενδεχομένως να είναι αυτή που τις εξωθεί στο να εκδίδονται με ελάχιστη αμοιβή για να αγοράσουν ένα καρβέλι ψωμί (Παροιμ.6,26). Ο άντρας που συνεννύεται με πόρνες δεν τιμωρείται από το νόμο, γιατί δεν κάνει ουσιαστικά καμία παράβαση του νόμου (Καϊμάκης, 2000). Ο Ιούδας, ο οποίος κοιμήθηκε με τη νύφη του Θαμάρ, νομίζοντας ότι είναι μια πόρνη, δεν κατηγορείται από κανέναν (Γεν.38,15-19). Η πίστη μεταξύ των συζύγων συστήνεται στον άνδρα στις Παροιμίες (5,15-19). Σε περίπτωση που απιστήσει όμως δεν υπάρχει τιμωρία όταν δεν βλάπτεται η περιουσία του άλλου, μιας και η παντρεμένη γυναίκα ανήκει στον σύζυγο της. Σε αντιδιαστολή με τον άντρα, όταν μια σύζυγος απιστήσει επιβάλλεται αυστηρή τιμωρία(Δευτ.22,23 εξ. Ιεζ.16,40).

Για τις άγαμες γυναίκες δεν έχουμε σαφή εικόνα με την οποία θα μπορούσαμε να καταλήξουμε σε ασφαλή συμπεράσματα. Σύμφωνα με το Λευτ.21,9 μας γίνεται γνωστό ότι μια κόρη ενός ιερέα που έγινε πόρνη, όφειλε να καεί ζωντανή.

3.6 Κληρονομικό δίκαιο

Στο κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης η σχέση ανάμεσα στην οικογένεια και την περιουσία διαφαίνεται την εντολή του Θεού στο Νώε: « Πήγαινε στην κιβωτό με όλο το σπίτι σου...» (Γεν. 7.1), όπου αναφέρεται στα μέλη της οικογένειάς του, όπως τα περιγράφει και στο εδάφιο 7 «Ο Νώε με τους γιους του, τη γυναίκα του και τις συζύγους των γιων του...». Όπως στοιχειοθετείται ο όρος «σπίτι-οίκος» αντιλαμβανόμαστε μια πατριαρχική οικογένεια, με τα έγγαμα μέλη της και προφανώς τα παιδιά τους, υπό την εξουσία και τον έλεγχο του ενός, του πατέρα του σπιτιού. Ο όρος αυτός αποκτά ευρύτερη διάσταση κάτω από το ίδιο πρίσμα καθώς ο «οίκος του πατρός» αφορά και το ιδιοκτησιακό καθεστώς, όπου η Ραχήλ και η Λεία αναζητούν το κληρονομικό μερίδιο στην περιουσία του πατέρα τους «μήπως κι έχουμε τάχα ημείς μερίδιο ή κληρονομιά εις τα υπάρχοντα του πατρός μας;» (Γεν. 31,14).

Στην πατριαρχική αυτή οικογένεια συχνά των τριών γενεών, όπως επισημαίνει ο Vasile (2016), τα περιουσιακά δικαιώματα εν δυνάμει θα μεταφερθούν κληρονομικά στους γιους, οι οποίοι όμως, όσο ο πατέρας είναι εν ζωή, είναι ακτήμονες και χωρίς το δικαίωμα διαχείρισης της περιουσίας και ιδιαίτερα της γης που αντιπροσώπευε τον «οίκο». Ο πατέρας,

ως κάτοχος της περιουσίας, είχε το δικαίωμα πώλησης ή δωρεάς της γης μόνο όσο ήταν εν ζωή, επειδή μετά θάνατον οι κληρονόμοι θα μπορούν να έχουν απαίτηση ανάκτησής της.

Ο νόμος της Παλαιάς Διαθήκης ορίζει ότι μετά τον θάνατο του πατέρα του, οι γιοι μοιράζονταν την κληρονομιά μεταξύ τους, έτσι ώστε οι πρωτότοκοι να λαμβάνουν δύο μέρη και οι άλλοι μόνο ένα μέρος (Δευτ. 21, 17). Ο πρωτότοκος θεωρείται ο πρώτος γιος του πατέρα και όχι της μητέρας (Brueggemann, 2010). Έτσι, αν ένας άντρας είχε περισσότερες γυναίκες, μόνο ένα από τα παιδιά που γεννήθηκαν από αυτές θεωρείται πρωτότοκος από τη γέννηση.

Αν ο πατέρας πέθαινε, ο πρωτότοκος είχε το καθήκον να φροντίζει όλες τις συζύγους του πατέρα του που παρέμειναν χήρες και τις άγαμες αδελφές, ανεξάρτητα από ποια μητέρα προήλθε. Αρχικά, η Παλαιά Διαθήκη δεν ανέφερε τίποτα για τα δικαιώματα κληρονομιάς των παιδιών προερχόμενα από παλλακίδες. Στην εποχή των πατριαρχών, τους μεταχειριζόταν σύμφωνα με τη βούληση του πατέρα. Από την άποψη αυτή, έχουμε το παράδειγμα του Αβραάμ, ο οποίος έδωσε μόνο ορισμένα δώρα στους γιους των παλλακίδων και δεν τους θεωρούσε ως κληρονόμους που είχαν τα ίδια δικαιώματα με τα νόμιμα παιδιά του. Από την άλλη πλευρά, ο Ιακώβ αντιμετώπισε ισάξια τους γιους των παλλακίδων του και εκείνων που γεννήθηκαν από νόμιμες συζύγους. Αυτή η στάση του Ιακώβ αργότερα τονίστηκε από το Μωσαϊκό Νόμο, παρέχοντας στα παιδιά που γεννήθηκαν από τις παλλακίδες όμοια δικαιώματα με τα νόμιμα.

Τα κορίτσια δεν κληρονομούσαν πραγματικά περιουσιακά στοιχεία από τους γονείς, αλλά εξασφάλιζαν χρήματα από προίκα, ρούχα και άλλα αγαθά κατά τη διάρκεια του γάμου (Old Testament Theology, 1996). Μόνο εφόσον παντρεύονταν άνδρες της φυλής, θα μπορούσαν να λάβουν γη ως προίκα. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα αν ήταν οι μοναδικοί κληρονόμοι των γονέων τους (Ησ. Ναη 15, 18-19). Αν κάποιος πέθαινε χωρίς να αφήσει πίσω τους κληρονόμους, γιους ή κόρες, οι αδελφοί του γίνονταν κληρονόμοι της προσωπικής του περιουσίας. Αν δεν είχε αδέρφια, το κληρονομικό δικαίωμα περιερχόταν στους θείους (τους αδελφούς του πατέρα) και αν απουσίαζαν και αυτοί, οι πλησιέστεροι συγγενείς θα ακολουθούσαν από την πατρική οικογένεια (Αριθ. 27, 9-11). Σημειώνουμε ότι η μητρική συγγένεια αίματος δεν λαμβάνεται υπόψη επειδή κανείς δεν ήθελε να μεταβιβάσει την κληρονομιά σε άλλη φυλή, την οποία μπορούσε να συμμετάσχει η μητέρα. Επιπλέον, «οι χήρες μπορούσαν να γίνουν κληρονόμοι του συζύγου και έπρεπε να διατηρηθούν ως τέτοιοι

από τους γιους που κληρονόμησαν τον πλούτο ή από τους εγγύτερους κληρονόμους, εφόσον δεν υπήρχαν απόγονοι. (Pressler, 1993). Αφήνοντας τους κληρονόμους, οι χήρες συχνά θεωρήθηκαν αναγκασμένες να επιστρέψουν στο σπίτι των γονιών τους (Γεν. 18, 11 · Λευιτ. 22, 13). Αυτό το κοινωνικό φαινόμενο έκανε τους προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης να καταδικάζουν συχνά την παραμέληση και τον παραγκωνισμό των χήρων (Ησ.1,23 · 10, 2. Ιερ.5, 28. 7, 6. 22, 3, Ιεζ. 22, 7 · Ζαχ. 7, 10 · Μαλαχ. 3, 5).

Οι υιοθετημένοι θα μπορούσαν να έχουν το δικαίωμα στην κληρονομιά. Από αυτή την άποψη, έχουμε το παράδειγμα του πατριάρχη Ιακώβ ο οποίος ενέκρινε τους δύο γιους του Ιωσήφ, του Εφραίμ και του Μανασσή που γεννήθηκαν στην Αίγυπτο και τους έδωσαν κληρονομιά με άλλες φυλές (Γεν. 49, 8-12 · Α' Κορινθίους 5, 1).

3.6.1 Η διαδοχή και η κληρονομιά

Στην Παλαιά Διαθήκη ο Θεός υποσχέθηκε στον Αβραάμ, τον Ισαάκ και τον Ιακώβ τη γη της Χαναάν, όπου θα έρεε μέλι και γάλα (Εξ. 3,8) και οι απόγονοι θα πολλαπλασιάζονταν όπως τα αστέρια στον ουρανό και η άμμος της παραλίας (Γεν.25,17). Η προφητεία εκπληρώθηκε με τη βοήθεια του Θεού και η γη αυτή δόθηκε στο λαό αυτό ως αιώνια κληρονομιά (Γεν.13,1).

Η διατήρηση του δικαιώματος επί αυτής ως νόμιμου δικαιώματος του λαού του Ισραήλ εξαρτιόταν από την εκπλήρωση της αποστολής του, ως ο εκλεκτός λαός του Θεού. Καθώς οι Ισραηλίτες είχαν οριστεί ως κληρονόμοι της γης της Χαναάν δεν μπορούσαν να διαθέσουν αυτή την περιοχή κατά τη βούλησή τους. Το δικαίωμα στην κατοχή είχε κάποια χαρακτηριστικά που προέρχονταν από την πατριαρχική οικογένεια, η οποία είχε καθιερωθεί πλήρως πριν από την εποχή της ύπαρξης του κράτους.

Στο αρχαίο Ισραήλ δεν εντοπίζονται δείγματα γραπτής διαθήκης σε προσωπικό επίπεδο, με τη σημερινή νομική-συμβολαιογραφική έννοια, αλλά πριν αποβιώσει ο πατέρας έκανε μια σχετική διευθέτηση του οίκου του (Β' Βασ.17,23 και Δ' Βασ.20,1). Κατά συνέπεια, έκανε προφορική διευθέτηση για την διαχείριση των περιουσιακών του στοιχείων (Δευτ.21,16. Σοφ. Σειρ.14,13), ακολουθώντας το πλαίσιο των νόμων, των ηθών και εθίμων της εποχής του (Καϊμάκης, 2000). Δυο νομικά κείμενα υφίστανται αναφορικά με

κληρονομικά ζητήματα στο Δευτ.21,15-17 και στο Αριθμ.27,1-11 με μια προσθήκη Αρ.36,6-9, αλλά έχουν να κάνουν με ιδιαίζουσες περιπτώσεις, οι οποίες πρέπει να ερμηνευθούν με συμπληρωματικά στοιχεία που συναντάμε σε διάφορα χωρία.

Ως βασικό κανόνα μπορούμε να εντοπίσουμε ότι δικαίωμα κληρονομιάς έχουν μόνο τα αγόρια (Καϊμάκης, 2000), με τον πρωτότοκο να κατέχει ένα επιπλέον πλεονέκτημα με το να του αποδίδεται το διπλό μερίδιο των πατρογονικών αγαθών (Δευτ.21,17). Όμοια πρακτική απαντάται και στους ασσυριακούς νόμους καθώς και σε νομικά κείμενα στη Νουζού. Νομικά ο πρωτότοκος προστατεύεται ακόμα κι αν ο πατέρας θελήσει να δείξει εύνοια στον γιο κάποιας γυναίκας που πιθανόν ο πατέρας να προτιμάει εις βάρος του πρωτότοκου (Δευτ.21,15-17). Βάσει του παραπάνω νόμου καταδικάζεται ο Αβραάμ όταν εκδιώκει τον Ισμαήλ, πρωτότοκο γιο του που είχε αποκτήσει με τη δούλη της Σάρρας, Αγαρ (Γεν.21,10εξ.) και ο Δαβίδ που δείχνει σαφή προτίμηση προς το πρόσωπο του Σολομώντα έναντι του Αδωνία (Α΄Βασ.1,17).

Πιθανολογείται, σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000), πως μόνο τα κινητά αγαθά μοιράζονταν προκειμένου τα ακίνητα (συμπεριλαμβανομένου και του σπιτιού) να παραμείνουν αδιαίρετα στον πρωτότοκο γιο. Στο Δευτ.25,5 μπορεί να δοθεί ερμηνεία που αναφέρεται στους αδελφούς που συγκατοικούν. Στην αρχαιότητα ο Ισραήλ, όπως και στους κώδικες της Μεσοποταμίας οι γιοι που προέρχονταν από με σκλάβες παλλακίδες δεν είχαν κληρονομικά δικαιώματα, εκτός εάν είχε προηγηθεί υιοθεσία και είχαν γίνει δεκτά ως νόμιμα παιδιά από τις κανονικές συζύγους (Καϊμάκης, 2000). Η Σάρρα δεν επιθυμεί να κληρονομήσει μαζί με τον Ισαάκ και ο Ισμαήλ, ο υιός της δούλης, την περιουσία του πατέρα τους (Γεν.21,10) και κατά συνέπεια ο Αβραάμ κληροδοτεί τα αγαθά του στον Ισαάκ και προσφέρει μόνο δώρα στα παιδιά που έχει αποκτήσει με τις παλλακίδες (Γεν.25,5-6). Η Σάρρα φαίνεται πως δεν θυμάται πως είχε υιοθετήσει τον Ισμαήλ και τον είχε αποδεχθεί ως δικό της τέκνο (Γεν.16,2). Άρα, ο πρωτότοκος Ισμαήλ είχε κληρονομικά δικαιώματα που του στερήθηκαν κατά την εκδίωξη του, γεγονός που ακούσια προβαίνει ο Αβραάμ και θλίβεται για αυτό (Γεν.21,11).

3.6.2 Κληρονομικά δικαιώματα στους πρωτότοκους

Κατά τη διάρκεια των χρόνων της Παλαιάς Διαθήκης τα κληρονομικά δικαιώματα που αφορούσαν την πατρική περιουσία και τους πόρους του «οίκου» ήταν σημαντικής βαρύτητας. Σε μια προσπάθεια διατήρησης της συνέχειας της οικογένειας και εξασφάλισης της ιδιοκτησίας μέσα στα πλαίσια αυτής ο βασικός κανόνας ήταν ότι το δικαίωμα στην κληρονομιά να μεταβιβάζεται στο μεγαλύτερο αρσενικό παιδί, εκτός αν ο πατριάρχης της οικογένειας για οποιουδήποτε λόγους ήθελε να αποφασίσει διαφορετικά.

Στο κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης αναγνωρίζεται αυτή η πρωταρχικής σημασίας διαδικασία ως ο βιβλικός κανόνας της πρώτης γενεάς και στην οικογένεια του Νώε, όπως γνωρίζουμε, όταν ήρθε ο χρόνος ο Νώε να δώσει τα κληρονομικά δικαιώματα των πόρων του ευνόησε τον Σημ σε σχέση με τον αδερφό του Ιάφεθ για το μόνο λόγο ότι ήταν πρωτότοκος (Γεν.9,26-27). Το θέλημα του πατρός μπορούσε να είναι όμως και διαφορετικό όπως εμφανίζεται στο λόγο του Νώε «ο Θεός θέλει πλατύνει τον Ιάφεθ και θέλει κατοικήσει εν ταις σκηνές του Σημ, ο δε Χανααν θέλει είσθαι δούλος εις αυτόν» (Γεν. 9,27), αν και ο Ιάφεθ είναι ο νεότερος γιος του και στον Ισαάκ, που ευνοεί τον Ιακώβ σε σχέση με τον Ησαύ (Γεν. 27, 27-29).

Η διαθήκη είναι η περίπτωση μιας συνθήκης όπου ο εκχωρητής δεν μπορεί να εκδηλώσει πλέον τις προθέσεις του, αφού δε βρίσκεται εν ζωή. Στα βιβλικά χρόνια η εξασφάλιση της μεταβίβασης των δικαιωμάτων επί των κληρονομικών πόρων και προκειμένου να μην εμφανιστούν διαφορές ανάμεσα τους κληρονόμους, απαιτούσε ο πατριάρχης να εφαρμόζει ακριβείς διατυπώσεις και ενέργειες. Στη Βίβλο ο Ισαάκ έχει την πρόθεση να κληροδοτήσει τον πρωτότοκο γιο του Ησαύ, αλλά με τη μεσολάβηση της Ρεβέκκας και με δόλιο τρόπο οι ευλογίες του μεταφέρονται στον Ιακώβ, χωρίς πλέον να μπορεί αυτό να αλλάξει (Γεν. 27,39-40).

Στην περίπτωση των άυλων περιουσιακών στοιχείων η δυνατότητα διαχείρισης και φύλαξής τους διαφοροποιείται σε σχέση με τα υλικά στο γεγονός ότι, από τη στιγμή που δεν έχουν φυσική μορφή, είναι πιο δυσδιάκριτος ο εντοπισμός τους, η εξασφάλιση της κατοχής τους και η μεταβίβασή τους. Ωστόσο, μεταβίβαση άυλων δικαιωμάτων καταγράφεται στη Βίβλο, όπως είναι η περίπτωση παράδοσης των δικαιωμάτων του πρωτότοκου, τα λεγόμενα «πρωτοτόκια», από τον Ησαύ στον Ιακώβ με αντάλλαγμα ένα πιάτο φακής (Γεν. 25,33). Η απαίτηση του όρκου για τη μεταβίβαση άυλων πόρων αποτελεί κατά τον Miller (2013)

καθορισμένη νομική ενέργεια που εξασφαλίζει ότι δε θα υπάρχει παρανόηση για τη διαδικασία και το περιεχόμενο της μεταβίβασης και ότι δε θα αμφισβητηθούν οι τίτλοι που αποκτήθηκαν και στην περίπτωση που προέκυπταν συνθήκες όπως αμφιβολίες του εκχωρητή ή αδικίες κατά τη μεταβίβαση, η ισχύς του όρκου δεν αποδυναμώνεται και σε καμία περίπτωση δεν ήταν εμπόδιο.

3.6.3 Κληρονομικό δικαίωμα στα επαγγέλματα

Πολλές φορές οι εργασίες ενός εργαστηρίου πραγματοποιούνταν σε οικογενειακά οικήματα, με τον πατέρα να μεταλαμπαδεύει τις επαγγελματικές του γνώσεις στον υιό με την συνδρομή κάποιων σκλάβων ή μισθωτών εργατών. Όπως γίνεται μέχρι και τις ημέρες μας στους δρόμους των πόλεων της Ανατολής να συγκεντρώνονται οι συντεχνίες και τα ίδια επαγγέλματα κατά συστάδες, έτσι και τότε οι τεχνίτες διαφόρων ειδικοτήτων εργάζονταν στο ίδιο σημείο, καθιστώντας την παράδοση των επαγγελμάτων σε κληρονομική περνώντας από γενιά σε γενιά. (Καϊμάκης, 2000). Χαρακτηριστικό παράδειγμα η φυλή των Βενιαμινιτών, οι οποίοι ήταν εξειδικευμένοι τεχνίτες στην επεξεργασία μετάλλου και ξύλου (Εσδ.11,35). Μάλιστα με την πάροδο του χρόνου και κυρίως κατά την ελληνορωμαϊκή εποχή είχαμε την οργάνωση σε συντεχνίες των ατόμων που ασκούσαν την ίδια τέχνη με τον αρχηγό της κάθε συντεχνίας να κατέχει τον τίτλο του «πατέρα» και τα υπόλοιπα μέλη να τιτλοφορούνται ως «γιοι» (Καϊμάκης,148).

3.7 Ανθρώπινα Δικαιώματα

Τα νομικά συστήματα της αρχαίας Εγγύς Ανατολής, συμπεριλαμβανομένου του αρχαίου Ισραήλ, αναγνώρισαν ότι τα ανθρώπινα όντα θα μπορούσαν να αποτελούν μορφές ιδιοκτησίας. Οι γυναίκες όπως αναφέρθηκε προηγούμενα αποτελούσαν μια ιδιόμορφης μορφής ιδιοκτησία μέσα στο γάμο και στην οικογένεια. Οι σκλάβοι επίσης είναι ένα προφανές παράδειγμα, καθώς η Αγία Γραφή περιέχει πολλές αναφορές σε συναλλαγές στις οποίες αγοράζονται, πωλούνται ή μεταβιβάζονται σκλάβοι (π.χ.Γεν.16,3,Λευτ. 22,11. 25,39). Η ιδιότητα του δούλου ως περιουσίας επιβεβαιώνεται από κανόνες περί αδικοπραξίας που απαιτούσαν από τους τραυματίες να καταβάλλουν αποζημίωση στον ιδιοκτήτη για βλάβη που πραγματοποιήθηκε σε τέτοιο αριθμό (Παρ. 21,32). Ο βιβλικός νόμος ωστόσο έλαβε υπόψη και την ανθρωπινή οντότητα των δούλων. Ο νόμος τιμωρεί τους πλοιάρχους που κτύπησαν

τους σκλάβους τους υπερβολικά σοβαρά (Παρ 21,20 · 21, 26-27), αν και επιτρεπόταν μικροί ξυλοδαρμοί (Παρ. 21,21). Οι σκλάβοι δικαιούνταν να λαμβάνουν επαρκή διατροφή (Εξ. 22,11) και απαλλάσσονταν από την υποχρέωση να εργάζονται το Σάββατο (Παρ. 23,12). Οι υπάλληλοι που δεν κρατήθηκαν ως δούλοι ήταν επίσης, κατά κάποιον τρόπο, μια μορφή ιδιοκτησίας (Ιώβ 1, 3). Περιλαμβάνονται στον κατάλογο των περιουσιακών στοιχείων που υπόκεινται στην εντολή του Δεκαλόγου ενάντια στην επιδίωξη (Εξ.20,17).

Παρόλα αυτά, οι υπηρέτες μπορούν να θεωρηθούν ως ιδιοκτησία μόνο με την αδύναμη έννοια αυτής της λέξης, όπως επισημαίνει ο Miller (2013). Θα μπορούσαν να ανέλθουν σε θέσεις εξουσίας (Παρ. 14,35) και να λάβουν δικαιώματα κληρονομικής διαδοχής κληρονόμων (Γεν.15,3) ή ως ανταμοιβή για υπηρεσία (Παρ.17,2). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επιθυμία του Αβραάμ, προτού αποκτήσει τέκνα, να μεταβιβάσει την περιουσία του στον Ελιέξερ, υίο της δούλης Μασέκ που είχε γεννηθεί εντός του «οίκου» του (Γεν.15,3), προχωρώντας σε ένα είδος άτυπης υιοθεσίας. Οι υπηρέτες των Ισραηλιτών έπρεπε να απελευθερωθούν μετά από έξι χρόνια (Εξ. 21,2, Δευτ.15,12), χωρίς να ισχύει το ίδιο για τις συζύγους και τα παιδιά τους (Εξ.21,2-3). Σύμφωνα με το Miller (2013) οι υπηρέτριες που εξαγόραζαν για γάμο έπρεπε να απελευθερωθούν αν δεν ευχαριστούσαν τους κυρίους τους. Εάν παντρεύονταν τον κύριό τους ή τον γιο του, δικαιούνταν την προστασία που παρέχονταν στις συζύγους (Εξ. 21, 7-11).

3.7.1 Οι θεσμός των αγγαρειών

Οι «αγγαρείες» αποτελούσαν μια συνηθισμένη πρακτική σε όλη την περιοχή της αρχαίας Μέσης Ανατολής και αφορούν τις επιβεβλημένες χειρωνακτικές εργασίες για την αποπεράτωση μεγάλων έργων. Οι ασσυριακοί νόμοι επιβάλουν ως ποινή σε κάποιους ενόχους την καταναγκαστική εργασία προς όφελος του βασιλιά για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Εξάλλου οι Ισραηλίτες ανασύρουν εικόνες από την ιστορική τους μνήμη των αγγαρειών των προγόνων τους στην Αίγυπτο (Εξ.1,11-14 και 5,4-19εξ.), που να περιελάμβανε και άλλους λαούς υπό την υποτέλεια του Φαραώ (Καϊμάκης,2000).

Ο θεσμός των αγγαρειών, με τις δύσκολες παραμέτρους του, έχει τις απαρχές του στην έναρξη της βασιλείας που ο ίδιος ο λαός αιτήθηκε (Α΄Βασ.8,12 και 16,17). Στο Β΄Βασ.12,31 οι Αμμωνίτες υποχρεώνονται, ως ηττημένοι, σε αγγαρείες από τον βασιλιά

Δαβίδ. Ο λαός που είχε υποστεί ήττα υποχρεούνταν να προσφέρει αγγαρείες στον νικητή (βλ.σχ.Ησ.31,8 και Θρήνοι 1,1). Στο Β΄Βασ.20,24 εντοπίζεται και η πιθανότητα ύπαρξης ενός υπουργού του Δαβίδ αρμόδιου σε ζητήματα αγγαρειών. Την εποχή του Σολομώντα επιτείνεται αυτή η πρακτική δεδομένου ότι για τα μεγαλειώδη έργα του, όπως το κτίσιμο του παλατιού, του Ναού του, των τειχών της Ιερουσαλήμ και των κοντινών πόλεων (Γ΄Βασ.9,15-19), απαραίτητη προϋπόθεση ήταν μεγάλος αριθμός εργατικού δυναμικού για τις χειρωνακτικές αυτές εργασίες.

Όπως αναφέρει ο Καϊμάκης (2000),μεγάλος αριθμός δημοσίων σκλάβων χρησιμοποιήθηκε τόσο για την επάνδρωση του στόλου στην Ερυθρά Θάλασσα όσο και για τα εργαστήρια στην Ετσιόν-Γκεμπέρ πιθανολογώντας ότι με την συμβολή τους να αποπερατώθηκαν τα μνημειώδη έργα του Σολομώντα, με το Γ΄Βασ.9,20-22 να αναφέρει πως οι απόγονοι των ηττημένων Χαναναίων εργάστηκαν γι' αυτά, προκειμένου να γλιτώσουν το ανάθεμα, δηλαδή τον θάνατο.

Ο Καϊμάκης (2000) αναφέρει πως οι Ισραηλίτες παραχωρούσαν στον βασιλιά αποκλειστικά στρατιωτικούς και αξιωματικούς, η οποία όμως είναι μεταγενέστερη πληροφορία και σε φάση που φθίνει η μοναρχία (Β΄Παρ.2,16-17 και 8,7-9). Επιπλέον το ίδιο κείμενο μας πληροφορεί πως οι μοναδικοί υποχρεωτικά εργαζόμενοι ήταν οι ξένοι που διαβιούσαν στη γη του Ισραήλ. Σε προγενέστερο κείμενο όμως ο Σολομώντας εμφανίζεται να ζητά την συνδρομή των ανδρών όλου του Ισραήλ (Γ΄Βασ.5,27) για μια συγκεκριμένη αγγαρεία που τελικά απαριθμούν σε τριάντα χιλιάδες εργάτες που πήγαιναν ανά δέκα χιλιάδες εναλλάξ στο Λίβανο για να μεταφέρουν ξύλα (Γ΄ Βασ.5,20-23), εβδομήντα χιλιάδες να κουβαλούν την πέτρα και ογδόντα χιλιάδες να την λαξεύουν με οικοδόμους και ξυλουργούς με τον Χειράμ ως επικεφαλή (Γ΄Βασ.5,29-32). Μια αγγαρεία επανδρώνεται με αξιωματικούς και επιτηρητές (Γ΄Βασ.5,30).

Μια ανάλογη επιβεβλημένη αγγαρεία στάθηκε αφορμή για να επαναστατήσει ο Ιεροβοάμ (Γ΄Βασ.11,26 εξ.) και να επέλθει το σχίσμα στα δυο βασίλεια. Στη βασιλεία του Ασσά ο βασιλιάς ζήτησε για να ενδυναμωθούν τα τείχη της Γκεμπά και της Μιτσιμπά από όλο τον πληθυσμό του Ισραήλ μηδενός εξαιρουμένου (Γ΄Βασ.15,22). Η αγγαρεία δεν εφαρμοζόταν αδιαμαρτύρητα από τον κόσμο κι έτσι έχουμε τον προφήτη Ιερεμία, προασπίζοντας έτσι τα δικαιώματα των εργαζομένων, να κατηγορεί τον Ιωακείμ που έχτισε το παλάτι του αδικώντας τους ανθρώπους που εργάστηκαν χωρίς να πληρωθούν για την

εργασία τους, (Ιερ.22,13). Ο προφήτης Νεεμίας επίσης μας πληροφορεί ότι για την ανακαίνιση των τειχών της Ιερουσαλήμ και για την περαιτέρω βελτίωση του δημοσίου κοινόκτητου ακινήτου με στόχο την προάσπιση της δημόσιας ασφάλειας, υπήρξαν ομάδες που πρόσφεραν εθελοντική εργασία, με μόνη εξαίρεση τους αξιωματούχους της Θεκόα που αρνήθηκαν να συνδράμουν.

3.8 Συμπεράσματα

Μετά από μια μακροχρόνια περίοδο αιχμαλωσίας οι Ισραηλίτες καθοδηγούμενοι από τον Μωυσή κάνουν την Έξοδο από την Αίγυπτο μέσα στην έρημο με νομαδική αρχικά οργάνωση. Μέχρι και την τελική τους εγκατάσταση στην γη της επαγγελίας, στο γεωπολιτικό σημείο της Χαναάν, η μορφή της ζωής τους είναι ημινομαδική, ενώ μετά την εγκατάστασή τους γίνονται και καλλιεργητές γης, δίνοντας προτεραιότητα στην κάλυψη τόσο των αναγκών της οικογένειας όσο και της φυλής τους. Η οργάνωση τους σε φυλές με κοινούς δεσμούς αίματος υπήρξε καθοριστική ως προς την επιβίωση και τη διατήρηση της κοινωνικής τους συνοχής με κοινά ήθη, έθιμα, και θεσμούς στη βάση της κοινής πίστης στον έναν και μοναδικό Θεό της Παλαιάς Διαθήκης, ο οποίος ήταν ο ιδιοκτήτης της γης και των υλικών και άυλων αγαθών επί αυτής, ενώ ο λαός του Ισραήλ ήταν ο επικαρπωτής και διαχειριστής αυτής.

Η διαθήκη αυτή του Θεού προς τον εκλεκτό λαό Του προϋποθέτει τη υπακοή στο Νόμο Του όπως τους δόθηκε με το Δεκάλογο. Η γη της επαγγελίας μοιράστηκε με κλήρο στους επικαρπωτές της περιουσίας του Θεού με τη συμφωνία της μεταβίβασης του κληροδοτήματος αυτού μέσω της οικογενειακής διαδοχής και πάντα με τη συμμόρφωση στο θέλημά Του. Με την όγδοη εντολή «Ου Κλέψεις» (Εξ.20,14), η οποία προέβλεπε και δικαιώματα ιδιοκτησίας, όχι μόνο αναγνωρίστηκε η αρχή της ατομικής ιδιοκτησίας, αλλά επίσης θεωρήθηκε ως ποινική πράξη κάθε προσπάθεια να παρθεί η εν λόγω περιουσία από ένα άτομο με δόλιο τρόπο και στη συνέχεια να θεωρηθεί ως δική του.

Με τη σταδιακή διαμόρφωση των φυλών η διοικητική οργάνωση επαφίεται στους αρχηγούς των φυλών, οι οποίοι με το θεσμικό τους αυτό ρόλο ασκούν δικαίωμα ζωής και θανάτου τόσο στην οικογένεια όσο και στην φυλή. Η εύρυθμη οργάνωση της κοινωνίας την εποχή της Παλαιάς Διαθήκης κι η ειρηνική συνύπαρξη και διευθέτηση των διαφορών μεταξύ των Ισραηλιτών, επαφίονταν στο θεσμό της οικογένειας, στις μεταξύ τους σχέσεις, και στο

ρόλο του καθενός μέσα στα πλαίσιά της σε συνδυασμό με τη νομολογία ως ακρογωνιαίό λίθο. Η οικογένεια-οίκος ως θεσμός είχε ως βασική αρχή τη μονογαμία κι ως αδήριτη ανάγκη την απόκτηση πολλών τέκνων για αύξηση της ισχύος της και συμπεριλάμβανε μέλη πολλών γενεών μαζί με τους δούλους τους ξένους, τις χήρες και τα ορφανά που βρίσκονται υπό την προστασία του αρχηγού. Σε επίπεδο ανθρωπίνων δικαιωμάτων η γυναίκα ανήκει στο σύζυγό της, σπάνια έχει κάποιο περιουσιακό δικαίωμα, ακόμη και σε περίπτωση χηρείας και δεν ενσωματώνεται πλήρως στην οικογένεια ή τη φυλή παρά μόνο όταν τεκνοποιήσει και προσφέρει διαδόχους, οι οποίοι με τη σειρά τους θα καρπωθούν την οικογενειακή περιουσία. Δεν μπορεί να πάρει διαζύγιο και η απιστία και η πορνεία τιμωρούνται με λιθοβολισμό και καύση.

Τα κληρονομικά δικαιώματα αφορούσαν ένα μεγάλο εύρος των θεσμών της εποχής της Παλαιάς Διαθήκης και κυρίως τη διαδοχή μέσα στην οικογένεια και τη φυλή. Οι άρρενες είναι αυτοί που κληρονομούν κινητή και ακίνητη περιουσία των πατέρων τους ακολουθώντας με ευλάβεια το θεσμό της κληρονομικής διαδοχής, με κύριο χαρακτηριστικό τους το θεσμό των πρωτοτοκίων, ενώ τα κορίτσια σπάνια κληρονομούν και προκειμένου να παραμείνουν τα αγαθά εντός της φυλής, επικρατεί η συνήθεια να παντρεύονται νέους από την ίδια τους την φυλή.

Ο Μωσαϊκός Νόμος ήταν η εντολή του Θεού προς το λαό και αφορούσε τη σχέση του μαζί Του, την καθημερινή ζωή, τη διαχείριση της περιουσίας Του και τη διαφύλαξη ως κόρη οφθαλμού των δικαιωμάτων επί αυτής, όπως φαίνεται στους κανονισμούς για το Σαββατικό και το Ιωβηλαίο έτος. Στη γη της Χαναάν οι Ισραηλίτες πρέπει να διατηρήσουν την ελευθερία που απόκτησαν κι η θρησκευτική νομοθεσία προστάτευε μέσω των κανόνων αυτών του κώδικα της Διαθήκης τα προσωπικά και τα περιουσιακά δικαιώματά τους. Δίνοντας εκ νέου το δικαίωμα ιδιοκτησίας ή εξαγοράς της γης, η πατρική περιουσία, συμπεριλαμβανομένων των χωραφιών και των σπιτιών, περιερχόταν ξανά στην ιδιοκτησία των αρχικών κατόχων τους. Με την άφεση αμαρτιών καθαριζόταν η χώρα από κάθε μόλυσμα, γινόταν άφεση χρεών και απελευθέρωση δούλων και σκλάβων.

Μέσα από τους κόλπους της φυλής αναδεικνύονται αρχικά κάποιες ηγετικές μορφές ενώ αργότερα, μετά την διανομή της γης της Χαναάν στις φυλές, εντοπίζουμε την σταδιακή ανάπτυξη του θεσμού της βασιλείας, η οποία υπόκειται στην κληρονομική διαδοχή, και την συγκέντρωση της δύναμης σε ένα πρόσωπο που ασκεί την εξουσία στην αμφικτιονία των

φυλών. Η ισχύς κι ο πλούτος του βασιλιά αντικατοπτρίζονται στην περιουσία του η οποία προέρχεται από την εκμετάλλευση χωραφιών, κοπαδιών και προϊόντων, δώρα, την ανταλλαγή, κατάσχεση, κατάληψη αφημένων περιουσιών, τις εμπορικές συναλλαγές, τις βιοτεχνικές δραστηριότητες, την εκμετάλλευση δικαιωμάτων εισαγωγών και μεταφορών, τον ισχυρό στόλο και την είσπραξη φόρων υποτέλειας, εκμεταλλεύομενος το θεσμό των δούλων και των αγγαρειών.

Η οικονομική ανάπτυξη οδηγεί στην δημιουργία επαγγελματιών με κληρονομικό χαρακτήρα κι αργότερα στη δημιουργία κλειστών συντεχνιών. Χωρίς ουσιαστική κοινωνική διαστρωμάτωση διακρίνουμε φτωχές και πλούσιες οικογένειες με διαφορετικά δικαιώματα ή υποχρεώσεις λόγω της οικονομικής τους κατάστασης και των αγαθών που κατείχαν. Η εμπορική δραστηριότητα περιοριζόταν στον αντιπραγματισμό καθώς το κατεξοχήν εμπόριο ήταν στη δικαιοδοσία του βασιλιά κι η συμμετοχή στην κοινωνική και λατρευτική ζωή των παρεπιδημούντων ξένων γινόταν υπό προϋποθέσεις.

Η κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή των βιβλικών χρόνων του Ισραήλ κυριαρχούνταν από το θεοκρατικό Νόμο και τους αντίστοιχους θεσμούς σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας. Χαρακτηριζόταν από το οικογενειακό αίσθημα της διαδοχής ως υποχρέωση κι ως καθήκον προς το Θεό και τη φυλή, προκειμένου να διαφυλάξουν την περιουσία του Θεού που τους είχε εμπιστευθεί. Η απληστία που εμφανίστηκε στην ιστορική πορεία του λαού από μερίδιο των ανθρώπων του κι από τους βασιλείς κατά τη διαχείριση της περιουσίας αυτής, στηλιτεύτηκε από τους προφήτες ως εμπόδιο για τη σωτηρία του ανθρώπου σύμφωνα με το Νόμο του Θεού. Η γη αποτέλεσε από τη πρώτη στιγμή της εγκατάστασής τους στη Γη της Επαγγελίας και τη διανομή της με κλήρο, το βασικό τους περιουσιακό στοιχείο και προνόμιο το οποίο προσπάθησαν μέσα από συγκεκριμένες διαδικασίες να διαχειριστούν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑ ΔΙΑΘΗΚΗ

4.1 Εισαγωγή

Σε αυτό το κεφάλαιο θα γίνει παρουσίαση θεμάτων απόκτησης και διαχείρισης περιουσιακών αγαθών στην Παλαιά Διαθήκη, ξεκινώντας από τον κήπο της Εδέμ έως την εποχή της βασιλείας με την καθιέρωση του τιμαρίου ως μονάδα εμβαδού της γης. Το κεφάλαιο εστιάζει σε θέματα σχετικά με τα όρια της ιδιοκτησίας, τις διαδικασίες μίσθωσης της γης, στις διαδικασίες μεταβίβασης ακίνητης αλλά και κινητής περιουσίας, και γίνεται αναφορά στην παρακαταθήκη, τα δάνεια, το ενέχυρο και την περίπτωση κλοπής τόσο της κινητής όσο και της ακίνητης περιουσίας.

4.2 Η προσωπική ιδιοκτησία και το δίκαιο κατοχής

Σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000) η οικονομική μονάδα της εποχής ήταν η οικογένεια-οίκος που σε ειρηνικές συνθήκες κατέχει μια περιοχή γης, καλλιεργεί τα χωράφια της και απολαμβάνει τους καρπούς της (Γ.Βασ.5,5.Μιχ.4,4 .Ζαχ.3,10). Η σύνδεση του ατόμου με το κομμάτι γης που καλλιεργεί και που προέρχεται, κατά βάση, από κληρονομιά από τους γονείς του, ήταν ουσιαστική, όπως για παράδειγμα με το αμπέλι του Ναβουθαί που ο βασιλιάς Αχαάβ το επιθυμεί, αλλά ο τελευταίος δεν μπορεί να του το αποσπάσει με έννομο τρόπο (Γ' Βασ.21). Το πρότυπο λοιπόν ήταν η οικογένεια να διατηρεί τη γη της φροντίζοντας να μην γίνει εκποίηση ή γενικά να μην περιέλθει η κληρονομική περιουσία σε άτομα ξένα.

Τα αγαθά και η περιουσία μπορούσαν να αποκτηθούν μέσω της κληρονομιάς και μοιραζόντουσαν με δίκαιο τρόπο (Δευτ. 21,16). Ο μεγαλύτερος γιος, κατά την ύστερη περίοδο του Ισραήλ, λάμβανε διπλό μερίδιο σύμφωνα με τον μωσαϊκό νόμο, αλλά αυτό φαίνεται να θεωρείται από το νόμο μάλλον ως αποζημίωση ή αμοιβή καθώς ο πρωτότοκος, πέραν του να είναι κληρονόμος, λειτουργεί και ως εκτελεστής της θέλησης του πατρός και δικαιούται να λάβει μεγαλύτερο μέρος από τους υπόλοιπους κληρονόμους. Ωστόσο, όπως

αναφέρει και ο Kaiser (2012), τα αγαθά ή η περιουσία μπορεί να κερδηθεί με την εργατικότητα (Παρ.10,4 .13, 4 . 14,23), τη σοφία (Παρ. 3,16 24, 3) ή με την ανάπτυξη της διορατικότητας (Παρ. 14,15). Ειδικότερα, το βιβλίο των Παροιμιών τόνιζε τα πλεονεκτήματα της εργασίας με υπερηφάνεια, ικανοποίηση και αριστεία (Παρ. 12,24)

Όλοι οι προφήτες καταδικάζουν την απληστία για την απόκτηση πλούτου, αλλά δεν προσδιορίζουν την ποσότητα της έγγειου περιουσίας που πρέπει να κατέχει κάποιος, ούτε καθορίζουν τις διαδικασίες για την απόκτηση του. Κατά τον Miller (2013) η υλική προσωπική περιουσία, χρυσός ή ασήμι, καλλιέργειες, υφάσματα, πρόβατα και βόδια κ.ο.κ., παρουσίασε λιγότερα προβλήματα για το δίκαιο στη βιβλική εποχή. Ο λόγος είναι ότι η κυριότητα των περιουσιακών στοιχείων καθορίζεται από το γεγονός της κατοχής, όπου ο ιδιοκτήτης διατηρεί τα στοιχεία υπό την κυριαρχία και τον έλεγχό του εμποδίζοντας έτσι τους άλλους να διεκδικήσουν δικαιώματα επί αυτών.

Παρ'όλα αυτά η προσωπική ιδιοκτησία δημιούργησε τα δικά της προβλήματα, ιδίως στην περίπτωση που ήταν φορητά είδη και μπορούσαν να αφαιρεθούν από έναν κλέφτη. Οι κλοπές προσωπικής περιουσίας φαίνεται ότι ήταν κοινές στο αρχαίο Ισραήλ, όπως αποδεικνύεται από την ύπαρξη νομοθεσίας και ηθικής επίλυσης που έχει σχεδιαστεί για να αντιμετωπίσει το ζήτημα (Εξ 22,1-4 . Ζαχ, 5,3-4, Ιερ 7,9). Θα μπορούσαν, όπως αναφέρει ο Miller (2013) να προκύψουν διαφωνίες σχετικά με την κυριότητα, δημιουργώντας κίνδυνο συμπλοκών, αν δεν επιλυθούν με ειρηνικό τρόπο όπως γίνεται στη διαμάχη μεταξύ Ιακώβ και Λάβαν (Γεν.31,19 . 31,30-35). Οι βιαιοπραγίες θα μπορούσαν να είναι ένα πρόβλημα κι η Αγία Γραφή παρέχει κανόνες που διέπουν την κατάσταση, ακόμα και στην περίπτωση όπου κάποιος αναθέτει τη φύλαξη προσωπικής περιουσίας σε έναν γείτονα και ο γείτονας αποτυγχάνει να αποτρέψει κλοπή ή ζημιά (Εξ. 22,10). Έτσι η Αγία Γραφή απαιτεί ότι αν τα μέρη δεν μπορούν να επιλύσουν μια διαφωνία μεταξύ τους, θα πρέπει να υποβάλουν το θέμα σε έναν δικαστή (Εξ. 22,9).

Ίσως το πιο δύσκολο ζήτημα για τον βιβλικό νόμο της προσωπικής περιουσίας περιλάμβανε μελλοντικά συμφέροντα. Πώς αντιμετωπίζει ο νόμος τις διαφορές μεταξύ των συμβαλλομένων που έχουν συνάψει σύμβαση μεταβίβασης προσωπικών ειδών σε μελλοντική ημερομηνία; Δυσχέρειες προκύπτουν επειδή η ιδιοκτησία, που δεν υπάρχει ακόμη, δεν μπορεί να οριστεί απόλυτα στο πλαίσιο της σύμβασης. Όταν έρθει ο χρόνος για την παράδοση, υπάρχει πάντοτε ο κίνδυνος ο πωλητής να ισχυριστεί ότι απαιτούνται πάρα πολλά, ή ότι ο

αγοραστής που παραδίδει πολύ λίγα, ή τα μέρη ενδέχεται να διαφωνούν σχετικά με την ποιότητα, όταν ο αγοραστής ισχυρίζεται ότι η ποιότητα του παραδοθέντος αντικειμένου είναι πολύ χαμηλή και ο πωλητής ισχυρίζεται ότι ο αγοραστής ζητά περισσότερα από όσα είχε ζητηθεί στην αρχική συμφωνία.

Η Αγία Γραφή, όπως επισημαίνει ο Miller (2013), εξετάζει τις διαφορές σχετικά με τη μελλοντική παράδοση προσωπικής ιδιοκτησίας στις αφηγήσεις του Ιακώβ και του Λάβαν. Ο Λάβαν και ο Ιακώβ συμφωνούν ότι σε αντάλλαγμα για την εκτροφή των κοπαδιών του πρώτου ο Ιακώβ να κρατήσει τα σκουρόχρωμα ή τα ζώα με τις κηλίδες που γεννήθηκαν το διάστημα που τα φρόντιζε (Γεν.30,32). Η διευθέτηση αυτή είναι αποτελεσματική, επειδή ο Λάβαν μπορεί εύκολα να ελέγξει εάν ο Ιακώβ κρατά ζώα εκτός από αυτά που ορίζονται στη σύμβαση (Γεν.30,33). Ο Ιακώβ βέβαια χειρίζεται την κατάσταση προς οφελός του επηρεάζοντας τα αποτελέσματα αναπαραγωγής, αλλά το συμβόλαιο που προτείνει δίνει ένα οικονομικό νόημα υπό κανονικές συνθήκες.

4.3 Ακίνητη περιουσία και ο Κήπος της Εδέμ

Η κατοχή περιουσίας θεωρείται μοναδικό προνόμιο, καθώς επιτρέπει στον ιδιοκτήτη της να απολαμβάνει όλα τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτό, όπως το δικαίωμα στην κατοχή, στη χρήση και στη διάθεση αυτής. Η ιδιαιτερότητα της φύσης του περιουσιακού δικαιώματος που προκύπτει στο Νόμο της Παλαιάς Διαθήκης είναι ότι το προνόμιο της ιδιοκτησίας της Γης της Επαγγελίας ανήκει στο Γιαχβέ και ο εβραϊκός λαός ήταν ο επικαρπότης αυτής.

Η Αγία Γη ήταν η γη που ο Θεός είχε υποσχεθεί στους Πατριάρχες - Αβραάμ, Ισαάκ και Ιακώβ (Γεν. 12, 7 · 13,15 · 15,18 · 26, 4 · Παρ. 32 , 13 · Δευτ. 35-36). Αναφερόμενοι στα κληρονομικά δικαιώματα σχετικά με τη γη διαπιστώνουμε ότι εάν κάποιος αποβιώσει δεν διαμοιραζόταν όπως τα υπόλοιπα αγαθά αλλά περιερχόταν στον πρωτότοκο παραμένοντας αδιαίρετη. Σε περίπτωση που κάποιος δεν έχει αγόρια το μερίδιο αποδίδεται στις κόρες του (Αρ.27,7-8) με την προϋπόθεση να συνάψουν γάμο με άντρα από την φυλή τους για να μην περιέλθει το μερίδιο τους σε άλλη φυλή (Καϊμάκης, 2000).

Εντελώς διαφορετική ήταν η περίπτωση της οικειοθελούς παραχώρησης ενός αγρού από τον Ορνά στον βασιλιά Δαβίδ για την οικοδόμηση θυσιαστηρίου και αργότερα του ναού του Σολομώντος (Β΄ Βασ. 24,18εξ.). Στην Πεντάτευχο υπάρχουν λεπτομερείς διατάξεις κληρονομικού δικαίου (δικαιώματα πρωτοτόκων, ατέκνων συζύγων, θυγατέρων, τέκνων από παλλακίδες κ.ά.). Η πατρική περιουσία δεν χανόταν ακόμα και όταν κάποιος την εγκατέλειπε για μεγάλο διάστημα εξαιτίας ανωτέρας βίας (π.χ. λιμού). Τα κληρονομικά δικαιώματα διατηρούνταν και μετά την πώληση. Ο πωλητής μπορούσε να διεκδικήσει την περιουσία του καταβάλλοντας στον αγοραστή το τίμημα. (<https://www.pemptousia.gr/2012/12/palea-diathiki-ke-diachronikes-axies/>)

Ο Κήπος της Εδέμ είναι ένα κομμάτι της ακίνητης περιουσίας, ένα οικόπεδο με όρια και μια συγκεκριμένη θέση. Τα δέντρα στον κήπο είναι επίσης ιδιοκτησία προσαρτημένα στον κήπο κι ο Θεός διαθέτει τον κήπο και τον χρησιμοποιεί για δικούς Του σκοπούς (Γεν.3,8). Ασκή τα δικαιώματα να αποδεχτεί, να εκτοπίσει, να αποκλείσει και να επιβάλει τους κανόνες του οίκου Του. Αποδέχεται τον Αδάμ και την Εύα τοποθετώντας τους στον κήπο (Γεν.2,8 · 2,22), καθορίζει τους κανόνες Του, επιτρέποντας τους να τρώνε τους καρπούς οποιουδήποτε δέντρου εκτός από αυτούς του δέντρου της γνώσης του καλού και του κακού (Γεν.2, 16-17). Μετά την παρακοή τους εκτοπίζει αφού τρώνε τον απαγορευμένο καρπό (Γεν.3,23) και τους αποκλείει αναπτύσσοντας χερουβείμ στα σύνορα για να απαγορεύσει την επανένταξή τους (Γεν. 3,24). Η συμπεριφορά του Θεού στον κήπο απεικονίζει, όπως αναφέρει ο Miller (2013), τα κλασικά δικαιώματα που συνδέονται με την ιδιοκτησία ενός αγαθού, όπως το δικαίωμα κτήσης, το δικαίωμα χρήσης για όφελος του ιδιοκτήτη, το δικαίωμα να περιλαμβάνει ή να αποκλείει άλλους από το αγαθό, να διώχνει τους καταπατητές και να βάζει τους κανόνες και τους όρους για τη συμπεριφορά όσων επιτρέπεται να έχουν πρόσβαση σε αυτό.

4.3.1 Η έννοια του τιμαρίου

Στην αρχαία Αίγυπτο ο Φαραώ ήταν ο κάτοχος της γης ή σε κάποιες περιπτώσεις και οι ναοί κατείχαν μέρη αυτής, γεγονός που προξενούσε εντύπωση στους Ισραηλίτες αναφορικά με το συγκεκριμένο ιδιοκτησιακό καθεστώς σε σχέση με το δικό τους (Γεν.47,20-26). Το ίδιο ίσχυε και στην Μεσοποταμία όπου ο βασιλιάς και τα ιερά κατείχαν ευμεγέθη γεωτεμάχια, ενώ σε κείμενα αναφέρεται ότι κοινότητες, οικογένειες ή και μεμονωμένα

πρόσωπα κατείχαν κάποιες περιοχές που ακόμα και ο βασιλιάς δεν μπορούσε να τις πάρει υπό την κατοχή του εκτός και αν τις εξαγόραζε. Κατά συνέπεια, έχοντας αποκτήσει γεωτεμάχια με αυτόν τον τρόπο καθώς και με την υπόλοιπη δική του γη την οποία διέθετε ο βασιλιάς σχημάτιζε τα λεγόμενα τιμάρια. Σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000, σελ.263) «το τιμάριο είναι μια δωρεά ακίνητης περιουσίας που ο βασιλιάς κάνει προς ένα άτομο, το οποίο με τη σειρά του υποχρεώνεται να προσφέρει στο βασιλιά τις προσωπικές υπηρεσίες του».

Το συγκεκριμένο φεουδαρχικό σύστημα κυριαρχούσε στη Μέση Ανατολή, λαμβάνοντας υπόψη αρκετά άρθρα του Χεττιτικού και του κώδικα του Χαμουραμί καθώς και έγγραφα των περιοχών της Νουζού και της Ουγκαρίτ. Σύμφωνα με τα τελευταία, τα οποία χρονολογούνται την δεύτερη χιλιετία π.Χ., το τιμάριο στην αρχή δεν γινόταν να πουληθεί και σχετιζόταν με προσωπικές υπηρεσίες που υποχρεούνταν ο ιδιοκτήτης του να παράσχει. Λίγο αργότερα τείνει να μετατραπεί σε κληρονομικά μεταβιβάσιμο ακίνητο αγαθό που μπορεί να γίνει αντικείμενο αγοροπωλησίας (Καϊμάκης,2000).

Αξίζει να σημειωθεί ότι το βιβλικό Ισραήλ ως κράτος ακολούθησε πολύ αργότερα αυτήν την εξελικτική πορεία της Μέσης Ανατολής, μη λαμβάνοντας χαρακτηριστικά φεουδαρχικού συστήματος (Καϊμάκης, 2000). Ειδικότερα, στο Α΄Βασ.8,14 αναφέρεται πως ο βασιλιάς θα πάρει τα κτήματα και τα αμπέλια και θα τα δώσει στους αξιωματούχους του, όπως γινόταν και στην εποχή του Σαούλ (Α΄Βασ.22,7). Στο συγκεκριμένο παράδειγμα θα λέγαμε πως πιο πολύ έχουμε να κάνουμε με ένα είδος δωρεάς και όχι με την έννοια του τιμαρίου που παρατέθηκε προηγουμένως, διότι δεν αναφέρεται πουθενά η υποχρέωση για παροχή υπηρεσιών για την κατοχή των εδαφών. Στο χωρίο Α΄Βασ.17,25 ο Σαούλ υπόσχεται μια απαλλαγή στην οικογένεια προφανώς από κάποιες υποχρεώσεις ή αγγαρείες εκείνου που θα σκοτώσει τον αρχηγό των Φιλισταίων.

Φεουδαρχική προσέγγιση υπηρεσίας συναντάμε στο Α Βασ.27,6 ,10. 28,1 όπου ο Δαβίδ δέχεται από τον Φιλισταίο πρίγκιπα της Γκάτ την πόλη Τσικλάγκ, ώστε να αστυνομεύει την περιοχή της ερήμου και να συστρατευθεί με τον ηγεμόνα του στον πόλεμο. Σε αυτήν την αφήγηση συναντάμε το στρατιωτικό τιμάριο, σύνηθες φαινόμενο στην πρακτική των Φιλισταίων. Με την ευρύτερη φεουδαρχική έννοια και υπό θεολογικό πρίσμα ο Γιαχβέ είναι ο μοναδικός αληθινός βασιλιάς του Ισραήλ (Κριτ.8,23 Α Βασ.12,12) και ο μόνος κύριος της γης. Η αγία γη είναι «ιδιοκτησία του Γιαχβέ» (Ιησ.Ν.22,19). Είναι «η γη του Γιαχβέ» (Ωσ.9,3 πρβλ.Ψ.85,2 Ιερ.16,18 Ιεζ.36,5), η χώρα που υποσχέθηκε στους

πατριάρχες (Γεν. 12,7. 13,15.15,18. 26,4 Εξ.32,13 Δευτ.35-36) την οποία κατέλαβε και έδωσε στον λαό του (Αριθ.32,4 Ιησ.Ν.23,3-10 .24,11-13 Ψ.44,4). Το δικαίωμα ιδιοκτησίας που έχει ο Θεός σε όλη την γη αναφέρεται χαρακτηριστικά στο Λευτ.25,33 ως ο νόμος του Ιωβηλαίου. Σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000) ο θρησκευτικός αυτός νόμος θέτει έναν περιορισμό ως προς τα δικαιώματα χρήσης στην καλλιέργεια της γης.

4.3.2 Όρια ιδιοκτησίας

Σύμφωνα με τον Miller (2013) κανένα σύστημα περιουσιακών δικαιωμάτων δεν μπορεί να είναι αποτελεσματικό, εκτός εάν ο εν λόγω πόρος είναι σαφώς και αντικειμενικά προσδιορισμένος σε κάποιο σταθερό μέσο, το οποίο μπορεί κανείς να συμβουλευτεί σε περίπτωση διαφορών. Τα στοιχεία από τη Βίβλο δείχνουν ότι ο προσδιορισμός των ορίων ιδιοκτησίας γίνεται με "metes and bounds", ορίων δηλαδή που συνδέουν τα σύνορα με γνωστά ορόσημα. Η Βίβλος περιέχει ορισμούς και όρια για τους ισχυρισμούς του Ισραήλ για εδαφική κυριαρχία έναντι των γειτονικών κρατών (Αριθ. 34, 1-12, Γεν.15,18-21), αλλά και μεταξύ των διαφόρων φυλών μέσα στην γη της επαγγελίας (Ησ.Ναυ.15-19). Η στρατηγική των ορίων για τα περιουσιακά στοιχεία, όπου «όρια» είναι περιγράμματα όπως το ευθύγραμμο κατά μήκος ενός συγκεκριμένου ποταμού, ενός πέτρινου τοίχου, ενός παρακείμενου δημόσιου δρόμου ή ενός υπάρχοντος κτηρίου, χρησιμοποιούνταν επίσης για να ορίσουν και τα ιδιωτικά εδάφη, όπως «το πεδίο του Εφρών και το αγρόκτημα και το σπήλαιο σε αυτό, και όλα τα δέντρα μέσα στα όρια του αγρού», που ήταν το οικόπεδο που αγόρασε ο Αβραάμ ως τάφο για τη σύζυγό του (Γεν.23,17).

Στο πρόβλημα του καθορισμού των ορίων ιδιοκτησίας με τον παραπάνω τρόπο αφορούσε τις πολλές φορές ασαφείς περιγραφές τους όπως και το γεγονός ότι τα φυσικά ορόσημα θα μπορούσαν να αλλάξουν, να τα εξαφανίσουν, να ξεχαστούν ή να στρεβλωθούν σε περίπτωση διαφωνίας. Ένα μέσο αντιμετώπισης του τελευταίου προβλήματος ήταν να ενσωματωθεί η περιγραφή σε μια ιστορία ή άλλο τεχνούργημα της λαϊκής κουλτούρας. Οι μαρτυρίες και τα όρια περιγραφής μπορούσαν να καταγραφούν στις προφορικές παραδόσεις που μεταφέρονται από οικογένειες ή φυλές. Στοιχεία για μια τέτοια πρακτική βρίσκονται στο Γεν. 23,17, η οποία εκθέτει δύο εκδοχές της περιγραφής του τάφου, ενισχύοντας έτσι τη μνήμη. Σε άλλες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκαν φυσικοί δείκτες για τον καθορισμό των

ορίων ιδιοκτησίας, όπως πέτρες, οι οποίες ήταν άμεσα ορατές, βαριές και αναλλοίωτες στην πάροδο των χρόνων. Για τα αγροτεμάχια, χρησιμοποιήθηκαν μεγαλύτερα μνημεία, όπως κίονες ή πέτρες (Γεν.31,45-46), τα οποία βέβαια είχαν και μειονεκτήματα για την αναγνώριση των συνόρων της ακίνητης περιουσίας, καθώς πρόβλημα είναι ότι τα μνημεία θα μπορούσαν να μετακινηθούν από αδίστακτους γείτονες και ότι ακόμη και αν παρέμεναν στην αρχική τους θέση, σε περίπτωση απάτης θα μπορούσε ψευδώς να ισχυριστεί κάποιος ότι ήταν ο πραγματικός ιδιοκτήτης. Επισημαίνεται τόσο από τον Καϊμάκη (2000) όσο και από τον Kaiser (2013) ότι μεταξύ των χωραφιών υπήρχαν όρια αμετακίνητα που απαγορευόταν αυστηρά δια νόμου να μετατοπιστούν (Δευτ.19,14.27,17. Ιωβ.24,2. Παρ.23,10. Ωσ.5,10). Ο Kaiser (2013) μάλιστα επισημαίνει ότι τουλάχιστον σε πέντε σημαντικά αποσπάσματα, υπήρξε θεϊκή εντολή κατά της μετακίνησης ή μετατόπισης των αρχαίων συνόρων σε οποιαδήποτε γη: στο Δευτερονόμιο στο 19,14 «Μην μετακινήσετε την οριοθετημένη πέτρα του γείτονά σας από τους προκατόχους σας στην κληρονομιά που λαμβάνετε στη γη που σας δίνει ο Κύριος ο Θεός σας» και στο 27,17 «Καταραμένος είναι ο άνθρωπος που απομακρύνει την οριακή πέτρα του γείτονα», στο Ιώβ 24,2 «Ασεβείς όσοι μετακινούν τα όρια των ποιμνιοστασιών, κλέβοντας τα κοπάδια », και στις Παροιμίες 23,10 «Μη μετακινείτε μια αρχαία οριακή πέτρα ή καταπακτή στα χωράφια του ορφανού».Και στον προφήτη Ωσηέ γίνεται λόγος για τους άπληστους άρχοντες που έχουν γίνει «όπως αυτούς που μετατοπίζουν τα σύνορα» (Ωσ.5,10) Το γεγονός ότι η κρυφή επανατοποθέτηση των συνοριακών λίθων προβλημάτιζε το λαό στο αρχαίο Ισραήλ αποδεικνύεται από τις πολλές βιβλικές δηλώσεις που αποδοκιμάζουν αυτήν την πρακτική (Δευτ. 19,14 · 27,17 · Ιώβ 24,2 · 23,10 · Ωσ. 5,10).

Ίσως για το λόγο αυτό, παρατηρεί ο Miller (2013), οι συμφωνίες ιδιοκτησίας σφραγίζονταν μερικές φορές από κοινοτικά γεύματα ή όρκους που ορκίζονται στις οικογενειακές θεότητες (βλ. Γεν. 31,53), τελετουργίες που ενίσχυαν τη σιωπηρή μαρτυρία των λίθων.

Μια πιο αποτελεσματική στρατηγική ήταν η περιγραφική καταγραφή του περιουσιακού στοιχείου σε γραπτή πράξη και στη συνέχεια η κατάθεση του εγγράφου σε κάποια αξιόπιστη αρχειοθήκη όπου θα μπορούσε να έχει πρόσβαση για να μεταφέρει εκ νέου το ακίνητο ή να επιλύσει διαφορές ιδιοκτησίας. Ο Ιερεμίας στο Κεφάλαιο 32 κάνει μια περιγραφή ενός τέτοιου συστήματος καταγραφής που χρησιμοποιείται στην Ιερουσαλήμ κατά τις τελευταίες ημέρες του Ιούδα ως ανεξάρτητη χώρα. Ο Ιερεμίας αγόρασε γη στο έδαφος του Βενιαμίν από τον ξάδελφό του για δεκαεπτά αργυρά σίκλα. Η τιμή αγοράς ζυγίσθηκε κατά πάσα πιθανότητα σε επίσημη κλίμακα ώστε να ληφθεί υπόψη σε ενδεχόμενες μεταγενέστερες

αξιώσεις απάτης (Ιερ. 32, 9 · σύγκριση Γεν.23,16). Τα συμβαλλόμενα μέρη υπέγραψαν το συμβόλαιο αγοράς με την παρουσία μαρτύρων, οι οποίοι έβαλαν επίσης τις υπογραφές τους. Δύο αντίγραφα της πράξης ετοιμάστηκαν, το ένα παρέμεινε ανοικτό και το άλλο έγκλειστο με κάποιο είδος σφραγίδας, πιθανώς με τέτοιο τρόπο ώστε όταν αποσφραγισθεί, θα ήταν προφανές σε κάθε επόμενο παρατηρητή αν το έγγραφο είχε αλλοιωθεί (Ιερ.32,11). Και τα δυο αντίγραφα δόθηκαν στον Βαρούχ, εγγονό του Μασσία, προφανώς κυβερνητικού αξιωματούχου, ο οποίος έπρεπε να τα τοποθετήσει σε πήλινο βάζο γιατί «έτσι θα διαρκέσουν πολύ καιρό» (Ιερ. 32,14). Ο Ιερεμίας αναφέρει την ιστορία για να κάνει μια εξασφάλιση, ότι παρά την πρόβλεψή του για την επικείμενη πτώση του κράτους του Ιούδα, σε αυτή τη γη του Ισραήλ θα αγοράζονται και θα πωλούνται πάλι σπίτια, χωράφια κι αμπέλια. Η αφήγηση αυτής της συναλλαγής, ωστόσο, αντανακλά αναμφισβήτητα, όπως αναφέρει κι ο Miller (2013), τη συμβατική πρακτική της εποχής.

4.3.3 Η μίσθωση της γης

Αρχικά ο Ισραήλ δεν φαίνεται να εφαρμόζε το σύστημα της μίσθωσης γης (Καϊμάκης, 2000), αν και υπήρχε ως πρακτική στην Μεσοποταμία και εμφανίζεται εκ νέου την ραβινική εποχή. Ο προφήτης Αμώς (5,11) κατηγορεί τους πλούσιους ότι λαμβάνουν ένα μέρος από το σιτάρι των φτωχών, υποδηλώνοντας την εκμίσθωση γης. Ενδεχομένως να πρόκειται για την δεκάτη, την αρμοδιότητα της συλλογής και των προνομίων της οποίας είχαν οι αξιωματούχοι του βασιλιά. Υποστηρίζεται ότι ξεκάθαρη αναφορά για ενοικίαση γης στην Παλαιά Διαθήκη δεν υφίσταται (Καϊμάκης, 2000) παρά μόνο στην Καινή Διαθήκη (Μτθ. 21,34-41). Ο βασιλιάς αποτελεί μεγαλοκτηματία με την βασιλική περιουσία να διοικείται από επιμελητές (Α΄ Παρ.27,25-31) και στα χωράφια εργάζονται σκλάβοι και ελεύθεροι άντρες ως εργάτες που πρόσφεραν υποχρεωτικώς αγγαρεία (Γ΄ Βασ.8,12) (Καϊμάκης,2000). Αξίζει να σημειωθεί πως και στα κτήματα των απλών χωρικών εργάζονταν σκλάβοι (Β΄ Βασ.9,10) ή και αμειβόμενοι εργάτες (Καϊμάκης, 2000).

4.4 Η μεταβίβαση της περιουσίας

Όλα τα λειτουργικά συστήματα μεταβίβασης ακινήτων παρέχουν εγγυήσεις στους συμβαλλομένους ότι οι προσπάθειές τους να αγοράζουν και να πωλούν αγροτεμάχια, εάν

διεξάγονται σύμφωνα με την κατάλληλη νομική μορφή, θα είναι αποτελεσματικές στη μεταβίβαση τίτλου. Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, ο νόμος πρέπει να κάνει διάκριση μεταξύ των πράξεων που αφορούν το αποτέλεσμα της μεταβίβασης του τίτλου και εκείνων που είναι απλώς προκαταρκτικές (όπως οι διαπραγματεύσεις που τελειώνουν χωρίς συμφωνία). Στην αγγλοαμερικανική νομοθεσία μας λέει ο Miller (2013), το ζήτημα αντιμετωπίζεται μέσω της απαίτησης «παράδοσης»: τα μέρη πρέπει να αναλάβουν κάποια τυπική, αντικειμενική δράση που αναγνωρίζεται ως επαρκής για να μεταβιβάσει τον τίτλο.

Ο βιβλικός νόμος περί ακινήτων επέβαλε επίσης διατυπώσεις παράδοσης. Κατά πάσα πιθανότητα και τα δύο μέρη, επισημαίνει ο Miller (2013), έπρεπε να κάνουν αυτοψία περπατώντας στα όρια της περιουσίας με την παρουσία μαρτύρων (Γεν.13,17). Αργότερα ο νόμος αναγνώρισε ότι η παράδοση μπορεί να συμβεί συμβολικά μέσω της παράδοσης ενός σανδαλιού (Ρουθ 4,7). Στην ιστορία της αγοράς του Ιερεμία, ο νόμος αναγνώρισε ως επαρκή για την παράδοση της υπογραφής και σφράγισης μιας πράξης παρουσία μαρτύρων (Ιερ. 32, 1-15).

Η διαδικασία αγοραπωλησίας της ιδιοκτησίας επικυρώνεται με ένα συμβόλαιο. Αυτό άλλοτε γινόταν με προφορικό τρόπο ως συμφωνία σε δημόσιο χώρο ενώπιον μαρτύρων άλλοτε με γραπτό τρόπο ενός έγγραφου συμβολαίου (Καϊμάκης 271-272). Για την πρώτη περίπτωση της προφορικής συμφωνίας σε δημόσιο χώρο, όπως για παράδειγμα στην πύλη της πόλης, συναντάμε τον αγοραστή (Αβραάμ) να αγοράζει κτήμα (από τον Εφρών) στην πύλη εισόδου της πόλης με μάρτυρες όσους την περιέρχονταν (Γεν.23,17-18). Σε ανάλογο σκηνικό βλέπουμε τον Βοόζ να αποκτά την περιουσία της Νοεμί και το δικαίωμα να παντρευτεί τη νύφη της (Ρουθ.4,9-11). Σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000, σελ.271) «η δήλωση για την μεταβίβαση είναι συγκεκριμένη, όπως ακριβώς και μια δικαστική πράξη και μπορεί να συγκριθεί με συμβόλαια που βρέθηκαν γραμμένα σε σφηνοειδή γραφή». Τα εν λόγω συμβόλαια περιγράφουν την μεταβιβαζόμενη γη καθώς επίσης και τα ονόματα αυτών που τα συνάπτουν και όσων παρίστανται ως μάρτυρες. Έχοντας αναφορά την πύλης της πόλης μας παραπέμπει σε κάποια συμβόλαια της Νουζού όπου υπάρχει η εικόνα της σύνταξης τους στην είσοδο της πόλης.

4.4.1 Το συμβόλαιο

Η χρήση των γραπτών συμβολαίων ήταν διαδεδομένη από παλιά στη γη της Χαναάν και στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής², οπότε υπήρχε και στον Ισραήλ ως τακτική. Στη Βίβλο, Ιερ.32,6-14, συναντάμε μια εκτενής αναφορά σε γραπτό συμβόλαιο, περιγράφοντας διεξοδικώς την όλη διαδικασία. Ειδικότερα, ο Ιερεμίας αγοράζει το χωράφι του από τον ξάδελφο του τον Αναμεήλ. Η σειρά των διατυπώσεων του συμβολαίου έχει ως εξής, σύνταξη, σφράγισμα, υπογραφή από τους μάρτυρες και κατάθεση του αντιτίμου για την αγοράς. Το συμβόλαιο συντάσσεται σε δυο αντίτυπα που το ένα σφραγίζεται ενώ το άλλο παραμένει ανοικτό. Τα πάντα διεξάγονται βάσει κανόνων και αντίγραφο της διαδικασίας εναποτίθεται σε ένα αγγείο από πήλο στο Βαρούχ. Η γλώσσα σύνταξης του είναι η εβραϊκή πάνω σε πάπυρο κατά κύριο λόγο ή πάνω σε δέρμα σύμφωνα με λιγότερες πιθανότητες (Καϊμάκης, 2000).

Το κείμενο του συμβολαίου απαρτίζεται από δυο ίδια κομμάτια πάνω σε φύλλο του ίδιου παπύρου διαχωρίζοντας τα ένα λευκό διάστημα. Το ένα μέρος του συμβολαίου σφραγιζόταν σε αντίθεση με το δεύτερο που παρέμενε ανοικτό, το λεγόμενο ανοικτό κείμενο που δεν σφραγιζόταν, σύμφωνα με τον Ιερεμία. Αποτελεί ένα κομμάτι που οποιοσδήποτε μπορεί να συμβουλευτεί με ανοικτό το ενδεχόμενο σε κάποιες περιπτώσεις να παραποιηθεί. Αν κάποιος εξέφραζε αμφιβολίες ανοιγόταν το σφραγισμένο πλέον κείμενο. Το αντίγραφο διατηρούνταν από τον ιδιοκτήτη μέσα σε ένα πήλινο αγγείο, όπως έχει αναδείξει πολλές φορές η αρχαιολογική σκαπάνη.

Συνεχίζοντας, η αφήγηση αναφέρει (Ιερ.32,9) το κόστος συναλλαγής για το χωράφι που ισούται με 17 σίκλα. Παρόλα αυτά, δεν υπάρχουν πληροφορίες παρά κάποιες νύξεις αναφορικά με την αξία της γης. Δεν γνωρίζουμε την επιφάνεια της γης, ούτε και την αξία, ή τη συναλλακτική ισοτιμία του σίκλου που πληρώνεται την αντίστοιχη χρονική περίοδο. Η εξαγορά γης γινόταν με εγχρήματη συναλλαγή και σε κάποιες περιπτώσεις στην Παλαιά Διαθήκη εντοπίζουμε τον Αβραάμ να αγοράζει το χωράφι και τη σπηλιά στην Μακβελά δίνοντας 400 σίκλα (Γεν.23,15), τον Ιακώβ να πληρώνει 100 σίκλα και να ζητάει να εξαγοράσει τη γη που είναι διαθέσιμη στη Συχέμ (Γεν.33,19 Ιησ.Ν.24,32), τον Δαβίδ να

² Κατά την περίοδο της Ασσυριακής κυριαρχίας, τον 7ο π.Χ. αιώνα και συγκεκριμένα στην Γκαϊζέ σε σφηνοειδή γραφή ανακαλύφθηκαν σε ασσυριακή γραφή «δυο ταμπλέτες γραμμένες με πωλητήρια συμβόλαια» (Καϊμάκης, 2000,σελ.272)

αγοράζει για 50 σίκλα το αλώνι του Ορνά του Ιεβουσαίου (Β.Βασ.24,24) και τον Ομρί να διαθέτει 2 τάλαντα αργύρου, 6000 σίκλα δηλαδή, για τον λόφο της Σαμάρειας (Γ' Βασ.16,24).

Η μεταβίβαση ιδιοκτησίας επικυρωνόταν και με έναν συμβολικό τρόπο. Στο βιβλίο της Ρουθ (4,7) συναντάμε το έθιμο επισφράγισης της κάθε συμφωνίας με το ένα από τα δύο συμβαλλόμενα μέρη να βγάζει το σανδάλι του και να το παραδίδει στο άλλο. Σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000,σελ.274) «το υπόδημα φαίνεται πως χρησιμοποιήθηκε ως αποδεικτική πράξη στις μεταβιβάσεις των περιουσιών». Σε αντίθετη περίπτωση, μη αποδοχής κάποιας συμφωνίας (Δευτ.25,9-10) αφαιρούνται τα σανδάλια από τον κουνιάδο, που αρνείται να αναλάβει την υποχρέωση του Λευιρατικού γάμου. Κάτι ανάλογο συμβαίνει όταν ο πραγματικός Γκοέλ της Νοεμί αρνείται και παραχωρεί ενώπιον μαρτύρων στον Βοόζ το δικαίωμα εξαγοράς του χωραφιού της (Ρουθ 4,8).

Συνεχίζοντας τον συμβολισμό της χρήσης του υποδήματος, στο βιβλίο των Ψαλμών 60,10 και 108,10 αναφέρεται η πρόταση «Πάνω στην Εδώμ ρίχνω το σανδάλι μου», υποδηλώνοντας την κατοχή της συγκεκριμένης έκτασης. Στην περιοχή της Νουζού ο πωλητής μιας έκτασης σήκωνε το πόδι του από εκεί κι έθετε το πόδι εκείνου που έκανε την αγορά στο συγκεκριμένο σημείο. Αντίστοιχες περιπτώσεις είναι στο Αμώς (2,6 και 8,6), που κάποιος φτωχός γίνεται αντικείμενο αγοραπωλησίας για ένα ζευγάρι σανδάλια, διενεργείται δηλαδή αποστέρηση περιουσίας με άδικο τρόπο προσδίδοντας μια νομιμοφάνεια στο γεγονός αυτό. Στο χωρίο Α' Βασ.12,3 και Σοφ.Σειρ.46,19 αναφέρει επακριβώς την παραπάνω περίπτωση όπου ο Σαμουήλ αρνείται ν' αποδεχτεί ούτε ένα ζευγάρι σανδάλια από κανέναν προκειμένου να μην υπάρξει καμιά αδικία, μεταστρέφοντας το νόμο.

4.4.2 Η διαδικασία παρακαταθήκης

Η διαδικασία της παρακαταθήκης υφίσταται όταν ένα αντικείμενο τίθεται στην φύλαξη κάποιου, το οποίο δεν χρησιμοποιείται από αυτόν και επιστρέφεται όταν απαιτηθεί. Σύμφωνα με τον Κώδικα της Διαθήκης (Εξ.22,6-12) προβλέπεται η παρακαταθήκη σε χρήματα, ακίνητα, αντικείμενα και ζώα. Σε περίπτωση που απολεσθεί ή καταστραφεί το αντικείμενο που δόθηκε ως παρακαταθήκη άνευ υπαιτιότητας του ατόμου που το είχε υπό τη φύλαξη του μπορεί πει έναν όρκο απαλλάσσοντας τον. Αν δεν ενεργήσει έτσι, πρέπει να πληρώσει την αξία του αποζημιώνοντας τον νόμιμο κάτοχό του.

Ο νόμος του Λευιτικού 5,21-26 συμπληρώνει πως αυτός που θα δηλώσει ψευδώς την απώλεια της παρακαταθήκης επιβάλλεται να πληρώσει εξ ολοκλήρου την αξία της και με επιπλέον προσαύξηση 20% επί του συνόλου της. Ο Καϊμάκης (2000) αναφέρει ότι ανάλογες διατάξεις συναντάμε στους νόμους της Βαβυλώνας και στον Κώδικα του Χαμουραμπί, με τον τελευταίο κώδικα να επιβάλλει την διαδικασία της παρακαταθήκης να γίνεται ενώπιον μαρτύρων και με σύνταξη συμβολαίου.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου συμβολαίου εντοπίζουμε στην ιστορία του Τωβίτ (Τωβ.1,14.4,1,20.5,3.9,5) που δίνει στον Γαβαήλ 10 αργυρά τάλαντα εντός σφραγισμένων σάκων. Την παρακαταθήκη την επισφραγίζει ένα κείμενο γραπτό υπογεγραμμένο και από τα δύο προαναφερθέντα συμβαλλόμενα μέρη, κρατώντας το μισό από αυτό το κείμενο το καθένα μέρος. Για την παρακαταθήκη δεν υπάρχει επιβάρυνση ούτε από αυτόν που θέτει το αντικείμενο προς φύλαξη αλλά ούτε και αυτόν που καλείται να το φυλάξει.

4.5 Η ενοικίαση και ο δανεισμός

Η ενοικίαση για τους Ισραηλίτες, σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000), είναι μάλλον μια μη ενδεδειγμένη πρακτική. Στο Εξ.22,14 μπορούμε ωστόσο, να εκλάβουμε υπό το πρίσμα των Χιτιτικών νόμων ενοικίαση κάποιου ζώου, ενώ στο βιβλίο του Αμώς 5,11 εντοπίζεται μια αβέβαιη αναφορά σε ενοικίαση γης.

Όσον αφορά στο δανεισμό, κατά τον Evans (1906) οι έννοιες της σύγχρονης νομοθεσίας που διέπουν τις εμπορικές επιχειρήσεις συναντώνται στη νομοθεσία των βιβλικών χρόνων του Ισραήλ. Ο δανεισμός πάντα υπό το πρίσμα της αναγκαιότητας και οπωσδήποτε όχι για κερδοσκοπικό σκοπό, απαγόρευε την εκμετάλλευση του ατόμου που βρέθηκε σε ανάγκη καθώς «Όταν δανείζεις χρήματα σ' έναν φτωχό συμπολίτη σου, μην του φέρεσαι όπως οι άλλοι δανειστές –μην του ζητάς τόκο. Αν πάρεις το πανωφόρι κάποιου για ενέχυρο, φρόντισε να του τον επιστρέψεις πριν από τη δύση του ήλιου, γιατί είναι το μοναδικό του σκέπασμα, με το οποίο προστατεύεται από το κρύο» (Εξ. 22,25). Στο Δευτερονόμιο προτρέπεται ο πιστός να «ανοίξει τα χέρια του» στον πτωχό αδερφό (Δευτ. 15,7-8), αλλά ρητά του απαγορεύει την υποχρεωτική είσπραξη των οφειλών, όταν ο

δανειζόμενος συνάνθρωπος με ειλικρίνεια αδυνατεί να αποπληρώσει τις υποχρεώσεις του (Δευτ. 24), εκτός βέβαια και αν είναι ξένος, όπου «από τον ξένον θα απαιτήσεις να σου δώσει το χρέος του» (Δευτ. 15,3).

Στον αντίποδα, ο δανεισμός τροφών και χρημάτων εξελίσσεται σταδιακά στο αρχαίο Ισραήλ, ενώ το απαγορεύει ρητά ο νόμος. Συχνά ένα άτομο περιέρχεται σε οικονομική δυσπραγία και εξωθείται στο να δανειστεί βρίσκοντας υποστήριξη από την φυλή ή την ομάδα του. Ο δανεισμός προς τους φτωχούς αποτελεί μια καλή πράξη που εξαίρεται (Ψαλμ.37,21. 112,5. Σοφ.Σειρ.29,1-2 πρβλ.Μθ.5,42). Αρκετοί όμως δεν ήταν πρόθυμοι να δανείσουν, λόγω της μη φερεγγυότητας τους αν και είχαν την δυνατότητα στο να επιστρέψουν το οφειλόμενο ποσό (πρβλ. Σοφ.Σειρ.29,3,7,8,12). Πρόκειται για τα λεγόμενα «χαριστικά δάνεια», ως μοναδικές περιπτώσεις που επιτρεπόταν από τον Κώδικα της Διαθήκης μεταξύ των Ισραηλιτών (Εξ.22,24). Το Δευτ.23,20 αναφέρει «δεν επιτρέπεται να πάρει κανείς τόκους όταν δανείζει χρήματα ,αγαθά ή και οτιδήποτε στον αδελφό του».

Στο ίδιο μήκος κύματος είναι και το Λευιτ. 25,35,38. Δεν επιτρεπόταν ο έντοκος δανεισμός σε ομοεθνείς (Έξοδ. 22,24. Ψαλ. 14,5) αλλά και σε φτωχούς προσήλυτους και πάροικους (Λευιτ. 25, 35-36.) Υπάρχει η δυνατότητα όμως ένας Ισραηλίτης να δανείσει έντοκα κάποιον ξένο (Δευτ.23,21.15,6). Η συγκεκριμένη τακτική είναι διαδεδομένη στους γειτονικούς λαούς του Ισραήλ αλλά δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες για τον τρόπο δανεισμού.

Ο έντοκος δανεισμός, που παραπέμπει σε πρακτικές τοκογλυφίας, ήταν σύνηθες φαινόμενο για τους Εβραίους της Ελεφαντίνης (Καϊμάκης, 2000). Αξίζει επιπρόσθετα να σημειωθεί πως οι τόκοι των χρηματικών δανείων στην αρχαία Μέση Ανατολή ήταν ιδιαίτερος υψηλοί χωρίς όμως να έχουμε πληροφορίες για όσα ίσχυαν στον Ισραήλ τότε (Καϊμάκης ,2000).

Το εβραϊκό κείμενο του Νεεμία 5,11 η Βουλγάτα (η λατινική μετάφραση της Αγίας Γραφής του 4^{ου} μ.Χ. αιώνα που υιοθετήθηκε από την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία) το απέδωσε σύμφωνα με τα ρωμαϊκά δεδομένα, δηλαδή 1% τόκος μηνιαίως, με το διασωθέν κείμενο σε όχι καλή κατάσταση. Πιθανολογείται σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000) ότι αυτός που ενδιαφερόταν να δανειστεί, για παράδειγμα 40 σίκλα, υπέγραφε σε απόδειξη ότι δανείστηκε 60 σίκλα ή ανέφερε 40 ενώ ήταν υποχρεωμένος να επιστρέψει 60, αιτιολογώντας

το γεγονός ότι «τα χρήματα έχαναν ουσιαστικά την αξία τους» (Καϊμάκης,2000,σελ.277), λόγω της μεταχρονολογημένης τους επιστροφής. Η εξελικτική πορεία της οικονομίας σε συνδυασμό με τον διαρκή πολιτισμικό συσχετισμό με άλλους λαούς, οδήγησαν αναπόφευκτα στην ανυπακοή του νομικού πλαισίου που όριζε η Παλαιά Διαθήκη.

Σύμφωνα με τον Ψαλμό ο δίκαιος δεν δανείζει έντοκα σε αντίθεση με τον κακό που το πράττει (Παροιμ.28,8 ,Ιεζ.18,8 . 13,17). Η Ιερουσαλήμ έξαλλου καταδικάζεται για τον λόγο αυτό (Ιεζ.22,12). Παρατηρούμε πως η κατάσταση παραμένει ίδια και μετά την βαβυλώνια αιχμαλωσία δίνοντας ο Νεεμίας 5,1-13 μια εικόνα ενός λαού εξασθετισμένου από τα χρέη.

4.6 Το ενέχυρο και η εγγύηση

Ο δανειστής προκειμένου να προστατευτεί από τον οικονομικό μαρασμό του οφειλέτη απαιτεί κάτι ως ενέχυρο. Στο Γεν.38,17-18 ο Ιούδας δίνει στη Θαμάρ για ενέχυρα τη σφραγίδα, τη ζώνη και το ραβδί του. Ο Καϊμάκης (2000,σελ.279) αναφέρει ότι «το ενέχυρο στις πιστωτικές πράξεις αποτελεί με σχετική βεβαιότητα ένα αντικείμενο που τίθεται στην κατοχή του πιστωτή και το οποίο αυτός είναι υποχρεωμένος να ξαναδώσει πίσω στο χρεώστη σαν ασφάλεια και βεβαίωση του χρέους του».

Στα κείμενα του Ιεζεκιήλ (Ιεζ.18,12-16. 33,15) το ενέχυρο απαιτείται να επιστραφεί. Στο Δευτ.24,10-11 ο πιστωτής δεν επιτρέπεται να μπει στο σπίτι του οφειλέτη και να πάρει από μόνος του το ενέχυρο, επιβάλλεται να του παραδοθεί έξω από αυτό. Επίσης υπάρχει ρητή απαγόρευση να πάρει κανείς ως ενέχυρο ένα απαραίτητο για επιβίωση αντικείμενο, όπως για παράδειγμα το μύλο που αλέθονται τα σιτηρά (Δευτ.24,6).

Εμφανίζεται επίσης η περίπτωση κατόχου κινητού αγαθού, η διαχείριση του οποίου ανήκει στον ιδιοκτήτη του, όπου μπορεί να το ενεχυριάζει, να το μεταβιβάζει, να αλλάζει τη χρήση του και να προστατεύεται ταυτόχρονα η όλη διαδικασία από το νόμο. Διαπιστώνουμε ότι συνήθως ενέχυρο αποτελεί ένα ρούχο, ένα ένδυμα που ανήκει στον οφειλέτη και σύμφωνα με τον κώδικα της Διαθήκης έπρεπε το ένδυμα να επιστραφεί στον φτωχό πριν από την δύση του ηλίου, για να προστατευθεί την διάρκεια της νύχτας (Εξ.22,25-26). Επίσης στο κείμενο του Ιώβ (24,3) το βόδι της χήρας και ο γάιδαρος του ορφανού είναι αντικείμενα

ενέχυρου, τα οποία αποδίδουν κιόλας, καθώς αποτελούν παραγωγικό πόρο και περιουσιακό δικαίωμα.

Στο κείμενο του Νεεμία 5,3 αναφέρονται ενέχυρα με μορφή ακινήτου. Οι Ιουδαίοι βάζουν ενέχυρο τα χωράφια τους, τα αμπέλια και τα σπίτια τους, προκειμένου να βρουν σιτάρι. Δεν αποτελεί απλή υποθήκη των παραπάνω αφού έχουμε την εγκατάσταση των πιστωτών ήδη σε αυτά. Παρακάτω στο Νεεμ.5,11 συναντάμε την περίπτωση που το ενέχυρο χρησιμοποιείται από τον δανειστή προκειμένου να γίνει απόσβεση του δανείου που έχει δώσει ή την περίπτωση μιας απλής κατάσχεσης αντικειμένου.

Ως ενέχυρο τίθεται κάποιες φορές και το ίδιο το άτομο, με την υποχρέωση να δουλέψει για τον πιστωτή του μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Στο Δ'Βασ.4,1-7, ο πιστωτής πάει στο σπίτι της χήρας για να πάρει τους δυο υιούς της στην δούλεψη του ως σκλάβους. Στον Νεεμία 5,2,5 οι Ιουδαίοι βάζουν τα παιδιά τους ή τις κόρες τους ενέχυρα και κατά συνέπεια περιέρχονται σε κατάσταση δουλείας. Υπάρχει απαγόρευση για κάτι τέτοιο (Εξ.22,24) στον κώδικα της Διαθήκης, αλλά και στα κείμενα του Νεεμία επικρίνονται αυτού του είδους οι συνήθειες (Νεεμ.5,6 και εξής και Α'Βασ.22,2 Ψαλμ.100,11). Σε περίπτωση που δεν γινόταν να επιστραφεί το χρέος ο οφειλέτης υποχρεώνεται στην πώληση του προκειμένου να ξεχρεωθεί η οφειλή (Δευτ.12. Λευτ.25,39,47). Αυτό είχε ως τελική συνέπεια την ένταξη στην κατηγορία των σκλάβων.

Τροχοπέδη στην παραπάνω τακτική της δουλείας λόγω αδυναμίας αποπληρωμής των χρεών ήταν η εγγύηση που προσέφερε ένα τρίτο άτομο. Στην Παλαιά Διαθήκη και το Δίκαιο που την διέπει ο εγγυητής είναι το άτομο που κατά την λήξη του περιθωρίου της πληρωμής ενός οφέλους του μη φερέγγυου δανειζόμενου και αναλαμβάνοντας την ευθύνη της αποπληρωμής του χρέους (Παροιμ.11,18.20,16-17,23). Ο εγγυητής κατά την εμπλοκή του έπρεπε να δώσει συμβολικά το χέρι του στον πιστωτή (Παροιμ.6,1. 11,15. 17, 18. 22,26 Ιωβ.17,3). Στην περιοχή της Μεσοποταμίας, όπου η συγκεκριμένη τακτική ήταν διαδεδομένη, «χτυπούσε το πρόσωπο του οφειλέτη ως εξωτερική και μόνο ομοιότητα ανάμεσα στις δυο χειρονομίες» (Καϊμάκης,2000,σελ.281-282). Στο βιβλίο των Παροιμιών αναφέρεται ότι ο εγγυητής υποχρεούταν να πληρώσει το χρέος (Παροιμ.6,3-5) διαφορετικά κινδύνευε να υποστεί τις συνέπειες του νόμου (Παροιμ.20,16-27, 13. 22,27). Στο ίδιο βιβλίο εφιστάται η προσοχή που πρέπει να έχει κάποιος όταν επιθυμεί να γίνει εγγυητής. Στον Εκκλησιαστή υπάρχει η άποψη ότι ο άνθρωπος που διαθέτει την οικονομική δυνατότητα πρέπει να βοηθάει

τον πλησίον του και να προτάσσει τον εαυτό του ως εγγυητή. Όμως, ταυτόχρονα, θα πρέπει να είναι και προσεκτικός ώστε να μη θέτει τον εαυτό του ως εγγυητή σε ποσά πέρα των οικονομικών του δυνατοτήτων (Σοφ.Σειρ.29,214-20,πρβλ.8,13).

4.7 Η κλοπή

Η κλοπή σύμφωνα με τον Kaiser (2012,σελ.229) είναι «μια σύντομη οδός για την απόκτηση αγαθών και περιουσίας, αποφεύγοντας οποιαδήποτε εργασία, καθώς απορρέει από αυτή η απόλυτη άρνηση του νόμου του Θεού». Ο πλούτος, αν πρόκειται για ένα άτομο, θα έρθει είτε ως αποτέλεσμα εργασίας, κληρονομιάς ή δωρεάς. Είναι εύκολο είτε οι πλούσιοι είτε οι φτωχοί να παραβιάσουν τον νόμο του Θεού, επειδή οι άνθρωποι είναι και αμαρτωλοί. Η όγδοη εντολή, στο Δεκάλογο (Εξ. 20,15 · Δευτ. 5,19), διδάσκει ότι η κλοπή δεν περιλαμβάνει μόνο περιουσία άλλου προσώπου, αλλά περιλαμβάνει επίσης όλες τις μορφές εξαναγκασμού, απάτης για την λήψη των περιουσιακών αγαθών ή της περιουσίας ενός άλλου προσώπου χωρίς τη συγκατάθεσή του, μαζί με όλες τις μορφές εξαπάτησης ή βλάβης της περιουσίας, καταστρέφοντας την αξία της με οποιονδήποτε τρόπο.

Έτσι η κλοπή αφορούσε την άμεση ληστεία των θυμάτων, τη χρήση θεμιτών και αθέμιτων μέσων για την απόκτηση οφέλους χωρίς να το αξίζει και την συμμετοχή του σε ομάδα που κλέβει, ακόμα κι αν αυτή δεν ήταν ενεργή. Μερικοί προσπάθησαν να επιχειρήσουν να υποστηρίξουν, βάσει των Παρ.6, 30-31, ότι η κλοπή σε περιόδους ανάγκης δεν είναι ηθικά επιλήψιμη. Αυτό όμως είναι παρερμηνεία του κειμένου των Παροιμιών, καθώς συγκρίνει την αμαρτία της μοιχείας με αυτήν της κλοπής και υποστηρίζει ότι η αμαρτία της κλοπής για να ικανοποιήσει την πείνα του φέρνει λιγότερη ατιμία και δημόσια ντροπή από ό,τι κάποιος που διαπράττει μοιχεία, παρόλο που και οι δύο είναι παραβιάσεις του νόμου του Θεού. Ο κλέφτης σε αυτή την περίπτωση πρέπει να είναι εξαθλιωμένος, ενώ ο μοιχός χρήζει περιφρόνησης αφού οι πράξεις του παραβιάζουν τόσο το νόμο του Θεού όσο και τους όρκους του γάμου του. Η ιδιωτική ιδιοκτησία είναι ταυτόχρονα ένα δώρο και ένας ορισμένος τύπος δύναμης που ο Θεός έχει αναθέσει στην ανθρωπότητα για να την διαχειριστούν. «Ήταν η πρόθεση του Θεού»,κατά τον Kaiser (2000,σελ.229), «οι θνητοί να πρέπει να είναι εξοπλισμένοι με αυτό το δώρο και τη δύναμη και ότι υπό το βλέμμα του Θεού θα πρέπει να ασκούν κυριαρχία πάνω στη γη».

4.8 Συμπεράσματα

Η Βίβλος ορίζει μέσα από το Λόγο του Θεού ότι ο Γιαχβέ είναι ο μοναδικός αληθινός βασιλιάς του Ισραήλ και ο μόνος κύριος της γης καθώς η Αγία Γη είναι «ιδιοκτησία του Γιαχβέ» και είναι η χώρα που υποσχέθηκε στους πατριάρχες ως επικαρπωτές της. Με το νόμο του Ιωβηλαίου το δικαίωμα ιδιοκτησίας που έχει ο Θεός σε όλη την γη και τους πόρους σε αυτή θέτει έναν περιορισμό ως προς τα δικαιώματα χρήσης από τον εκλεκτό λαό Του.

Όσον αφορά στην ακίνητη περιουσία το τιμάριο είναι μια δωρεά του βασιλιά σε ένα άτομο, που μετατρέπεται σε κληρονομικά μεταβιβάσιμο ακίνητο αγαθό με δυνατότητα να τεθεί σε πώληση ή εξαγορά. Το τιμάριο μοιράζονταν και με κλήρο, όπως κι η Γη της Επαγγελίας μοιράστηκε με διαταγή του Γιαχβέ με κλήρο ανάμεσα στις φυλές, δείχνοντας την έκφραση κυριαρχίας του Θεού πάνω στη γη. Σταδιακά από την ιδιοκτησία της ομάδας μεταβαίνουμε στην ιδιοκτησία του βασιλιά, που κι αυτός με τη σειρά του την αποδίδει σε ένα μεμονωμένο άτομο ή στο ναό της περιοχής. Τα κοινά γεωτεμάχια μοιράζονται στα μέλη που αποτελούν την φυλή και το καθένα απ' αυτά καλλιεργεί ένα χώρο προς όφελος του.

Τα αγαθά και η περιουσία μπορούν επίσης να αποκτηθούν μέσω της κληρονομιάς, με ισοδύναμη απόδοση στους κληρονόμους, ενώ πολύ αργότερα στο Ισραήλ ο μεγαλύτερος γιος λαμβάνει διπλάσιο μερίδιο. Για την απόκτηση των περιουσιακών πόρων καθίσταται αναγκαία η εργατικότητα, η σοφία κι η διορατικότητα, με έμφαση στα πλεονεκτήματα της εργασίας που είναι η υπερηφάνεια, η ικανοποίηση και η αριστεία.

Η Βίβλος περιέχει περιορισμούς και όρια εδαφικής κυριαρχίας του Ισραήλ έναντι των γειτονικών κρατών, αλλά των διαφόρων φυλών μέσα στην γη της επαγγελίας. Σε άλλες περιπτώσεις χρησιμοποιήθηκαν φυσικοί δείκτες για τον καθορισμό των ορίων ιδιοκτησίας, όπως πέτρες, οι οποίες ήταν άμεσα διαθέσιμες, βαριές και αναλλοίωτες στην πάροδο των χρόνων, υπενθυμίζοντας όμως πάντα ότι η γη που αποδόθηκε στους προγόνους τους και είναι ουσιαστικά προσφορά του Θεού, προειδοποιώντας ότι τυχόν αθέτηση των συνόρων επισύεται η κατάρα Του.

Η πιο αποτελεσματική στρατηγική καταγραφής και μεταβίβασης ενός πόρου στο βιβλικό Ισραήλ ήταν η καταγραφή του περιουσιακού στοιχείου σε γραπτή πράξη και στη

συνέχεια η κατάθεση του εγγράφου σε μια αξιόπιστη αρχειοθήκη όπου θα μπορούσε να έχει πρόσβαση κάποιος για να μεταβιβάσει εκ νέου το ακίνητο ή να επιλύσει τυχόν διαφορές. Το σύστημα αυτό καταγραφής περιγράφεται στη Βίβλο με εξαργύρωση στο νόμισμα της εποχής, τα σίκλα. Η ύπαρξη μιας επίσημης κλίμακας για τη ζύγιση της τιμής αγοράς αποτελεί εξασφάλιση για μελλοντικές αρνητικές αξιώσεις απάτης.

Αρχικά το Ισραήλ δεν φαίνεται να εφαρμόζε το σύστημα της μίσθωσης γης, αν και ο προφήτης Αμώς κατηγορεί τους πλούσιους ότι λαμβάνουν ένα μέρος από το σιτάρι των φτωχών, υποδηλώνοντας την εκμίσθωση γης. Ενδεχομένως να πρόκειται για την δεκάτη, την αρμοδιότητα της συλλογής και των προνομίων της οποίας είχαν οι αξιωματικοί του βασιλιά. Ο βασιλιάς είναι μεγαλοκτηματίας και η βασιλική περιουσία διοικείται από επιμελητές και στα χωράφια εργάζονται δούλοι και εργάτες που πρόσφεραν υποχρεωτικώς αγγαρεία. Αξίζει να σημειωθεί πως και στα κτήματα των απλών χωρικών εργάζονταν σκλάβοι ή και αμειβόμενοι εργάτες.

Η ιδιωτική ιδιοκτησία είναι ταυτόχρονα ένα δώρο και ένα είδος δύναμης που ο Θεός έχει αναθέσει στην ανθρωπότητα για να την διαχειριστεί. Ήταν η πρόθεση του Θεού να είναι οι θνητοί εξοπλισμένοι με αυτή τη δωρεά και την ισχύ και υπό την εποπτεία Του θα πρέπει να ασκούν κυριαρχία πάνω στη γη. Το συμβόλαιο στο Ισραήλ της Παλαιάς Διαθήκης εμφανίζεται ως το βασικό εργαλείο επικύρωσης για τη μεταβίβαση ενός πόρου κατά τη διαδικασία αγοραπωλησίας. Η προφορική συμφωνία σε δημόσιο χώρο με παρουσία μαρτύρων ή το έγγραφο συμφωνητικό και συχνά οριστικοποιούνταν με συμβολικό τρόπο της εποχής. Η διαχείριση της περιουσίας γινόταν επίσης γραπτά και με τη μέθοδο της παρακαταθήκης όπου ένας απλός όρκος έφερνε την απαλλαγή του ατόμου σε περίπτωση καταστροφής ή απώλειας του αγαθού.

Αν και η ενοικίαση πόρου δεν υφίσταται κατά τη Βίβλο ο δανεισμός εξαιρείται ως μια καλή πράξη προς βοήθεια του συνανθρώπου, με δίκαιο τρόπο, χωρίς τόκο για τις ευάλωτες ομάδες και με την υποστήριξη της φυλής ή της ομάδας. Το ενέχυρο ως προς την εξασφάλιση του δανειστή ήταν συνήθης πρακτική κι ο οφειλέτης έδινε συνήθως ένα ένδυμά του για την κάλυψη του χρέους του, το οποίο όμως έπρεπε να του επιστρέφεται με τη δύση του ηλίου. Βέβαια ως ενέχυρο μπορούσε να είναι κι ένα ακίνητο όπως χωράφι, αμπέλι, κάποιο ζώο ή και σε μερικές περιπτώσεις το ίδιο το άτομο. Την απόσβεση του χρέους αναλαμβάνει ένας εγγυητής, ο οποίος συμβολικά δίνοντας το χέρι του στον πιστωτή έπαιρνε πάνω του αυτή την

υποχρέωση. Η οικονομική ευμάρεια κάποιου τον υποχρέωνε να βοηθάει τον πλησίον μπαίνοντας εγγυητής, μόνο όμως όταν θα μπορούσε να αναλάβει την αποπληρωμή του χρέους σε περίπτωση που ο δανειζόμενος ήταν σε δυσπραγία.

Για το λαό η κλοπή είναι η πράξη που οδηγεί στην απόλυτη άρνηση του νόμου του Θεού, καθώς ο πλούτος οφείλει να έρθει είτε ως αποτέλεσμα εργασίας, κληρονομιάς ή δώρου. Η αμαρτωλή φύση του ανθρώπου οδηγεί στην παραβίαση και ο Δεκάλογος διδάσκει η κλοπή αφορά την απόκτηση της περιουσίας άλλου προσώπου χωρίς τη συγκατάθεσή του, με εξαναγκασμό ή απάτη ή βλάβη της, καταστρέφοντας την αξία της, ακόμα κι αν ο ίδιος δεν συμμετέχει ενεργά σε όσα συμβαίνουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ

5.1 Εισαγωγή

Η διαμόρφωση σταθερών και αξιόπιστων θεσμών στα βιβλικά χρόνια της Παλαιάς Διαθήκης λειτούργησε αποφασιστικά στην οργάνωση και στη λειτουργία της κοινωνίας του λαού του Ισραήλ. Η αέναη προσπάθεια της οικογένειας και της φυλής για τη διατήρηση και τη σωστή διαχείριση της γης και των αγαθών, που ο Θεός κληροδότησε στον εκλεκτό λαό Του, παρουσιάζεται χαρακτηριστικά στις περιπτώσεις του θεσμού του Γκοέλ και του θεσμού του Λευιρατικού γάμου. Μέσα από πατρογονικά έθιμα και θεσμικές διαδικασίες η περιουσία παραμένει αυστηρά στην αλυσίδα που εξασφάλιζαν οι δεσμοί αίματος και η κληρονομική διαδοχή των πόρων. Αντιπροσωπευτικά δείγματα απόκτησης και διαχείρισης περιουσιακών στοιχείων της εποχής αποτελούν η διαδικασία αγοράς του τάφου των Πατριαρχών και η απαλλοτρίωση που αφορά το αμπέλι του Ναβουθαί του Ιεζραηλίτη. Οι περιπτώσεις αυτές περιγράφουν πιο αναλυτικά οι ενότητες που ακολουθούν.

5.2 Ο θεσμός του Γκοέλ

Στα πλαίσια της συνοχής της ομάδας που διέπει την εκάστοτε οικογένεια-οίκο με κοινούς δεσμούς αίματος, ενδιαφέροντα, καθήκοντα και υποχρεώσεις συναντάμε έναν θεσμό που στόχο έχει να προστατεύσει και να βοηθήσει τα μέλη της (Καϊμάκης,2000). Ετυμολογικά η λέξη γκοέλ σημαίνει «ξαναγοράζω-εξαγοράζω» με την κυριολεκτική της σημασία να είναι «προστατεύω». Σύμφωνα με τον Καϊμάκη (2000, σελ.34) «ως Γκοέλ ορίζεται ένας προστάτης, ένας σωτήρας των ενδιαφερόντων του ατόμου και της ομάδα». Σε μία προσπάθεια προάσπισης των περιουσιακών δικαιωμάτων ο γκοέλ επεμβαίνει σε ορισμένο αριθμό περιπτώσεων με σκοπό να εξασκήσει πρώτος το δικαίωμα προσφοράς προκειμένου να διασφαλιστούν τα οικογενειακά αγαθά.

Κάποιες φορές όταν λόγω αντίξοων οικονομικών συνθηκών ένα άτομο αναγκάζεται να πουλήσει την περιουσία του, μεταβιβάζοντας έτσι τα περιουσιακά του δικαιώματα, ο

Γκοέλ είναι ο πιο κοντινός συγγενής που την εξαγοράζει. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο Ιερεμίας, που αγοράζει το χωράφι του ξαδέλφου του Ανανιήλ (Ιερ.32,6-9) και ο Βοός, πρωταγωνιστής στο θεσμό του Λευιρατικού γάμου, που αγοράζει την γη του Ελιμέλεχ, την οποία η χήρα Νοεμί και πεθερά της Ρουθ είναι αναγκασμένη να πουλήσει, αφού δεν υπάρχει στενότερος συγγενής. Και στις δυο αναφορές μας εντοπίζουμε το δικαίωμα προαγοράς ενός προσφερόμενου προς πώληση αγαθού και όχι την επαναγορά κάποιου αγαθού που έχει προηγουμένως πωληθεί. Κατά συνέπεια, η ιδιοκτησία που πωλείται περιέρχεται στον Γκοέλ και δεν επαναποδίδεται στον φτωχό. Στο Λευιτ.25,25 ο Γκοέλ πρέπει να πάει στο σπίτι του συγγενή του που βρίσκεται σε κατάσταση ένδειας και να εξαγοράσει ό,τι είναι προς πώληση.

Στόχος του θεσμού αυτού είναι η διατήρηση της περιουσίας εντός του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος, αφού ο αρχηγός της οικογένειας αδυνατεί, τόσο προς όφελος του για παρούσα χρήση, όσο και για τους απογόνους του για μελλοντική χρήση. Ο νόμος του Ιωβηλαίου αποσκοπεί στην επιστροφή της περιουσίας στο άτομο ή στην οικογένεια που την έχασε. Ωστόσο, κυρίως κατά τους πρώτους αιώνες της βασιλείας παρατηρείται ο Γκοέλ να μην εξασκεί το δικαίωμα του για προαγορά με σκοπό την επιστροφή αλλά την ιδιοποίηση της περιουσίας, οδηγώντας τελικά σε κατακερματισμό των οικογενειακών αγαθών προς όφελος των πλουσίων. Σε τέτοιες περιπτώσεις λοιπόν επισείετε κατάρα (Ησ. 5,8) σε αυτούς που «προσθέτουν σπίτι σε σπίτι και συνδέουν χωράφι με χωράφι, αποσκοπώντας στην απόκτηση όλης της έκτασης» και σε αυτούς που έχουν «βουλιμία για τα χωράφια και υφαρπάζουν σπίτια με κάθε τρόπο» με συνέπεια την καταδίκη (Μιχ.2,2) ώστε να γίνεται ορθή, δίκαιη και συνετή χρήση των δικαιωμάτων της περιουσίας σύμφωνα και με τους Προφήτες.

5.3 Ο Λευιρατικός γάμος

Η Βίβλος δείχνει έντονα την επιθυμία διατήρησης της οικογενειακής περιουσίας (Weisberg, 2008). Ενώ ο προτιμώμενος κληρονόμος είναι ο βιολογικός υιός, άλλες στρατηγικές διατήρησης της περιουσίας περιλάμβαναν την υιοθεσία και τον χαρακτηρισμό των κόρων ως κληρονόμων εφόσον απουσίαζαν οι υιοί (Γεν.15,2 3 και Αρ.27,1-11). Η ευθύνη για τη διατήρηση της οικογενειακής περιουσίας εκτείνεται στην πατρική οικογένεια. Οι γάμοι μέσα στη φυλή και η εξαγορά της περιουσίας από έναν συγγενή του εντός της πατρικής οικογένειας ήταν στρατηγικές που διατηρούσαν την περιουσία μέσα σε μια γραμμή

συγγένειας (Αρ.36,5-9 και Λευτ.25,25). Ο λευρατικός γάμος αποτελεί έναν τέτοιο θεσμό στρατηγικής διατήρησης της περιουσίας εντός της οικογένειας, επιτρέποντας σε έναν άνθρωπο να γίνει γονιός και ν' αποκτήσει απογόνους ακόμα και μετά το θάνατό του (Weisberg, 2008).

Η λέξη «λευρατικός» δεν έχει καμία σχέση με το όνομα Λευί ή τους βιβλικούς Λευίτες, αλλά προέρχεται από το λατινικό *levir*, δηλαδή τον αδελφό του συζύγου, συνιστώντας έτσι τον όρο λευρατικός (Olanisebe et Olusegun, 2014). Ο λευρατικός γάμος αναφέρεται στο θεσμό κατά τον οποίο η χήρα που δεν έχει αποκτήσει παιδιά είναι αναγκασμένη να παντρεύεται τον κουνιάδο της. Σκοπός είναι όχι μόνο να διαιωιστεί η γενιά του συζύγου της αλλά και για να αποτραπεί η εξαφάνιση των περιουσιακών στοιχείων του οίκου-φυλής-οικογένειας με το να περιέλθουν αυτά είτε στην χήρα την ίδια, ή σε κάποιον τρίτο αν η χήρα ξαναπαντρευτεί με κάποιον πιθανά από άλλη φυλή³ (Hiers, 1993). Το παιδί που γεννιέται στα πλαίσια λευρατικού γάμου διέπεται από τα νομικά και κληρονομικά δικαιώματα όχι του βιολογικού του πατέρα αλλά του πεθαμένου πρώτου συζύγου.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα λευρατικού γάμου στην Παλαιά Διαθήκη αποτελούν οι ιστορίες της Θαμάρ και της Ρουθ. Ο σύζυγος της Θαμάρ και υιός του Ιούδα, ο Ηρ, πεθαίνει χωρίς να έχει αφήσει απογόνους (Γεν.38,6-7) και έτσι αναλαμβάνει την υποχρέωση του γάμου ο μεγάλος αδελφός του θανόντα, ο Αυνάν. Ο τελευταίος μη θέλοντας να γεννηθεί τέκνο με κληρονομικά δικαιώματα του πεθαμένου αδελφού του καταφέρνει να μη χαρίσει τον πολυπόθητο διάδοχο στην Θαμάρ. Ο Αυνάν τιμωρείται από τον Γιαχβέ γι αυτήν του την πράξη και πεθαίνει (Γεν.38,8-1.). Σειρά έχει για τον λευρατικό γάμο ο άλλος κουνιάδος της Θαμάρ, ο Σηλώμ, ο τελευταίος υιός του Ιούδα. Ο Ιούδας κάνει ότι δεν καταλαβαίνει την υποχρέωση του δευτέρου κατά σειρά Λευρατικού γάμου (Γεν.38,11) κι έτσι η Θαμάρ στρέφεται ερωτικά στον πεθερό της με δόλιο τρόπο, μεταμφιέζεται σε πόρνη (Γεν.38,15-19) σε μια απέλπιδα κίνηση απόγνωσης για να αποκτήσει τέκνο με τους ίδιους δεσμούς αίματος του πεθαμένου άντρα της.

³ Ο Niditch (1979) βλέπει την ιστορία του λευρατικού γάμου στο κεφάλαιο 38 της Γένεσης, ως μια απεικόνιση της θέσης των γυναικών στην κοινωνική δομή του Ισραήλ. Κατ' αυτόν, μια παντρεμένη, άτεκνη χήρα θεωρείται κακοτυχία στην κοινωνία και αυτός μπορεί να είναι ο λόγος για τον οποίο το σύστημα του λευρατικού γάμου είναι θεσπισμένο έτσι ώστε να σώζει τη γυναίκα από ντροπή και να εξασφαλίσει την προστασία της. Έτσι, σύμφωνα με τον Niditch (1979), η προσπάθεια του Ιούδα να στείλει την Θαμάρ πίσω στο σπίτι του πατέρα της είναι εξαιρετικά παράτυπη στην κοινωνική δομή του Ισραήλ, επειδή δεν ανήκει πλέον εκεί.

Στην ιστορία της Ρουθ δεν μπορεί να ισχύσει απευθείας ο νόμος του Δευτ. 25 διότι δεν υπάρχει πλέον κουνιάδος (Ρουθ.1,11-12). Επομένως καλείται ο πιο στενός συγγενής βάσει μιας συγκεκριμένης σειράς (Ρουθ 2,20. 3,12) να αναλάβει την υποχρέωση αυτή, όχι μόνο εντός του στενού οικογενειακού κύκλου αλλά της ευρύτερης φυλής που ανήκει. Απώτερος στόχος είναι να συνεχιστεί το όνομα του νεκρού (Ρουθ.4,5-10 και πρβλ .2,20). Έτσι ο απόγονος από αυτήν την ένωση θα θεωρηθεί ως γνήσιο τέκνο του νεκρού (Ρουθ.4,6 πρβλ. 4,17) και θα φέρει το όνομα, δίνοντας έμφαση στην συνέχιση των δεσμών αίματος και συνέχισης του οίκου-φυλής του θανόντα και κατά συνέπεια να διασφαλίζονται τα περιουσιακά του αγαθά (Καϊμάκης,2000). Αυτό θα ισχύει για τον πρώτο απόγονο μιας τέτοιας ένωσης καθιστώντας τα επόμενα τέκνα ως αληθινά του βιολογικού τους πατέρα (Καϊμάκης,2000).

Στο Δευτ.25,5 αναφέρεται η υποχρεωτική συγκατοίκηση των αδερφών ως όρος του λευιρατικού γάμου κάνοντας λόγο για το δικαίωμα της εξαγοράς της γης που συνδέεται με την υποχρέωση σύναψης γάμου με την χήρα, όπως στην περίπτωση της Ρουθ. Την ίδια έννοια συναντάμε στη νομοθεσία για το Ιωβηλαίο (Λευιτ.25) και στον νόμο για τα κληρονομικά δικαιώματα των κοριτσιών (Αριθμ.36,2-9).

Όσον αφορά τον τύπο του λευιρατικού γάμου αξίζει να σημειωθεί ότι τον συναντάμε ως πρακτική σε γειτονικούς λαούς με αρκετές αναφορές σε Ασσυριακούς, Χιτιτικούς και Ουριτικούς νόμους, χωρίς ωστόσο να γίνεται πουθενά λόγος στον Κώδικα του Χαμουραμί (Καϊμάκης,2000).

5.3.1 Συγκριτική ανάλυση του Λευιρατικού γάμου στην Παλαιά Διαθήκη και της φυλής των Γιορούμπα

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι ένας παρόμοιος θεσμός με τον λευιρατικό γάμο των αφηγήσεων της Παλαιάς Διαθήκης που εντοπίζουμε μέχρι και σήμερα στην φυλή των Γιορούμπα (Yoruba), μια αφρικανική εθνική ομάδα που κατοικεί στη δυτική Αφρική, κυρίως στη Νιγηρία και το Μπενίν με 44 εκατομμύρια ανθρώπους. Στην παράδοση της συγκεκριμένης φυλής οι νεαρές γυναίκες δίδονταν σε γάμο με πολύ ηλικιωμένους άνδρες που πέθαναν λίγο αργότερα, αφήνοντας τις χήρες (Olanisebe et Oladosu, 2014).

Έχοντας αναφερθεί αναλυτικά στις διεργασίες και το σκοπό του λευρατικού γάμου και σε σχέση με την κληρονομιά, φαίνεται ότι τα δύο έθιμα έχουν ορισμένα ιδιόμορφα χαρακτηριστικά με εμφανείς αποκλίσεις. Σε αμφότερες τις κουλτούρες, οι γυναίκες δεν επιτρέπεται να κληρονομήσουν άμεσα την ιδιοκτησία των συζύγων τους με την ακίνητη περιουσία να αποδίδεται στα παιδιά. Στη φυλή Γιορούμπα, ακόμη κι αν τα παιδιά είναι ανήλικα, ένα αρσενικό μέλος της οικογένειας έχει επιλεγεί για να διαφυλάξει την ιδιοκτησία. Τα παιδιά, με τη σειρά τους, μπορούν αργότερα να δώσουν ό,τι κρίνουν κατάλληλο για τη μητέρα. Αυτή η διάταξη δεν υπάρχει μεταξύ των Ισραηλιτών και θα μπορούσε να δικαιολογήσει την επινόηση του γάμου των Λευρατικού, έτσι ώστε να μπορέσει να δώσει στην γυναίκα την ευκαιρία για διατροφή και υποστήριξη από την περιουσία του συζύγου. Μπορεί μάλιστα να επιτρέψει την ιδιάζουσα άδεια που χορήγησε ο Γιαχβέ στις κόρες του Σαλπαάδ (Αριθμ. 27,1-11) να κληρονομήσουν την περιουσία του πατέρα τους εν απουσία ενός αρσενικού απογόνου (Carmichael,2008). Η περίπτωση των θυγατέρων του Σαλπαάδ είναι, ωστόσο, μια εξαίρεση επειδή περιλαμβάνει την κληρονομιά του πατέρα τους και των νεκρών τους συζύγων.

Στη φυλή Γιορούμπα οι γυναίκες θεωρούνται μέρος της περιουσίας που κληρονομείται. Υπάρχουν αρκετές αποδείξεις ότι μια γυναίκα δεν έχει ανεξάρτητο νομικό καθεστώς αλλά αντιμετωπίστηκε ως προσωπική ιδιοκτησία πρώτα του πατέρα της και στη συνέχεια του συζύγου της (Phillips,1973). Επιπλέον, και στους δύο πολιτισμούς, η διαδικασία εποπτεύεται από τους ηλικιωμένους στην οικογένεια και δίνουν στη χήρα την ευκαιρία να παραμείνει στον οικογενειακό κύκλο του τελευταίου συζύγου της. Και οι δύο πολιτισμοί αποδίδουν μεγάλη σημασία στην αναπαραγωγή. Αν μια γυναίκα δεν γεννήσει ένα παιδί, δεν θεωρείται πλήρες μέλος της οικογένειας του συζύγου της (Niditch,1979). Επομένως, ο γάμος των κληρονόμων και η κληρονομιά της χήρας δίνουν στη χήρα την ευκαιρία να παραμείνει στην οικογένεια του συζύγου της και να γεννήσει είτε προς τιμήν του συζύγου της είτε για να αποδείξει τη γονιμότητά της στον λαό.

Ωστόσο, παρά τις ομοιότητες αυτές, τα δύο έθιμα έχουν επίσης ορισμένες εμφανείς διαφορές. Για παράδειγμα, ενώ η απόκτηση ενός αρσενικού παιδιού για να συνεχίσει το όνομα του θανόντος είναι ο πρωταρχικός σκοπός του λευρατικού γάμου, στην Γιορούμπα η ευημερία της χήρας είναι ο πρωταρχικός σκοπός της κληρονομιάς της χήρας. Οι δύο πολιτισμοί αποδίδουν μεγάλη σημασία στη συνέχεια μιας γενεαλογίας μέσω των αρσενικών τέκνων. Πιστεύεται ότι, όταν μια γυναίκα παντρεύεται, ο πολιτιστικός κανόνας απαιτεί να

απορρίπτει το όνομα του πατέρα της για να λάβει το όνομα της οικογένειας του συζύγου της αυξάνοντας έτσι την αριθμητική υπεροχή της οικογένειας του συζύγου της. Εντούτοις, μεταξύ της Γιορούμπα, η χήρα δεν πρέπει απαραίτητως να είναι άτεκνη πριν ζητηθεί να ξαναγυρίσει στην οικογένεια. Στον βιβλικό Ισραήλ, η ευημερία της χήρας είναι επίσης μέρος του δευτερεύοντος σκοπού του λευρατικού γάμου.

Επιπλέον, ενώ η σχέση μεταξύ του άντρα που συνάπτει λευρατικό γάμο και του θανόντος δεν αναφέρεται σαφώς στον θεσμό στην Παλαιά Διαθήκη, στη φυλή Γιορούμπα πρέπει αναγκαστικά να είναι μικρότερος αδελφός ή γιος του νεκρού. Επιπρόσθετα, αν και υπάρχει η τελετή απομάκρυνσης του σανδαλιού στο λευρατικό γάμο ως ένδειξη ντροπής του ανθρώπου που αρνείται να αναλάβει το καθήκον της διαίωσης του ονόματος του αποθανόντος αδελφού του, στην κουλτούρα της φυλής Γιορούμπα, είναι η γυναίκα που αποφασίζει αν θέλει να παντρευτεί και ποιον πρόκειται να παντρευτεί μεταξύ των νεότερων αδελφών του αποθανόντος συζύγου της. Αυτό σημαίνει ότι συνήθως υπάρχει ανταγωνισμός μεταξύ των νεότερων αδελφών του αποθανόντος για το ποιος πρόκειται να παντρευτεί τη χήρα, επειδή γνωρίζουν ότι όποιος παντρεύεται τη χήρα κληρονομεί αυτόματα την ακίνητη περιουσία του νεκρού. Αυτός ο ανταγωνισμός είναι ξένος στον λευρατικό γάμο επειδή ο υποψήφιος γνωρίζει ότι με την απόρριψη του Λευρατικού γάμου τον θέτει σε προνομιούχα θέση αναλαμβάνοντας μεγαλύτερο μερίδιο στην περιουσία του πατέρα του συμπεριλαμβανομένου του μεριδίου από την κληρονομιά του αποθανόντα.

5.4 Ο τάφος των πατριαρχών

Στο βιβλίο της Γένεσης και συγκεκριμένα στο κεφάλαιο 23 μεγάλη έκταση καταλαμβάνει το γεγονός της αναζήτησης, της εύρεσης και τελικά της εξαγοράς ενός σπηλαίου και του περιβάλλοντα αγρού για να ενταφιαστεί η Σάρρα, η σύζυγος του Αβραάμ και μητέρα του Ισαάκ, που κατόπιν γίνεται ο τόπος ενταφιασμού και των απογόνων τους.

Ο Αβραάμ ως πάροικος και «περιπίδημος» στρέφεται προς τους μόνιμους κατοίκους και συγκεκριμένα στο συμβούλιο της Χεβρών με αίτημα να αγοράσει ένα ταφικό σημείο και κατόπιν εκφράζει την επιθυμία του για το διπλό σπήλαιο του Εφρών με την τελική αποδοχή του ιδιοκτήτη για παραχώρηση. Καθορίζεται η τιμή, ολοκληρώνεται η αγοραπωλησία και αποκτιέται η πλήρης κυριότητα του συγκεκριμένου γεωτεμαχίου που περιλαμβάνει το σπήλαιο και τον αγρό που το περικλείει.

Αξίζει να τονιστεί πως η αφήγηση της αγοραπωλησίας καταλαμβάνει 20 στίχους από τους συνολικά 70 που συναντάμε στην Παλαιά Διαθήκη για τον Πατριάρχη Αβραάμ, θέλοντας να δοθεί έμφαση στο γεγονός της πλήρωσης της υπόσχεσης του Θεού για την αύξηση και πλήθυνση του ανθρώπινου γένους μέσω των απογόνων του Αβραάμ, ως εκπλήρωση της υπόσχεσης για τη γη της επαγγελίας και ως συνέπεια της ευλογίας Του (Κωνσταντίνου, 2001). Μέρος της Διαθήκης του Αβραάμ συνοδεύεται με την υπόσχεση-επαγγελία «και δώσω σοι και τω σπέρματι σου μετά σε την γην ην παροικεις...» (Κωνσταντίνου, 2001, σελ.177).

Ο Κωνσταντίνου (2001,σελ.173) αναφέρει «πως οι διαπραγματεύσεις μεταξύ Χετταίων⁴ και Αβραάμ παρουσιάζουν όλα τα χαρακτηριστικά ενός τυπικού ανατολίτικου παζαριού», με τους συναλλασσόμενους να συζητούν καθιστοί στην πύλη, χώρο αγοράς των αρχαίων πόλεων. Ορίζεται μια ιδιαίτερα υψηλή τιμή τετρακοσίων σίκλων, την οποία ο Αβραάμ αποδέχεται αναντίρρητα. Το ασήμι ζυγίζεται, δίδεται έμφαση στην ποιότητα του συγκριτικά με το αντίστοιχο που διακινείται μεταξύ των έμπορων της εποχής. Όλες αυτές οι εθιμοτυπικές διαδικασίες γίνονται ενώπιον μαρτύρων, προκειμένου να εξανεμιστεί και η παραμικρή υπόνοια ότι δεν έγινε νόμιμη μεταβίβαση. Έπειτα οι στίχοι 17-18 αποδίδουν μια επίσημη μορφή συμβολαίου με λεπτομερή περιγραφή του αντικειμένου της αγοραπωλησίας, της ακριβούς τοποθεσίας, των ορίων καθώς και των ονομάτων του παλιού, του νέου ιδιοκτήτη και των μαρτύρων.

Όπως αναφέρει ο Todd (2009), το τίμημα της αγοραπωλησίας (τετρακόσια σίκλα) ήταν «ένα τεράστιο ποσό για εκείνη την εποχή». Ένας τρόπος να το αποδειχθεί αυτό είναι μέσω της χρήσης άλλων τιμών που παρουσιάζονται σε βιβλικές πηγές. Όταν ο Ιακώβ αγόρασε γη, πλήρωσε «εκατό αμνές», τα οποία ισοδυναμούν με έξι σίκλους αργύρου (Γεν. 33,19). Περίπου 1000 χρόνια αργότερα, ο Ιερεμίας έκανε εξαγορά μόνο για δεκαεπτά σίκλα αργύρου (Ιερ. 32, 9) και κάποιος για ένα αγροτεμάχιο πληρώνει μόνο 50 αργυρούς σίκλους για να το εξαγοράσει από το ιερό (Λευιτ. 27,16).

Οι Westbrook και Wells (2009) δικαιολογούν την υψηλή τιμή που κατέβαλε ο Αβραάμ, υποδεικνύοντας ότι η απόκτηση ενός μόνιμου μεριδίου στο ακίνητο, που θα

⁴ Με τον όρο Χετταίοι, «υιοί Χετ» εννοούμε τον ινδοευρωπαϊκό λαό της Κεντρικής Μικράς Ασίας, που κατά τη διάρκεια της δεύτερης χιλιετίας κυριαρχούσαν στην περιοχή της Μεσοποταμίας και της Συρίας έως και την άλωση του κράτους τους, το 1200 μ.Χ., με τον πολιτισμό τους να διασώζεται κατόπιν στην περιοχή της βόρειας Συρίας κατά μικρές ηγεμονίες.

μεταβιβάζονταν στους κληρονόμους του, απαιτούσε από τον Αβραάμ να πληρώσει την «πλήρη τιμή» της γης, αλλιώς η περιουσία θα επέστρεφε στους αρχικούς ιδιοκτήτες γης μετά το θάνατο του Αβραάμ. Έτσι, ο Εφρών ήθελε μια χαμηλότερη τιμή για να μπορέσει να ανακτήσει τη γη μετά το θάνατο του Αβραάμ, ενώ ο Αβραάμ ήθελε να πληρώσει το πλήρες τίμημα. Είναι ενδιαφέρον ότι μια τέτοια εξήγηση είναι απαραίτητη μόνο εάν κάποιος θέλει να αναβιώσει τη θεωρία ότι ο Εφρών ήθελε να δώσει στον Αβραάμ τη γη ως δώρο, μια απόπειρα που ο ίδιος ο Westbrook (1971) απέρριψε. Σημειώνουμε ότι το κτίριο πάνω από το σπήλαιο που αγόρασε ο Αβραάμ για την ταφή της συζύγου του Σάρρα, και στο οποίο αυτός, ο Ισαάκ και η Ρεβέκκα και ο Ιακώβ και η Λεία στη συνέχεια θάφτηκαν, είναι το παλαιότερο κατεχόμενο κτίριο στον κόσμο. Οι επακόλουθες ταφές καταδεικνύουν την εμμονή της αναγνώρισης των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας που επιτεύχθηκαν μέσω της αγοράς του Αβραάμ (Rosenberg and Weis, 2012). Αξίζει να σημειωθεί ότι στο έδαφος που ανήκε σε κάθε φυλή-οικογένεια υπήρχε και ο οικογενειακός τάφος (Ιησ.Ν,24,30,32 .Α΄Βασ.25,1 .Γ΄Βασ.2,34). εκτός από το εν λόγω χωρίο της Γένεσης.

Η χρήση τάφων για τον καθορισμό των δικαιωμάτων έγγραφιας ιδιοκτησίας υπήρχε σε πολλές κοινωνίες κι όπως το περιγράφει ο de Coulanges (1956), τόσο οι εστίες όσο και οι τάφοι οριοθετούν τέτοια περιουσιακά δικαιώματα (Rosenberg and Weis, 2012). Ωστόσο, ενώ οι εστίες γενικά σηματοδότησαν το κέντρο της οικογενειακής εκμετάλλευσης, αυτό δεν συνέβαινε πάντοτε για τους τάφους. Όπως αναφέρει ο de Coulanges (1956) για τους αρχαίους η θεμελίωση του δικαιώματος ιδιοκτησίας γινόταν με διαφορετικές αρχές από εκείνες της σημερινής γενιάς, με την ιδέα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας να εμπεριέχεται στην ίδια την θρησκεία. Κάθε οικογένεια είχε την εστία της και τους προγόνους της. Οι θεότητες θα μπορούσαν να λατρευτούν μόνο από αυτή την οικογένεια και να τις προστατεύσουν μόνοι τους. Ήταν η περιουσία τους. Ο θεός της οικογένειας επιθυμεί να έχει μια σταθερή κατοικία. Έτσι, η ιερή φωτιά παίρνει την κατοχή του εδάφους, και το κάνει το δικό του. Είναι ιδιοκτησία του θεού. Και η οικογένεια είναι τόσο σταθερή στο έδαφος όσο και ο ίδιος ο βωμός. Η οικογένεια είναι προσκολλημένη στο βωμό και ο βωμός είναι προσκολλημένος στο έδαφος. Μια στενή σχέση, επομένως, δημιουργείται μεταξύ του εδάφους και της οικογένειας. Το συγκεκριμένο σημείο είναι η περιουσία του, η ιδιοκτησία όχι μόνο ενός ανθρώπου, αλλά μιας ολόκληρης οικογένειας, μέλη της οποίας πρέπει να γεννιούνται και να πεθαίνουν σε αυτό. Το ίδιο ισχύει και για τους οικογενειακούς τάφους. Ο de Coulanges (1956) τονίζει πως ένας τάφος για τους αρχαίους δεν θα μπορούσε ποτέ να καταστραφεί ή να μετακινηθεί

αποτελώντας ένα μέρος του εδάφους το οποίο, στο όνομα της θρησκείας, έγινε μόνιμο αντικείμενο περιουσίας για κάθε οικογένεια.

5.5 Το αμπέλι του Ιεζραηλίτη Ναβουθαί

Εξαίρεση για την απόκτηση ενός γεωτεμαχίου δεν γινόταν ούτε για τον μονάρχη, όπως φαίνεται από το θλιβερό επεισόδιο που εξιστορείται στο Γ΄ Βασ. 20,1εξ. Ο βασιλιάς του Ισραήλ Αχαάβ θέλησε να αγοράσει το αμπέλι του Ναβουθαί του Ιεζραηλίτη, επειδή συνόρευε με τα κτήματά του. Κατηγορήθηκε άδικα, με υποκίνηση της συζύγου του Αχαάβ, Ιεζάβελ, για βλασφημία απέναντι στο Θεό και στο βασιλιά και θανατώθηκε με λιθοβολισμό. Η αποτρόπαιη πράξη επέφερε τη θεία τιμωρία του οίκου του Αχαάβ. (<https://www.pemptousia.gr/2012/12/palea-diathiki-ke-diachronikes-axies/>)

Αναλυτικότερα η ιστορία έχει ως εξής. Ο Ναβουθαί είχε στην κατοχή του ένα αμπέλι κοντά στο καλοκαιρινό ανάκτορο στην περιοχή της Ιεζραέλ του βασιλιά Αχαάβ, το οποίο ο τελευταίος επιθυμούσε, προφανώς για προέκταση του δικό του κήπου (Kaiser, 2012). Ο Αχαάβ πρότεινε στο Ναβουθαί να του παραχωρήσει το αμπέλι του με αντάλλαγμα ένα καλύτερο αμπέλι ή το αντίτιμο του ίδιου έναντι χρηματικού ποσού, όμως εκείνος αρνήθηκε δηλώνοντας πως είναι περιουσία των προγόνων του, «μή μοι γένοιτο παρά Θεού μου δούναι κληρονομίαν πατέρων μου σου». Η άρνησή του αυτή απογοήτευσε τον Αχαάβ (Γ΄ Βασ. 20,4) και γύρισε στο ανάκτορό του λυπημένος. Όταν η γυναίκα του Ιεζάβελ τον ρώτησε τι έχει, εκείνος της αποκρίθηκε για το αμπέλι. Η Ιεζάβελ ασκώντας ψυχολογική επιρροή αναφερόμενη στην εξουσία του επινόησε μία κατηγορία με ψεύτικη βλασφημία μαζί με μάρτυρες, καθώς η αναγκαστική αγορά γης εκείνη την περίοδο ήταν παράνομη. Και αφού τον κατηγορήσαν ψευδώς πως για βλασφημία στο πρόσωπο του βασιλιά και του Θεού, τον καταδίκασαν σε θάνατο δια λιθοβολισμού.

Ο Ναβουθαί θανατώθηκε εξαιτίας των κατηγοριών, ενώ η γη του διμεύθηκε και περιήλθε στην κατοχή του Αχαάβ. Την πράξη αυτή του Αχαάβ, εκδικήθηκε αργότερα ο σφετεριστής του θρόνου, ο Ιηού. Κατόπιν εντολής του Θεού ο προφήτης Ηλίας πήγε να συναντήσει τον Αχαάβ και να του προαναγγείλει ότι θα έχει ανάλογο τέλος με τον Ναβουθαί, όπως επίσης και ολόκληρη η βασιλική του οικογένεια συμπεριλαμβανομένου και της Ιεζάβελ. Τα λόγια του προφήτη συντάραξαν τον Αχαάβ καθώς κατάλαβε την επικείμενη Θεία Τιμωρία, δήλωσε μετανιωμένος με συνέπεια να ανασταλεί αυτή η τιμωρία μέχρι την εποχή του διαδόχου του.

Σ αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι το τοπωνύμιο Ιεζραέλ αναφέρεται σε μια μεγάλη εύφορη πεδιάδα ανάμεσα στα όρη της Σαμάρειας και της Γαλιλαίας καθώς και την ομώνυμη πόλη στο νοτιοδυτικό άκρο της που αποτέλεσε την χειμερινή έδρα των ηγεμόνων του Βορείου Βασιλείου κατά την περίοδο της δυναστείας του Αμβρί δηλαδή 881-845 π.Χ.

Ο Κωνσταντίνου (2001, σελ.222) αναφέρει πως το συγκεκριμένο τοπωνύμιο σημαίνει πιθανότατα «σπορά του Θεού» και δείχνει την καταπληκτική ευφορία του εδάφους. Πέρα τούτου η Ιεζραήλ κατέχει εξέχουσα θέση στο οδικό δίκτυο της ευρύτερης περιοχής. Ειδικότερα «από αυτήν διέρχεται η οδός που συνδέει την παραλία στα δυτικά με την ενδοχώρα στα ανατολικά και διασταυρώνεται κοντά στη Μεγιδδώ με την μεγάλη λεωφόρο που οδεύει παράλληλα προς την παραλία» (Κωνσταντίνου, 2001,σελ.222). Για τους λόγους που προαναφέρθηκαν λοιπόν η συγκεκριμένη πεδιάδα γίνεται σκηνικό πλήθους φονικών μαχών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα σκληρών μαχών αποτελούν αυτές που έγιναν ενάντια των Χανααναίων (Κρ.4,7 κ.εξ.), των Μαδιανιτών (Κρ.6,33) και των Φιλισταίων (Α΄Βασ.29,1)

Κατά συνέπεια, η γεωπολιτική θέση της περιοχής λοιπόν καθιστά ως ένα εξαιρετικής σημασίας γεωτεμάχιο το αμπέλι του Ναβουθαί του Ιεζραελίτη, με προοπτική περαιτέρω αξιοποίησης για τον Αχαάβ. Ο Ναβουθαί είναι ελεύθερος πολίτης, ο οποίος παρουσιάζεται ως μη έχων οικονομική δυσχέρεια. Ακόμα και με την πρόταση του βασιλιά, του ανώτερου άρχοντα της περιοχής, να πουλήσει την γη του αρνείται και λόγω ότι είναι η γη των προγόνων του και ενδεχομένως οι τάφοι αυτών που θα την αποδώσει κι αυτός με τη σειρά του στους απογόνους τους. Όπως αναφέρει ο Κωνσταντίνου (2001, σελ.222-223) «Αιτία άρνησης η πώληση της κληρονομιάς είναι σαν να αποποιείται την ευλογία του Θεού για τον εαυτό του και τους απογόνους του».

5.6 Συμπεράσματα

Προς την κατεύθυνση της διασφάλισης της διαδοχής στα περιουσιακά δικαιώματα εντός της οικογένεια και της φυλής στρέφεται και είναι εξίσου σπουδαία η εφαρμογή θεσμού του Γκοέλ και του λειπρατικού γάμου. Ο θεσμός του Γκοέλ περιγράφει αντιπροσωπευτικά την προσπάθεια διατήρησης της οικογενειακής περιουσίας εντός της φυλής, όπου ακόμη και σε περίπτωση ένδειας, να μπορεί αποτραπεί η πώληση σε τρίτους γεωτεμαχίων ή άλλων κινητών και ακινήτων αγαθών. Ο λειπρατικός γάμος είναι μια ισχυρή στρατηγική διατήρησης

της περιουσίας, επιτρέποντας σε έναν άνθρωπο να μεγιστοποιήσει τις δυνατότητές του να αναπαραχθεί και μετά το θάνατό του.

Η ιδέα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας υπήρχε στην ίδια την θρησκεία, όπως εμφανώς διαπιστώνουμε στην περίπτωση του τάφου των πατριαρχών, όπου η διαδικασία αναζήτησης, εύρεση και εξαγοράς ενός σπηλαίου και του περιβάλλοντα αγρού σηματοδοτούσε μια εκτενή αφήγηση αγοραπωλησίας 20 στίχων της Παλαιάς Διαθήκης για τον Πατριάρχη Αβραάμ. Η εφαρμογή του νόμου για την απόκτηση ενός γεωτεμαχίου χωρίς εξαίρεση φαίνεται από το επεισόδιο όπου ο μονάρχης, θέλησε να αγοράσει το αμπέλι του Ναβουθαί του Ιεζραηλίτη κι αφού τον θανάτωσε με δόλια μέσα, τιμωρήθηκε ο οίκος του από το Θεό για την παραβίαση του νόμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο

Συμπεράσματα

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να μπορέσουμε να προσδιορίσουμε και να περιγράψουμε το κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό θεσμικό πλαίσιο στη εποχή των βιβλικών χρόνων του Ισραήλ μέσα από μαρτυρίες κειμένων της Παλαιάς Διαθήκης, σκιαγραφώντας το σύστημα της εποχής με έμφαση στα περιουσιακά δικαιώματα και τους θεσμούς που ρυθμίζουν τη λειτουργία τους.

Η εργασία παραθέτει αρχικά στο θεωρητικό πλαίσιο τις έννοιες των θεσμών και των περιουσιακών δικαιωμάτων δίνοντας έμφαση στην μελέτη τους υπό το πρίσμα της Νέας Θεσμικής Οικονομικής προσέγγισης. Η δημιουργία των θεσμών, άτυπων και τυπικών, ως κανόνες διαχείρισης των σχέσεων και συμπεριφορών μιας κοινότητας καθορίζοντας τις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις συνέβαλε στην οριοθέτηση και ομαλή συνύπαρξη των κοινωνικών ομάδων. Τα περιουσιακά δικαιώματα είναι αυτά που επιτρέπουν στον κάτοχό τους να χρησιμοποιεί τα αγαθά προς το συμφέρον του, να τα τροποποιεί, να τα ενισχύει ή και να τα περιορίζει. Οι διαφορετικές όψεις του ιδιοκτησιακού καθεστώτος, όπως το δικαίωμα της χρήσης και κάρπωσης ενός πόρου, το δικαίωμα εξαίρεσης άλλων από τη χρήση του και το δικαίωμα μεταβίβασής του μέσω του κληρονομικού δικαιώματος, διαδικασιών κληροδοσίας, διαθήκης και διαδικασιών μεταβίβασης ή χρήσης του με τους κανόνες της αγοράς, απαιτούν την αναγνώριση, εξασφάλιση και προστασία τους από την έννομη τάξη. Από το γεγονός αυτό και σε συνδυασμό με τους κανόνες δικαίου και τα κόστη των συναλλαγών εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό η πρόοδος και ευημερία του οικονομικού γίνεσθαι, καθώς οι κάτοχοι των πόρων θα είναι σε θέση να διατηρήσουν και να βελτιώσουν την περιουσία τους και κατ' επέκταση να επενδύσουν.

Η σχολή της Νέας Θεσμικής Οικονομικής με βασικό αντικείμενο μελέτης της τις παραπάνω έννοιες και τον ενεργό ρόλο τους στο οικονομικό γίνεσθαι και σε μια ευρεία διεπιστημονική προσέγγιση, επιχειρεί να κατανοήσει και να ερμηνεύσει τον τρόπο με τον οποίο το εκάστοτε θεσμικό πλαίσιο και σε στενή σχέση με τα περιουσιακά δικαιώματα, παρέχει τη δυνατότητα στα άτομα να μειώνουν την αβεβαιότητα στις μεταξύ τους συναλλαγές και να καθορίζουν το βαθμό στον οποίο κάποιος έχει όφελος να εμπλακεί σε μια οικονομική δραστηριότητα.

Στα βιβλικά χρόνια του Ισραήλ η αρχική έννοια της περιουσίας συναντάται όταν ο Θεός αναγνωρίζεται από τους πιστούς ως ο πραγματικός ιδιοκτήτης της γης, «του Κυρίου η γη και το πλήρωμα αυτής, οι κατοικούντες και τα πάντα τα εν αυτή» (Ψαλμός 24,1), ο οποίος και την παραχώρησε στους ανθρώπους να τη διαχειρίζονται ως επικαρπωτές αυτής επί της γης. Ο λαός του Ισραήλ με οδηγό το Μωσαϊκό Νόμο και τη δέσμευση να ακολουθεί πιστά τις εντολές Του, προκειμένου να καταστεί άξιος να εισέλθει στη Βασιλεία Του, έδωσε τεράστια σημασία στην κατοχή και καλλιέργεια της γης για την επιβίωσή του. Με το Δεκάλογο η κινητή και ακίνητη περιουσία του προστατευόταν, όχι μόνο από κλοπή αλλά ακόμη κι από την επιθυμία απόκτησης κάθε αγαθού που ανήκε στον πλησίον και μέσω του θεσμού κληρονομικής διαδοχής διασφαλιζόνταν η παραμονή της περιουσίας αυτής στα όρια της οικογένειας και της φυλής.

Στα βιβλικά χρόνια για έναν γεωργικό λαό όπως οι Ισραηλίτες η κύρια πηγή πλούτου ήταν η γη ως ιδιοκτησία, όμως η βασική οικονομική μονάδα ήταν η οικογένεια-οίκος, η οποία έδινε το πλαίσιο για την εκμετάλλευση της γης και τη διανομή του εισοδήματος που προέκυπτε από αυτή. Ο βιβλικός νόμος ανέπτυξε ειδικούς κανόνες για τη διατήρηση της σχέσης μεταξύ ιδιοκτησίας και οικογένειας, στοχεύοντας στη διασφάλιση της συνέχειας της δεύτερης υπό την εξουσία του πατριάρχη της και έδωσε τις συντεταγμένες για την συνύπαρξη και το ρόλο της γυναίκας, των υπηρετών, των δούλων και άλλων ομάδων στους κόλπους της. Η ύπαρξη λεπτομερών διατάξεων κληρονομικού δικαίου, όπως τα δικαιώματα πρωτοτόκων, τέκνων από παλλακίδες και άλλα, διασφάλιζαν, με εκτενείς αναφορές στα κείμενα της Βίβλου, τη συνέχιση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος, όπως μας περιγράφει παραστατικά κι η περίπτωση του λειψιατικού γάμου. Μέσω της προστασίας της ιδιοκτησίας προστατευόταν τα δικαιώματα της οικογένειας και η οικονομική της επιβίωση, καθώς διατηρούνταν τα κληρονομικά δικαιώματα και μετά από μια πώληση με τη διεκδίκηση της πατρικής περιουσίας με την καταβολή του τιμήματος.

Η μωσαϊκή νομοθεσία με διατάξεις της αναφέρεται διεξοδικά σε θέματα διαχείρισης περιουσίας, όπως για παράδειγμα στο αναπαλλοτρίωτο της πατρικής κληρονομιάς της γης χωρίς καμία εξαίρεση, όπως φαίνεται στην περίπτωση που ο βασιλιάς θέλησε να αγοράσει το αμπέλι του Ναβουθαί και επήλθε η θεία τιμωρία. Οι θεσμοί του Σαββατικού και το Ιωβηλαίου έτους αποτελούσαν μεν νομοθετικές διατάξεις, στην ουσία τους όμως ήταν προσπάθειες εφαρμογής της δικαιοσύνης του Θεού στην κοινωνία και προστασίας των μελών

της. Το ίδιο και οι διατάξεις σχετικά με τα χρέη, τους τόκους και τα ενέχυρα, όπως ο θεσμός του Γκοέλ, που περιόριζαν τον κίνδυνο απώλειας της περιουσίας των φτωχών και την απληστία των πλουσίων, εμποδίζοντας την επικίνδυνη συσσώρευση γης και πλούτου στα χέρια λίγων. Οι διαδικασίες διαχείρισης και μεταβίβασης των πόρων της εποχής εκείνης μέσα από γραπτά ή προφορικά συμβόλαια και συμφωνίες με συμβολικούς τρόπους δείχνει πόσο μεγάλο μερίδιο κατείχε στη ζωή του εκλεκτού λαού του Θεού η περιουσία. Η περίπτωση του τάφου των πατριαρχών μας δίνει περιγραφικά λεπτομέρειες διαδικασίας αγοραπωλησίας και μεταβίβασης ενός πόρου της εποχής εκείνης.

Η οργάνωση και λειτουργία του λαού του Ισραήλ βασίστηκε αρχικά κατά ένα μεγάλο μέρος στην επικράτηση των θεσμών μέσα από πατρογονικά έθιμα και θεσμικές διαδικασίες, ώστε η περιουσία να παραμένει αυστηρά στην αλυσίδα που εξασφάλιζαν οι δεσμοί αίματος κι η κληρονομική διαδοχή. Αργότερα και με την σταδιακή εξέλιξη του θεσμού των φυλών, στην «κοινωνία» του Ισραηλιτικού λαού με το Θεό μεσολαβούσε, εκτός από τους προφήτες κι ο βασιλιάς του Ισραήλ με θεσμικό ιεραρχικό ρόλο, επιφέροντας την οικονομική εκμετάλλευση και την πολιτική καταπίεση των αδυνάτων. Ο θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας επικράτησε, φέρνοντας πλεονεξία και συσσώρευση γης, προκαλώντας την έντονη διαμαρτυρία των Προφητών οι οποίοι ήταν οι υπερασπιστές των φτωχών και αδυνάτων και μοχθούσαν για την εφαρμογή του μωσαϊκού νόμου και η προσωπική ευημερία υπερκέρασε την δικαιοσύνη του Θεού. Οι φιλάνθρωπες διατάξεις αγνοήθηκαν πολλές φορές από την ισραηλιτική κοινωνία, με συνέπεια να παρατηρούνται φαινόμενα κοινωνικής αδικίας και καταπίεσης. Η οικονομία της επάρκειας και η πολιτική της δικαιοσύνης και της ισότητας που υπήρχε στην περιπλάνηση του λαού στην έρημο ως αξίες και ηθικοί κανόνες, έδωσαν τη θέση τους σε μια κοινωνία που κινείται πλέον αντίθετα με το θέλημα του Θεού και τη Διαθήκη που έδωσε στον εκλεκτό λαό Του.

Η ιδιοκτησία και το δικαίωμα σε αυτή αναγνωρίζεται, γίνεται σεβαστή και προστατεύεται σήμερα από την έννομη τάξη και η επιθυμία του ανθρώπου για έλεγχο των πόρων αποτελεί ισχυρό κίνητρο για αύξηση της δύναμης που απορρέει από τον πλούτο και από τον έλεγχο των μέσων παραγωγής. Συγχρόνως, όμως, αποτελεί και αιτία διενέξεων μεταξύ ατόμων και σκληρών αγώνων μεταξύ κοινωνικών τάξεων και κρατών. Η ευημερία και η ιδιοκτησία είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους, καθώς οι θεσμοί ιδιοκτησίας εξασφαλίζουν ότι κάθε πολίτης έχει την ελευθερία να συμμετέχει σε δραστηριότητες για την

απόκτηση προσωπικής περιουσίας. Η ιδιοκτησία δεν είναι μόνο θεμελιώδες δικαίωμα, αλλά και θεμελιώδες καθήκον που προσδιορίζεται από το κοινωνικό συμφέρον της ολότητας. Η ιστορία μας έχει δώσει σημαντικά μαθήματα για τα περιουσιακά δικαιώματα, τα οποία αποτελούν έως και σήμερα αντικείμενο διαλόγου ανάμεσα σε φιλοσόφους, οικονομολόγους, πολιτικούς αναλυτές και νομικούς. Ο τρόπος που τα διαχειρίστηκαν οι κοινωνίες στο παρελθόν και οι προκλήσεις που έρχονται στο μέλλον κατά την εφαρμογή τους σε νέα πεδία, θα κρίνουν την ελευθερία των ανθρώπων και την πρόοδό τους.

Κλείνοντας, πολύ σημαντικό είναι να αναφέρουμε, ότι ακόμα χρειάζεται εκτενέστερη μελέτη και ανάλυση του παρελθόντος για να καταφέρουμε να εξάγουμε συμπεράσματα για το θεσμικό πλαίσιο της εποχής της Παλαιάς Διαθήκης. Η ανάλυση στο πλαίσιο των περιουσιακών δικαιωμάτων και των θεσμών έρχεται να προσθέσει μια νέα και ενδιαφέρουσα οπτική για τη δυναμική της κοινωνίας, συμπληρώνοντας στις ήδη υπάρχουσες προσεγγίσεις ιστορικών, ανθρωπολόγων και κοινωνιολόγων. Η έλλειψη μεγάλου αριθμού σχετικών εμπειριστατωμένων μελετών, ανοίγει το δρόμο στην ευκαιρία για μια διαφορετική θεώρηση ενός από τα πιο δημοφιλή κείμενα στον κόσμο, της Παλαιάς Διαθήκης, με εργαλεία σύγχρονες επιστημονικές προσεγγίσεις. Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να εστιάσουν σε περαιτέρω εξειδίκευση ζητημάτων κινητής περιουσίας σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους της βασιλείας του εκάστοτε βασιλιά ξεχωριστά, συμπεριλαμβανομένου και του Σολομώντα με περαιτέρω μελέτη στην εμπράγματη περιουσία του ομώνυμου Ναού. Επίσης ενδιαφέρον θα παρουσίαζε να εξετάσουμε σε μια μελέτη την ύπαρξη του νομίσματος και του θεσμού του χρήματος όπως φαίνεται να διαμορφώνεται στην έννοια του σίκλου σύμφωνα με τους Εβδομήκοντα .

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

<https://hellenicbiblesociety.gr/bible/>

Η Αγία Γραφή ή Βίβλος αποτελεί μια ευρύτατη συλλογή βιβλίων που αναφέρονται στην αποκάλυψη του Θεού μέσα στην ανθρώπινη Ιστορία. Εμπεριέχει τα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης που αναφέρονται στη προ Χριστού περίοδο και τα κείμενα της Καινής Διαθήκης που αναφέρονται στην παρουσία του Χριστού, τη διδασκαλία του και στις επιστολές και Πράξεις των Αποστόλων του Χριστιανισμού. Όσον αφορά στην Παλαιά Διαθήκη αποτελείται από πολλά βιβλία όπως, το βιβλίο της Γένεσης με τη δημιουργία του κόσμου, το βιβλίο με τη ζωή των Πατριαρχών, το βιβλίο της Εξόδου με την πορεία των Ισραηλιτών από την Αίγυπτο ως τη Γη της Επαγγελίας, το βιβλίο της Ρουθ ως μια οικογενειακή ιστορία, το βιβλίο του Ιώβ ως ένα δραματοποιημένο ποίημα, τα επικά βιβλία του Ιησού του Ναυή και των Κριτών, τα ιστορικά βιβλία των Βασιλειών, το Λευϊτικό με νόμους, τα βιβλία των Παροιμιών με γνωμικά, τα βιβλία των Ψαλμών με προσευχές και ποιήματα, τα βιβλία των Προφητών με προφητείες και οράματα.

Τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης πριν γίνουν γραπτά κείμενα ήταν προφορικές παραδόσεις, αφηγήσεις που οι Εβραίοι επαναλάμβαναν ο ένας στον άλλον στην έρημο, σε φτωχικά σπίτια ή σε παλάτια. Στην καρδιά αυτών των αφηγήσεων βρισκόταν πάντα η βαθιά βεβαιότητα ότι ο Θεός είναι ο μεγάλος πρωταγωνιστής στη ζωή των ανθρώπων. Οι περισσότερες από τις αφηγήσεις αυτές, μεταδίδονταν με τρόπους που ήταν εύκολο να απομνημονευθούν όπως διηγήσεις, εικόνες, αποφθέγματα, ποιήματα. Αιώνες πέρασαν μέχρις ότου κάποιοι αρχίσουν να καταγράφουν αυτές τις αφηγήσεις ως μια συλλογή κειμένων που αποτέλεσαν τις ιερές γραφές του ισραηλιτικού λαού. Μετά τον ερχομό του Χριστού και οι χριστιανοί συμπεριέλαβαν αυτή τη συλλογή στη δική τους Αγία Γραφή, ως το πρώτο της τμήμα. Επειδή οι αφηγήσεις αφορούσαν εποχές παλαιότερες από την εποχή του Χριστού, της έδωσαν τον τίτλο Παλαιά Διαθήκη. Έχει νόημα να επισημάνουμε ότι τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης, όπως άλλωστε και όλης της Αγίας Γραφής, δε γράφτηκαν με τη σειρά που τα βρίσκουμε στον Κανόνα.

Η Βίβλος δεν είναι προϊόν ενός συγγραφέα ή μίας εποχής, αλλά περιλαμβάνει κείμενα που καλύπτουν μια μακρά χρονική περίοδο και στα οποία αντικατοπτρίζονται οι γλωσσικές ιδιομορφίες και τα εκφραστικά μέσα της κάθε εποχής, οι φιλοσοφικές, θεολογικές

και θρησκευτικές ιδέες και αντιλήψεις, καθώς και τα κάθε φορά πολιτικά και κοινωνικά δεδομένα. Όμως, η Βίβλος δεν είναι μόνον ανθρώπινο έργο αλλά και θείο, καθώς δεν είναι καρπός των θεολογικών αναζητήσεων ή κατασκεύασμα κάποιου ιερατείου, αλλά πίσω από κάθε βιβλικό κείμενο υπάρχει η αποκάλυψη του Θεού προς το λαό του ο οποίος τη βίωσε, και διατήρησε ζωντανή στην παράδοσή του την εμπειρία της. Και είναι ακριβώς αυτή η εμπειρία της αποκάλυψης του Θεού μέσα στην ανθρώπινη Ιστορία το κοινό στοιχείο που συγκροτεί τούτη τη συλλογή ποικιλόμορφων κειμένων σε ενιαίο σώμα και προσδίδει τη θαυμαστή της ενότητα σ' αυτήν από το πρώτο μέχρι το τελευταίο βιβλίο της.

Η Παλιά Διαθήκη αποτελεί το πρώτο μέρος της παραπάνω συλλογής των θεόπνευστων βιβλίων, που αποτέλεσε την πρώτη “Αγία Γραφή” της αρχαίας χριστιανικής Εκκλησίας. Αναγνωρίζεται κι από τον Ιουδαϊσμό ως η ιερή Βίβλος του (39 βιβλία). Ο όρος “Διαθήκη”, που κατά κυριολεξία σημαίνει την τελευταία έκφραση της βούλησης ενός προσώπου, στη βιβλική γλώσσα αποτελεί απόδοση στα ελληνικά μιας εβραϊκής λέξης που σημαίνει “συνθήκη”, “συμμαχία”, “σύμβαση”, ή “συμφωνία”. Εκτός όμως από το νόημα που μπορεί να έχει για τις ανθρώπινες σχέσεις, ο όρος χρησιμοποιείται στη Βίβλο ειδικότερα για να δηλώσει μια συμφωνία ιδιότυπου χαρακτήρα, η οποία διέπει τις σχέσεις του Θεού με άτομα, και στοχεύει στη δημιουργία των προϋποθέσεων για τη σωτηρία ολόκληρης της ανθρωπότητας. Έτσι, η συλλογή των βιβλίων που περιέχουν τις γενικές αρχές και τους όρους αυτής της “διαθήκης” ή αναφέρονται στις συνέπειες που απορρέουν απ’ αυτήν, ονομάστηκε από την Εκκλησία “Παλαιά Διαθήκη”, σε αντιδιαστολή προς τη χρονικά μεταγενέστερη “Καινή Διαθήκη”. Η Καινή Διαθήκη των 27 βιβλίων που αναφέρονται στην εκπλήρωση των επαγγελιών της παλαιάς και τη σύναψη της νέας “διαθήκης” δια του Ιησού Χριστού, η οποία θα διέπει στο εξής τις σχέσεις του Θεού με τον νέο λαό του, τους χριστιανούς. Η σύναψη της νέας “διαθήκης” εξαγγέλλεται ήδη στην παλαιά από τους προφήτες της, μια εξαγγελία που η Εκκλησία την είδε να εκπληρώνεται στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού (κατά Ματθαίον 26,28 και αλλού).

Τα Δευτεροκανονικά βιβλία είναι ομάδα δέκα περίπου βιβλίων της Παλαιάς Διαθήκης που το πρωτότυπό τους είναι στα αρχαία ελληνικά και όχι στα εβραϊκά, γι’ αυτό και δεν περιλαμβάνονται στον εβραϊκό κανόνα των 39 βιβλίων της Παλαιάς Διαθήκης. Συμπεριλήφθηκαν στη μετάφραση της Παλαιάς Διαθήκης στα ελληνικά από εβδομήντα δύο λόγιους Εβραίους (η γνωστή Μετάφραση των Εβδομήκοντα 370 π.Χ.) για χάρη της ιουδαϊκής ιεραποστολής. Άλλες εκκλησίες δέχονται ότι αυτά τα βιβλία ανήκουν στον κανόνα της

Παλαιάς Διαθήκης και άλλες όχι. Για το λόγο αυτό υπάρχουν εκδόσεις της Αγίας Γραφής σε δύο τύπους: Με τον πλήρη κανόνα των 49 βιβλίων της Παλαιάς Διαθήκης και με μόνον τα 39 βιβλία του εβραϊκού κανόνα, χωρίς τα λεγόμενα “Δευτεροκανονικά”.

|

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Alchian, A. A. and Demsetz H. (1973) The Property Right Paradigm, *The Journal of Economic History*, 33(1), pp. 16-27
- Anderson, T. and Huggins, L. (2003) *Property Rights*. Hoover Press
- Arvanitidis, P. (2014) *The Economics of Urban Property Markets: An institutional economics analysis*. London: Routledge
- Besley, T. and Ghatak, M. (2009) Property rights and economic development. In D. Rodrik and M. Rosenzweig (eds.) *Handbook of Development Economics*. Elsevier, pp. 4525–4595.
- Boecker, H. J. (1980) *Law and the Administration of Justice in the Old Testament and Ancient East*, Augsburg Fortress Publication
- Brueggemann, W. (2010) *Old Testament Theology: An Introduction*, Nashville: Abingdon Press
- Carmichael, C. (2008) Inheritance in Biblical sources, *Law and Literature* 20(2), pp. 229–242. <http://dx.doi.org/10.1525/lal.2008.20.2.229>
- Coase, R. (1960) The Problem of Social Cost, *Journal of Law and Economics*, 3(1), pp. 1–44
- Coase, R. (1998) The new institutional economics. *American Economic Review*, 88(2), pp. 72-74
- de Coulanges, N.D.F. (1956) *The Ancient City: A Study of the Religion, Laws, and Institutions of Greece and Rome*. Doubleday Anchor Books, Garden City NY.
- De Soto, H. (2000). *The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else*. New York: Basic Books
- Demsetz, H. (1966) Some Aspects of Property Rights, *Journal of Law and Economics* 9, pp. 61-70
- Demsetz, H. (1967). Toward a theory of property rights. *American Economic Review* 57, pp. 347-359.
- Encyclopedia Judaica (2007) Second Edition, Volume 5, Coh-Doz Thomson Gale Publications.

- Evans, M. (1906). Biblical Teaching on the Righteous Acquisition of Property. *The Biblical World*, 27(4), pp. 275-285. Retrieved June 2 2020, from www.jstor.org/stable/3140651
- Furubotn, E. and Richter, R. (1997) *Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics*, Ann Arbor: University of Michigan Press
- Hiers, H. R. (1993) *Transfer of Property by Inheritance and Bequest in Biblical Law and Tradition*, University of Florida Levin College of Law
- Huggins, L. (2003) *Property Rights*. Hoover Press
- Kaiser, W. C. Jr. (2012) Ownership and Property in the Old Testament Economy, *Journal of Markets & Morality*, 15(1), pp. 227–236
- Klein, P. G. (1998). New institutional economics. Working Papers Series, No. 053 Department of Economics, University of Georgia
- Libecap, G. D. (1986). Property rights in economic history: implications for research. *Explorations in Economic History*, 23(3), pp. 227-252.
- Meyer, N. (2001). *Introduction to Property rights. Property Rights: A Primer*, University of Idaho
- Miller, G. (2013) Property in the Bible, Public Law & Legal Theory Research Paper Series, Working Paper No.13-86, New York University School of Law
- Niditch, S. (1979) The wronged woman righted: An analysis of Genesis 38, *The Harvard Theological Review*, 72(1/2), pp. 143–149.
- North, D. (1994) Economic Performance through Time, *American Economic Review*, 84(3), pp. 359-368
- North, D. C. (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, New York.
- Olanisebe S. O. and Oladosu O. A. (2014) Levirate marriage amongst the Hebrews and widow's inheritance amongst the Yoruba: A comparative investigation, *Verbum et Ecclesia*, 35(1) On-line version ISSN 2074-7705 Print version ISSN 1609-9982
- Old Testament Theology, (1996), Louisville: Westminster John Knox Press
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons*. Cambridge University Press.
- Pejovich, S. (1995) *Economic Analysis of Institutions and Systems*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
- Phillips, A. (1973) Some aspects of family law in pre-exilic Israel, *Vetus Testamentum* 23(3), pp. 349–361.
- Pressler, C. (1993) *The View of Women Found in the Deuteronomic Family Laws*, Berlin: Walter de Gruyter

- Pujari, S. *Property Rights: The Meaning, Nature, Types, Advantages and Disadvantages*
23/3/2020
- Robinson J. (2006) Equity, Institutions and the Development Process. *Nordic Journal of Political Economy* 32, pp. 17-50
- Rosenberg J. and Weis A. (2012) Property rights and institutions in biblical society: The purchase of the cave of the patriarchs, *European Journal of Political Economy*, 28(3), pp. 279-285 <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2012.01.002>
- Schlager, E. and Ostrom, E. (1992) Property-Rights Regimes and Natural Resources: A Conceptual Analysis, *Land Economics*, 68(3), pp. 249-262.
- Shirley M. M. (2008) *Institutions and Development*, Edward Elgar
- Todd, W. F. (2009) *Progress and property rights: From the Greeks to Magna Carta to the Constitution*. American Institute for Economic Research Economic Bulletin 49, 11.
- Vasile, A. (2016) *The Right to Property and Inheritance in the Old Testament*, Ovidius University Annals, Economic Sciences.
- Weisberg E. D. (2009) *Levirate Marriage and the Family in Ancient Judaism*, University Press of New England.
- Westbrook, R. (1971) Purchase of the Cave of Machpelah. *Israel Law Review* 6, pp. 29-38. Reprinted in: Westbrook, R. (1991) *Property and Family in Biblical Law*. Sheffield Academic Press, Louisville.
- Westbrook, R. and Wells B. (2009) *Everyday Law in Biblical Israel: An Introduction*. Westminster John Knox Press, Sheffield.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Gillis, M., Rerkins, D., Roemer, M. and Snodgrass, D. (2003) *Οικονομική της Ανάπτυξης*, Τόμος Α', Αθήνα: Τυπωθήτω
- North, D. (2006) *Θεσμοί, θεσμική αλλαγή και οικονομική επίδοση*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Septuaginta (1935), ανατ.1979 [Παλαιά Διαθήκη κατά το κείμενο των Εβδομήκοντα (Ο')], εκδ. Rahlfs, A , German Bible Society, Stuttgart.
- Smith, A. (1999) *Έρευνα για τη φύση και τα αίτια του πλούτου των Εθνών*, Αθήνα: Παπαζήσης

- Zimmerli, W. (1981) *Επίτομη Θεολογία της Παλαιάς Διαθήκης*, 3^η αναθεωρημένη έκδοση, μτφρ. Στογιάννου Β., Αθήνα: Κέντρο Βιβλικών Μελετών Άρτος Ζωής.
- Αγαλλοπούλου, Π. (2003) *Βασικές έννοιες αστικού δικαίου*, Αθήνα :Σάκκουλας
- Βέλλας, Β. Μ. (1956) *Χρονολογικοί πίνακες της ισραηλιτικής ιστορίας*. Αθήνα: Άγνωστος εκδότης.
- Γέμτος, Π. Α. (2001) *Οικονομία και Δίκαιο, Οικονομική Ανάλυση Βασικών Θεσμών του Ιδιωτικού Δικαίου*, τόμος Β'. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Γεωργακόπουλος, Θ. (1997) *Εισαγωγή στην δημόσια οικονομική*, Αθήνα: Μπένος.
- Ευαγγελόπουλος, Π. (2000) *Περιουσία και αγορά: το δίπτυχο της ελευθερίας*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Η Αγία Γραφή (Παλαιά και Καινή Διαθήκη) (1997), Αθήνα: Ελληνική Βιβλική Εταιρεία.
- Καϊμάκης, Δ. (2000) *Οι Θεσμοί της Παλαιάς Διαθήκης, Πανεπιστημιακές παραδόσεις*, Θεσσαλονίκη: Simbo.
- Κωνσταντίνου, Μ. (2001) *Ρήμα Κυρίου Κραταιόν: Αφηγηματικά Κείμενα στην Παλαιά Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρνάρα.
- Μούρτζιος, Ι. (1999) *Θρησκευτικές Μεταρρυθμίσεις στο βιβλικό Ισραήλ*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρνάρα..
- Μπαλής, Γ. (1961) *Γενικαί Αρχαί του Αστικού Δικαίου*. 8η εκδ., Αθήνα: Αφοι Π. Σάκκουλα,.
- Σκαφίδα, Ε. (2015), *Οικονομία και θεσμοί στην Οδύσσεια του Ομήρου*, διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος
- Σκούντζος, Θ. (2005), *Οικονομική ανάπτυξη: θεωρία-προβληματισμοί*, Τόμος Α', Αθήνα: Σταμούλης
- Χατζής, Α. (2003) Η οικονομική ανάλυση του δικαίου των συμβάσεων, επεξεργασμένη μορφή διάλεξης στην Ένωση Αστικολόγων (Οκτώβριος 2003).
- Χατζής, Α. (2012), Το Θεώρημα του Coase και η Οικονομική Ανάλυση του Δικαίου. Στο Καλαμπούκα-Γιαννοπούλου Π. (επιμ). *Ο Ρόλος της Δικαιοσύνης στην Άσκηση της Επιχειρηματικής Δραστηριότητας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη

Ηλεκτρονική Βιβλιογραφία

<https://www.jewishvirtuallibrary.org/weights-measures-and-coins-of-the-biblical-and-talmudic-periods> (23/3/2020)

<https://www.pemptousia.gr/2012/12/palea-diathiki-ke-diachronikes-axies/> (06/03/2020)

<http://www.yourarticlelibrary.com/sociology/property-rights-the-meaning-naturetypes-advantages-and-disadvantages-sociology/8541> (23/3/2020)